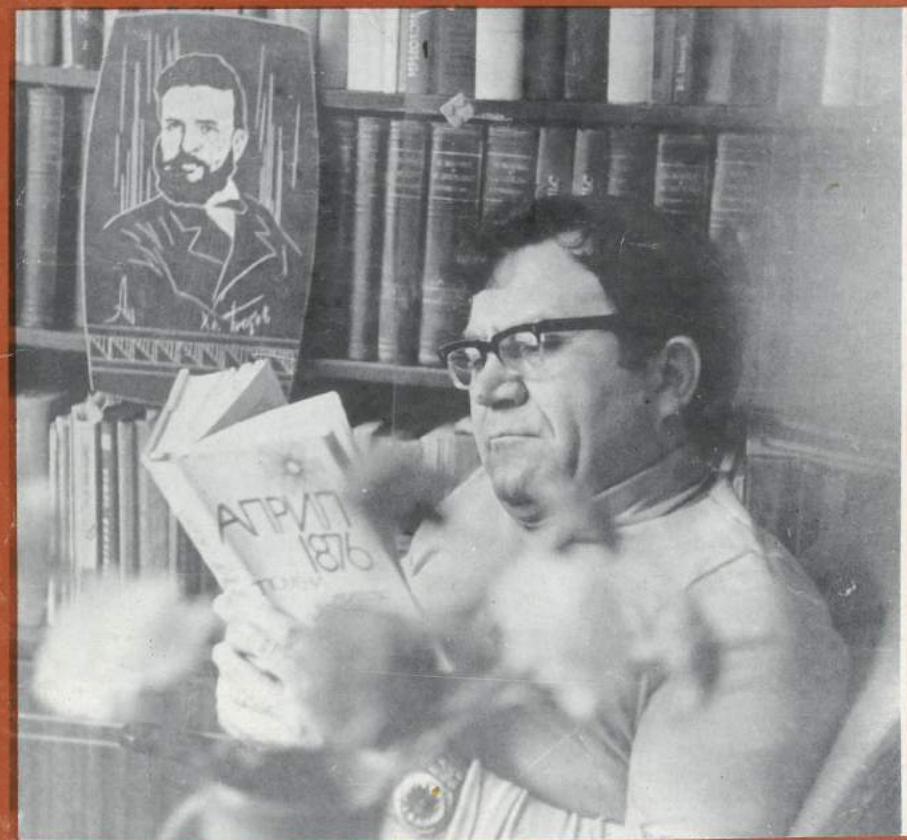

БЪЛГАРИЯ В СЪРЦЕТО МИ

27

Константин Поглубко с дъщеря си Александра на Скаково поле
в Кишинев, 1980 г. пред Параклиса на загиналите
в Руско-турската война 1877 – 1878 г.

РЕДКОЛЕГИЯ:

Лазар ГЕОРГИЕВ, чл. кор. Страшимир ДИМИТРОВ,
проф. Стефан ДОЙНОВ, н.с. Екатерина ЧЕЛАК, ст.н.с.
д.и.н. Николай ЧЕРВЕНКОВ – отговорен редактор

СПОМОЩСТВОВАТЕЛИ:

Агрофирма "Твардица", Тараклийски район, Република Молдова (председател – Петър Перликов);

Фирма "Петица", гр. Бендери, Република Молдова (директор – Петър Жеков);

Научно дружество на българистите в Република Молдова, Кишинев (председател Николай Червенков);

Колхоз "8 март", с. Огородное, Болгарски район, Одеска област, Украина (председател Николай Кожухар);

Национален дарителски фонд "13 века България", София

Учебно-квалификационен център за българите от чужбина, Габрово

Агенция за българите в чужбина при Министерския съвет, София

Културно-просветен център "Васил Априлов" при Министерство на образованието, науката и технологиите, София

Фондация "Васил Левски", София

Фондация "Кирил и Методий", София

БЪЛГАРИЯ В СЪРЦЕТО МИ...

СБОРНИК,
ПОСВЕТЕН НА 60-ГОДИШНИНАТА ОТ РОЖДЕНИЕТО
НА КОНСТАНТИН ПОГЛУБКО

СОФИЯ, 1996

ПРЕДГОВОР

К. Поглубко на екскурзия в България – Джрелото, 1976

© Научно дружество на българистите в Република
Молдова
© Българско генеаложко дружество "Родознание", София

ISBN 954 - 8927 - 02 - 0

На 17 май 1996 година се навършват 60 години от рожденията на Константин Александрович Поглубко – талантлив българист от Кишинев, който твърде рано напусна този свят, осем дни преди да отпразнува четиридесет и седмия си рожден ден. Той бе един от учените, който продължи и разви българистичните традиции в Молдова по проучването на връзките на българите с руския, молдовския и украинския народ, историята на българските преселници през миналия век в Бесарабия. Неговите трудове и изследвания и днес имат научна стойност и на широко се използват от историците, краеведите, журналистите и други специалисти както в Молдова, така и в Русия, Украйна и България.

Константин Поглубко направи много за формирането на група учени и любители, които проучват различни направления от българистиката. Сега те са обединени в Научно дружество на българистите в Република Молдова и то стана инициатор за подготвяното на настоящия юбилеен сборник, посветен на 60-годишнината от рождениято му.

Сборникът се състои от две части. В първия раздел са включени материали, посветени на живота и дейността на Константин Поглубко, а така също и библиографията на отпечатаните му трудове, която бе съставена приживе от него. Вторият раздел включва статии, които разглеждат проблемите, към които навремето Константин Поглубко имаше научен интерес: българското възраждане, българо-русите връзки, историята на бесарабските преселници и други.

Идеята за издаване на сборника ни насочи към отделни спомоществователи, както навремето Константин Поглубко мечтаеше да се възстанови този възрожденски начин за отпечатване на книгите, но за съжаление не успяхме да стигнем до този резултат. Затова още повече сме благодарни на редицата държавни и обществени институции, които са посочени отдел-

но, че се отзоваха навреме и дадоха необходимите средства, за да види бял свят тази първа книга за К. Поглубко, която е една истинска и достойна проява на признателност от колегите и приятелите му в България, Молдова, Украина и Русия.

Задължени сме да изкажем благодарност на авторите на този сборник, които присърце се отнесоха към задачата си и написаха интересни материали за Константин Александрович Поглубко и изследвания в различни посоки на любимата му българистична наука.

За подготовката на ръкописите и книгата дял имат Българското генеаложко дружество "Родознание", Институтът за националните малцинства към Молдовската академия на науките, както и кметството на град Твърдица (кмет Иван Иванов), фирма "Елта" с президент Атанас Ченкин в София, на които също изказваме благодарност.

От редколегията

ПЪРВА ЧАСТ

НИКОЛАЙ ЧЕРВЕНКОВ

Константин Поглубко: човекът и ученият

Често се питам как би постъпил сега моят някогашен учител и колега Константин Александрович Поглубко, който навремето страстно желаше да настъпят промени в обществото и особено в методологията на науката, в историознанието, ако беше жив. Тези проблеми доста го вълнуваха, но той не доживя до днешно време, когато всичко започна да се променя. Мисля, че той много неща не би поддържал, но с голяма радост би посрещнал възможността свободно да се занимава с проблемите на своите съплеменници – българи. Не дочака това време. Остават обаче неговите написани книги, статиите му в сборниците, списанията и вестниците, неговите идеи и постъпки...

Не беше така гладък и лесен пътят на учения Константин Поглубко, който, макар и цялостно да бе отдален на своята работа, има свои особености, специфика, противоречия. Тяхното изясняване и проучване на приноса му – на този наистина оригинален и дълбоко ерудиран изследовател – без съмнение ще станат предмет на други занимания. Моята цел сега е по-лека – да опиша житейския му път и подбудите за научна работа, които не са без значение за неговото дело. Ето защо в това първо обобщаване искам да се спра само на някои от страните от живота и дейността на К. Поглубко, основавайки се главно на неговите трудове, на спомените ми от нашето двадесет и тригодишно приятелство, на запазените в личния ми архив повече от 60 негови писма, а така също и на други материали.¹

Константин Александрович Поглубко е роден на 17 май 1936 г. в град Кюстенджа (дн. Констанца), Румъния. Родителите му са от Бесарабия, която между двете световни войни е в румънските предели. Баща му Александър Николаевич Поглубко е българин от с. Новоивановка (преди 1918 г.

Съветски и български историци, участвали в работата на Комисията на историците между двете държави.
Кишинев, 1977 г.

– Ивановка Болгарская). Често някои смятат тази фамилия за украинска. Самият К. Поглубко по-късно с голяма радост ще научи от покойния вече проф. Иван Унджиев, че името на фамилията е чисто българско и произхожда от "похлупка" (капак). Интересни са подробните, че през XIX в. тази фамилия от Ивановка Болгарская се пише с "п" в края – Поглупко², а после тази буква се заменя с "б" – Поглубко.

Майка му Екатерина Захаровна Гортовенко е рускиня от град Измаил, която има украински произход, но е с руско самосъзнание. В началото на XX в. доста украинци се смятат за руснаци. Така бе и в семейството на Екатерина Гортовенко, в което не само тя, но и децата й се признаваха за руснаци.³ Това схващане е отразено във всичките лични документи на К. Поглубко – от акта за раждането до паспорта. Независимо един от друг Екатерина Гортовенко и Александър Поглубко напускат твърде млади родните си места и отиват в Кюстенджа да търсят работа. По това време там има много бесарабци, включително и техни роднини. Започват отначало в една фабрика за бонбони и са доволни, защото в Бесарабия се шири безработица и народът преживява страшния глад от 1935 г. В Румъния е можело да се живее значително по-добре – факт, многократно подчертаван от Александър Поглубко.

На 28 юли 1940 г. Бесарабия става съветска територия. Бесарабците в Румъния застават пред дилемата да останат там или да се върнат по родните си места. За размисъл им се дава три месеца. Младото семейство не бърза със своето решение: от една страна, то ще загуби осигурената работа, ще се раздели с роднини, които не искат да се завърнат, а и с не малко приятели. От друга пък, ги тегли родното място, не могат да живеят без него. Още повече, че твърде големи са надеждите към новата съветска власт, която се установява в Бесарабия. Наделяват и други мотиви – до крайния срок остават само още няколко дни и младото семейство, заедно с Константин, бърза да не пропусне последните дни за свободно преминаване на румънската граница. Използва предимството и през Дунава отива в родното село на Александър Поглубко – Новоивановка.

В това село преминават детските и ученическите години на Константин Поглубко. От ранни години Костя (така го наричат у дома) се отличава от връстниците си с обективно формирало се у него предимство, които му помагат в учението и в живота. В семейството му се говори на руски език, а в Кюстенджа той е научил и румънски. През 1941 – 1944 г. в Бесарабия отново се връщат румънците. В детската градина, а после и в първия клас, където всичко се изучава на румънски, той добре се спрява с езика. След възстановяването през август 1944 г. на съветската власт в Бесарабия, обучението отново е на руски език. Налага се Константин да се презапише в първи клас. Значително по-лесно му е, защото добре знае руски език, докато неговите другарчета говорят само на български. Това обстоятелство, както и будният му ум, позволяват той да се учи винаги много добре, да бъде сред отличниците. Вероятно оттогава Константин утвърждава амбицията у себе си да бъде винаги пръв и ако понякога това не е ставало, той преживява неуспеха си много тежко.

По време на обучението си чете много художествена литература и оттогава задълбочено я познава. Още от тези години той непрекъснато се интересува от проблемите на културата. Макар че живее на село, той се стреми да знае повече за вълшебния свят на музиката, да познава художественото творчество и изкуството. Той е един от най-активните участници и организатори на всевъзможни културни срещи, диспути. По време на учението му в средното училище малцина от връстниците му членуват в комсомола, а той е един от първите. И това става, както той сам ще подчертава по-късно, в резултат на идеяна убеденост, на искрена преданост към делото. И тази вяра към съветското той ще притежава дълго време. В ученическите години Константин изобщо е пример за другите пионери и комсомолци.

Известните на бъдещите му колеги характерни черти на Поглубко като упоритост, задълбоченост, целенасоченост са придобити от него още от ученическите години. Тогава обаче с още по нищо не личи, че будният младеж ще се занимава с българистика. Както е подчертавал, в ранната си младост той

не е имал никакъв специален интерес към българското, още по-малко към българската история. Тогава дори избягва да говори на български, макар че всички наоколо употребяват този език. При това, за разлика от другите български села, в районния център Новоивановка твърде мудно вървял процесът на замислене на българските традиции и обреди, въпреки че тук са се заселили много рускоезични семейства, които работят в управленическите структури.

Средното училище К. Поглубко завършва през 1954 г. Много е смутен, че не получава сребърен медал – в Одеския областен център не го утвърждават. Това е първото му по-голямо душевно сътресение. А след месец – два идва и вторият удар: по здравословни причини той не е приет в морския университет! Потиснат и сломен до немай къде, Константин се записва в техническото училище в Одеса. Колкото и да изглежда странно, интересът му към краезнанието, по-точно към топонимиите, оттук започва. Към това го увлича и един от преподавателите – Г. Александров. Много по-късно този учител ще сподели, че друг по-всеотдаен член на кръжока като Константин не е имал. Оттогава младият Поглубко се интересува най-задълбично от наименованията на българските селища в Бесарабия.

По време на ученето в Одеса Костя, за да потвърди, че заслужава сребърен медал, отново завършва десетия клас на вечерно училище и получава така желания медал! Просто за учудване е кога Константин Поглубко е успявал да носи няколко дини под една мишница: наред с техническото училище той учи задочно и в селскостопанския институт.

След завършването на техническото училище през август 1956 г. К. Поглубко половина година работи като шлосер в машинотракторната станция в с. Голица. Още толкова време след това работи и като инструктор в Новоивановския районен комитет на комсомола. Този район е съставен главно от български села. Бъдещият учен пътува непрекъснато по селата, среща се с какви ли не хора. Едни от основните му задачи е да привлече местната младеж в комсомола, а също да води и антирелигиозна пропаганда, което не му се

отдава лесно. Много по-късно той не веднъж ще заявява, че това е било погрешна политика, тъй като на практика тази пропаганда водела до обезличаването на българското население. Пътуванията му обаче го обогатяват, натрупват в душата му ценна информация за българските села и вероятно тук трябва да търсим обяснението, че още от рано той добре познава проблемите на българите в Украйна и Молдова.

През 1957 г. Константин Поглубко се записва в историческия факултет на Одеския държавен университет "И. Мечников", като напуска задочното следване в селскостопанския институт. Курсът му е един от силните, защото от него излизат изтъкнати учени, педагоги, обществени дейци. Един от най-целенасочените е "упоритият българин" Константин, както го наричат състудентите. Изпитите си той взема предимно с отлични оценки. От първия курс проявява интерес към научни студенчески изследвания. Канят го за специализация по история на КПСС, но той се задълбочава в археологията и с най-голямо удоволствие участва в разкопките на прочутия древен град Ольвия. Оттогава се увлича по нумизматиката, филателията, с които няма да се раздели до края на живота си.

Преподавателят по археология възлага на Поглубко големи надежди, че ще остане в тяхната катедра да специализира. Обаче през третия курс интересът му се насочва към новата история. Константин просто се прекланя пред преподавателя по тази дисциплина доцент Вадим Алексеев-Попов – оригиналън учен и наставник, който макар и да не придобива високи научни звания и степени, остава научна фигура с голяма известност. Неговите задълбочени изследвания върху френската буржоазна революция си остават и досега пример за висок професионализъм.⁴ Обича да работи индивидуално с талантливи студенти, което за Поглубко е истинска школа. По-късно Константин Поглубко ще отбележи в едно от писмата си за своя ръководител: "От него много – по себе си зная – може да се научи". Под негово ръководство той разработва темата "Френската буржоазна революция и античността", като успява да напише и задълбочена статия за студентския научен сборник.

Състудентите и преподавателите са наясно, че Поглубко ще се заеме с научни изследвания и че ще има най-голямо предимство да следва аспирантура. Но събитията – неочекани за всички, се променят: Константин и неговата млада съпруга, състудентката Анжела Бондаренко, решават след раждането на сина им Евгени (четвърти курс) да се прекхврсят в задочно обучение и да работят като учители в средно училище. Главната причина е липсата на материални средства за живота на младото семейство в Одеса.

Така семейството Поглубко попада през лятото на 1961 г. в с. Огородное (Чииший), Новоивановски район (дн. Болградски район), недалеч от родното село на Константин. Огородное е едно от най-големите български села в Одеска област, достойно запазило си и до днес националното лице. То-ва решение има важно значение за К. Поглубко, защото двете години, прекарани от него тук, са цяла епоха за историята на селото. И досега селяните говорят за него и съпругата му – особено за Константин Александрович, който привлече вниманието им с голямата си ерудиция, всеотдайност в работата си, инициативност. Учениците просто бяха влюбени в него и мнозина се увлякоха по историята, археологията.

Сега, когато разглеждам и по-скоро си спомням – нали тогава бях ученик в седми и осми клас и изпитах прякото влияние на Константин – за тези две години, прекарани от Поглубко в Чииший, не мога да не се чудя как той за такова кратко време направи толкова много за селото и хората му. По негова инициатива и ръководство бе създаден селски музей. Беше уредена интересна етнографска и архивна сбирка, в която основно влизаха записаните от Поглубко и учениците му спомени на по-възрастните хора от селото. За съжаление тези материали после изчезнаха незнайно къде, като само част от тях бяха използвани от Поглубко за написването на историята на Чииший.

К. Поглубко започна интензивно да събира материали за историята на целия край и по-конкретно за с. Чииший. Наложи се не малко време да работи в библиотеките и архивите в Одеса.⁵ Много сили и знания вложи младият учител и в

подготовката и организирането на 150-годишния юбилей на селото. Това празнуване стана през лятото на 1963 г. В организацията му бяха въвлечени много хора: от ученици до ръководители на селото и местния колхоз "8 март", председател на който беше Иван Каиш – една оригинална личност за онова време, защото открыто поддържаше българските традиции. И когато стана дума да се отпразнува юбилей на селото, той не пожали сили и средства. До края на живота си К. Поглубко ще се интересува от този ръководител, който – по негова оценка – е пример за любов към своя народ, към неговия фолклор. Затова след слушане на хубава българска песен винаги цитираше И. Каиш: "Тази песен струва много!"

Именно в Чииший К. Поглубко се увлече по българската песен, започна да записва песни и да ги заустява. Освен че в бита тя беше широко изпълнявана, в селото имаше и твърде интересен български народен хор. Този хор откри празничния юбилей с песента за Чииший, създадена от местния поет и голям родолюбец Николай Стоянов – на основата на свой текст и българската народна музика. Тази песен, както и идеята да се издигне паметник по случай юбилея, станаха по инициатива на Поглубко. На тържеството той изнесе доклад за историята на селото, от който селяните за пръв път научиха за миналото на своето селище. Празникът в Чииший, душата на който беше К. Поглубко, стана заразителен пример за съседните български села, които едно след друго организираха подобни тържества. По-късно по негова инициатива бе тържествено отбелаязан 150-годишния юбилей и на родното му село Новоивановка.

Трябва да подчертая, че освен интересът към историята на селата, у Поглубко се породи по това време и любов към Христо Ботев и особено към пребиваването му в Бесарабия и по-конкретно в Задунаевка. По тази тема ръководеният от него исторически кръжок устрои интересна среща, преди ко-ято учениците се запознаха с не малко книги, донесени от него от одеските библиотеки. Това беше нещо като извънредно мероприятие, защото дотогава нищо не се предприемаше в училищата, свързано с историята и миналото, с културата

на българското население. Изобщо чрез работата на този кръжок, в който и аз бях един от дейните участници, К. Поглубко ни ориентираше към българските проблеми, към миналото на края.

Учителят К. Поглубко установи трайни връзки с жителите на селото. Много интересни бяха неговите лекции за историята на края, за съвременното международно политическо положение, които изнасяше пред колхозниците. Той бе любим учител и във вечерното средно училище, класен ръководител на абитуриентите. Сред неговите ученици бяха бъдещият бесарабски български поет Михаил Бъчваров (Бондар), директорът на средното училище в селото Георги Греков, много специалисти, които и досега са му благодарни за неговия всеотдаен педагогически труд.

Задри интереса си към миналото на края К. Поглубко поддържал приятелски отношения с медика Петър Червенков, агронома Николай Стоянов и други. Особено високо ценеше беседите с ерудирания в различни насоки ръководител на местната художествена самодейност художника Александър Шапошников – украинец, който дълги години работи в българските села. Този народен творец подари на К. Поглубко при напускането му на селото скромен портрет на Христо Ботев, който до края на живота си неотлично държеше до писалищната си маса.⁷

През юли 1962 г. Константин Поглубко завърши с "червен" диплом, т.е. с отличен успех исторически факултет на Одеския университет. Макар че му се отдаваше педагогическата дейност, имаше голям авторитет в селото и беше сравнително добре осигурен материално, у него все повече се засилва интересът към научната работа. Непрекъснато мисли как изцяло да се заеме с нея, да ѝ се отдаде. Мечтае това да стане в Одеса, където има големи традиции в проучването на бесарабските българи. Но сега оттам има само едно предложение – да следва аспирантура по история на КПСС. Ненадейно обаче той научава, че в историческия институт на Молдовската академия на науките имат намерение да започнат с проучването на българските проблеми. И Поглубко, без никакви препоръки и предва-

рителни разговори, през лятото на 1963 г. се среща с директора на института, член-кореспондента на АН на МССР Евгений Русев, роден в съседното на Чииший българо-гагаузкото селище Кубей (дн. Червеноармейско). Срещата била много интересна и за двамата.

К. Поглубко споделя с директора Русев за своите занимания върху историята на българските села, запознава го със своите печатани материали за Чииший. Тази откровеност привлича директора на института, който е съавтор на една от първите публикации за преселването на българите в Бесарабия.⁸ Константин Поглубко впечатлява директора, който му предлага веднага да си подаде документи за длъжността "Младши научен сътрудник". Но Евгений Русев го предупреждава, че в момента пряко няма да може да се замене с историята на бесарабските българи, тъй като се очаква да излезе от печат поредната книга на Иван Мещерюк по тази тема.⁹ Институтът обаче е заинтересуван от изследванията за връзките на Русия с България, което удовлетворява Поглубко и той си подава документите за института.

Така Константин Поглубко става сътрудник в секцията "История на европейските социалистически страни", с която ще бъде свързана следващата му научна дейност. Тази секция, създадена през 1957 г. от Е. Русев, по това време се ръководи от Изяслав Левит. Тя има задача да проучва историята на съседните държави и преди всичко на Румъния, България и Унгария, връзките на Съветския съюз с тях в миналото и в настоящето, а също така и някои общобалкански проблеми. Когато К. Поглубко постъпва в института, в него вече работят няколко висококвалифицирани изследователи и бъдещи професори като Александър Мошану, Борис Колкер, Владислав Гросул, Самсон Мадиевски, а след година и Михаил Мунтян. В секцията цари творческа атмосфера, предявяват се големи изисквания към научната продукция.

Изборът на научната област, в която да се насочат издирванията на К. Поглубко, се обсъждат не само в секцията и в научния съвет на института. Темата се консултира и със специалисти от Института по славяноведение и балканистика при Академията на науките на СССР в Москва. Изобщо по неписан

закон темите на научните изследвания в секцията се координираха задължително с този "водещ" или висшестоящ институт.

Най-после на К. Поглубко е определена темата: "Българо-руските революционни връзки през 60 – 70-те години на XIX век". Трябва веднага да отбележа, че доста изследователи по това време се отнасят към нея резервирано, като считат, че вече всичко е проучено и няма да може да се открие нещо ново както на изворово, така и на теоретично равнище.

Константин Поглубко смело навлиза в научното поприще. От една страна, не го поддържат да работи върху историята на бесарабските преселници, а от друга, му определят тема, която се счита много добре разработена. При това се притеснява, че е започнал научната си кариера много късно – когато вече е навършил 27-те години. Неслучайно в писмата си отбелязва, че неговите колеги на тази възраст имат вече защитени дисертации, публикувани книги. И подчертава, че има много път да извърви.

Начинаещият учен К. Поглубко с пълни сили се включва в научната дейност. Една след друга следват командировките му в Москва, Ленинград (дн. Санкт Петербург), Киев, Одеса и други градове, като с радост съобщава от там за откриването на важни материали: "Намерих... материали за пребиваването на Ботев и Задунаевка" (Киев, 1964 г.); "... Командировката в Москва допринесе много за откриването на интересни материали" (Москва, 1965); "Открито е писмо до Ботев от С. Рубенщайн, изпратено на 13 януари 1872 г." (Одеса, 1965); "... Има много над какво да се работи тук в архивите" (Ленинград, 1966) и т.н.

Колегите му не могат да не отбележат неговата целенасоченост, работоспособност. Но той не престава да бъде критичен към себе си. През пролетта на 1964 г. в едно писмо до мене пише: "Скоро ще навърша година откакто работя в института, но печатна продукция малко давам. Все още събирам материали". В началото на 1965 г. излиза първата му научна статия, в която се разглеждат някои от въпросите на руско-българските връзки в края на 60-те години на XIX в.⁹ Оттогава К. Поглубко има редовно не по-малко от четирипет научни публикации годишно.

През всичките тези години основната работа на Константин Поглубко си остава изучаването на архивите. С трепетна надежда той очаква командировка в България, където да продължи научните си търсения. По онова време много трудно ставаха такива задгранични командировки особено за учени от "провинциалните" институти. Но преди да му бъде разрешено, пряко докосване до българите и България той има през 1965 г., като повече от две седмици съпроводжа прочутия детски хор "Бодра смяна" по времето на гастролите му в СССР. Тази среща за него е от изключително значение. След пътуването си се изповядва: "Малко се понаучих да говоря български (правилно)..."

Първото му запознаване с родината на прадедите България става през 1968 г. Командирован от института по история, той остава много доволен от архивните проучвания и от срещите си с българските колеги. Установява приятелски отношения и с много български журналисти, краеведи, родоведи. След това посещение на България той обнародва не малко статии в българските списания и вестници. Още когато е в София в "Отечествен фронт" му отпечатва първата публицистична статия.¹⁰

От 1965 г. Константин Поглубко е аспирант-задочник към Института по славяноведение и балканистика на Академия на науките на СССР. За научен ръководител му е определен изтъкнатият съветски славист Сергей Никитин. Изследваната от Поглубко планова тема трябва да стане едновременно и дисертационна. Той представя навреме аспирантския си реферат, взема успешно и изискваните изпити. През 1969 г. завършва аспирантурата и представя текста на дисертацията си, която е обсъдена, одобрена и препоръчана за защита. В края на годината е отпечатан и неговият автореферат.

Макар че през тези години Константин Поглубко се занимава главно с плановата си монография и дисертацията, той не престава да работи и по проблемите на историята на бесарабските българи. Във вестника на Болградския район "Дружба" редовно отпечатва статии и бележки за историята

на края. Във връзка с подготовката на многотомния труд "История городов и сел Украинской ССР" той възглавява авторски колектив за написване на исторически очерци за селата Огородное и Новоивановка.¹¹ Събира материали и за други села, работи в архивите на Кишинев, Одеса и Киев. За съжаление написаните очерци бяха отпечатани¹² в ограничен обем. По същия начин обнародва и исторически очерк за град Болград. В колективна популярна работа за връзките на България и Молдова¹³ той пише голям раздел "В началото на братството", за който открива нови материали, разработва нови гледища за преселването на бесарабските българи, за тяхното участие в националноосвободителната борба на българския народ против османското иго.

Младият учен К. Поглубко поддържа тесни връзки с краеведите. С готовност се запознава с Георги Апостолов, един интересен човек от Задунаевка, който през целия си живот се интересува от личността на Христо Ботев, издирва книги и публикации, свързани с живота и дейността на този велик поет и революционер. Апостолов беше забележителна личност, той ревниво пазеше всичките предания, свързани с пребиваването на Ботев в селото. Поглубко му помогна с архивни материали и в крайна сметка двамата написаха подходяща статия за Задунаевка.¹⁴ По негова препоръка в музея на селото, който междувпрочем беше създаден с участие на Константин, беше показана през 1966 г. една от първите изложби на художествени творби от бесарабски български художници. Поглубко високо ценеше родолюбивата дейност на този скромен и всеотдаен счетоводител от Задунаевка. В едно от своите писма той подчертава: "Ако във всяко българско село имаше такъв човек като Апостолов, би могло да се направи много нещо за изучаването на историята на нашия край".¹⁵

К. Поглубко се радва и на успехите на учителя Савели Новаков от с. Кортен. Прави всичко възможно, за да помогне на този перспективен изследовател да започне научна работа в Кишинев. Със съвети и материали му помага да подготви доклад за участието на бесарабските българи в Руско-

турската война през 1877 – 1878 г.¹⁶ Изобщо към Поглубко редовно се обръщат краеведи, разчитат на неговата помощ. Един от тях е Никола Кирмидчиев, селскостопански учен от град Лом, който е роден в Чииший, но от 1918 г. живее в България.

Българските села в Молдова и в Одеска област с нескривана радост посрещат К. Поглубко, който живо се интересува от проблемите им, познава добре историята на всяко едно от тия селища. Особено важна за него е обиколката на селата с българско и гагаузко население, направена заедно с Иван Мещерюк и Сергей Никитин, с българистката от Москва Аксения Струкова през лятото на 1965 г. Тази група от специалисти успява да се срещне с различни слоеве от населението. От разговорите си с тях учените стигат до извода, че българите и гагаузите искат да се учат на свой роден език, да пазят народностните си традиции. Едва сега става известно, че Иван Мещерюк много по-рано е поставил въпроса пред съветските партийни и държавни органи да се създадат условия за осъществяване на тези искания.¹⁷ Възможно е Поглубко да е знаел за тази инициатива на изтъкнатия историк, още повече, че много от неговите родолюбиви идеи съвпадат с желанията и разбирианията на Мещерюк.

От запазените писма на К. Поглубко се вижда, че той си е поставял задача да обедини тукашните българи. До създаването на организация не се стига, но в края на 60-те години се оформя патриотична група в Кишинев, сред която с обсъждат тукашните български проблеми и най-много езиковите. Счита се, че е по-добре такива срещи да стават и в Одеса, където българите са многократно повече. Радва се, че най-после и в областния град се поставя въпросът за изучаването на българския език. През пролетта на 1969 г. Поглубко пише на свои познати да поддържат тази идея в Одеса и цялата област. В едно от писмата отбелязва, че "някакъв представител от Киев" идвал в бесарабските райони на Одеска област и се интересувал от въпроса за състоянието на българския език. Съветвал се на място с различни хора дали може да се въведе изучаването на езика като предмет. Каз-

ват, че той предложил на местните ръководители да излезнат с предложение и дори да съставят примерна програма. Всичко това обаче е възложено на хора не твърде компетентни по този въпрос, от който вероятно не се интересуват. Ето защо "толкова хубавото нещо може веднага да се провали".¹⁸ Впрочем, така и стана.

На 4 март 1970 г. Константин Поглубко защитава кандидатската си дисертация пред Научния съвет на Института за славяноведение и балканистика в Москва. Рецензентите високо оценяват труда му и го предлагат да бъде отпечатан. След получаването на решението на ВАК на СССР за даване на кандидатска степен на К. Поглубко, той веднага напуска Молдовския институт по история. Причината е свързана преди всичко с нестабилното му семейно и материално състояние. От септември 1970 до август 1974 г. той постъпва и става доцент в катедрата по история на КПСС към Политехническия институт в Кишинев, откъдето получава двойно по-голяма заплата.

Младият кандидат на историческите науки много съжаява за това свое решение, прието само от необходимост. Още повече, че в академията е оформена вече идея да се разшири секцията "История на европейските социалистически страни". Затова през 1971 – 1972 г. в нея са приети нови сътрудници – Иван Забунов, Лилия Степанова, Клара Жигня и Николай Червенков, които започват да изследват различни проблеми от българската история. Макар че Поглубко не работи в секцията, той се води като неофициален ръководител на формираната тогава българска група. Активно участва в тематиката на проучванията, съдейства със знанията и опита си на отделните сътрудници в научната им работа. Като известен вече българист, той е основен рецензент на изследванията в секцията, в съавторство с Л. Степанова, Н. Червенков и други обнародва редица статии.¹⁹

През 1972 г. в Кишинев излиза от печат дисертацията на К. Поглубко "Очерки истории болгаро-российских революционных связей 60 – 70-е годы XIX века". Както той обичаше да подчертава, това е главният му труд. В него са за-

ложени много идеи и концепции, които ще бъдат задълбочени и разширени в негови следващи статии и книги. Същата година е отпечатана и брошурата му на руски и молдовски език в поредицата "Молдавия вчера и днес" за участието на бесарабци в общоруското революционно движение през 60-те години на XIX в.²⁰ В тази брошура са разкрити много нови страници от общественото движение в Бесарабия. С нея Поглубко се изяви и като голям познавач на историята на този край.²¹

Така се очертава неговият научен интерес: българо-русските връзки, историята на българските преселници, обществените движения в Бесарабия. По тези проблеми той ще работи успоредно до края на живота си, като остави много книги и статии.

През септември 1974 г. Константин Поглубко с голямо удовлетворение се върна отново на работа в секцията по "История на европейските социалистически страни". Вече като старши научен сътрудник, той имаше много идеи за изследователски теми. Завърши работата си над книгата за обучението на българската младеж в учебните заведения в Одеса, Киев и Кишинев, която беше препоръчана за академичното издателство "Штиинца".

По онова време съществуващие неписан закон, съгласно който всичките изследвания по обща история трябваше да имат отзив от московска научна инстанция. Така ръкописът на Константин Поглубко попада на българистката доцент Ирина Козменко от института за международни отношения. Тя дълбоко ценеше трудовете на Поглубко. Затова започна и рецензицията си с констатация: "К. А. Поглубко, известен съветски българист, чийто трудове широко са признати като у нас, така и в България, представи още една интересна монография, но този път посветена на обучението на българската младеж в Русия през 40 – 70-те години на миналия век." И след забележките и препоръките си заключава: "... Те се дават като пожелание за подобряване на тази прекрасна работа, която вън от всякакво съмнение заслужава да бъде обнародвана и да донесе радост на читателите – наши и български".

Въпреки тази рецензия на И. Козменко обаче издателството не посмя да отпечата ръкописа. И причината бе в една от забележките: "... Нищо не е казано за невероятната еволюция на възгледите на Стефан Стамболов, който от съратник на Ботев стана кървав диктатор и идеолог на великобългарския шовинизъм. Не трябва ли да се замислим над това, че за този човек участието му в революционното движение по време на османското насилие е било само средство някак да се прояви и че нито едно от издигнатите от него въстания нямаха успех, а пък неговите другари загиваха, а той по неизвестен начин се изпълзваше от ръцете на османските власти... Но това – продължава тя – е мое лично мнение, което се наложи под впечатлението на прочетения негов дневник, където той с такава омраза пише за Русия и руснаците, които по време на Руско-турската война прославяше".²²

Авторът на ръкописа трябваше да доказва, че тези епизоди са извън хронологическите рамки на работата му. И отказва да дава каквато и да е отрицателна оценка за дейността на Стамболов след Освобождението на България. Още повече, че има предложение той да не споменава нищо за него. Но Поглубко не споделя това виждане, защото за Стамболов беше обнародвал вече отделна статия.²³ На автора, на завеждащия секцията Иляслав Левит се наложи тогава да ходят и доказват в различни институции, че ръкописът трябва да излезе от печат без съществени промени. В създаденото положение благородно постъпи И. Козменко, когато се обърна по телефона още веднъж към издателството и горещо препоръча работата да бъде издадена.

След всичко това в края на 1976 г. ръкописът на К. Поглубко излезе от печат под редакцията на уважавания от него учен Михаил Дихан: "Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-х годов XIX в. (Болгари в учебных заведениях Одессы, Киева, Кишинева)". Авторът все пак се наложи, но с малък компромис – в една от бележките под линия (№ 394) съобщи следното: "В освободената България Стамболов променя своите младежки увлечения, като се сближава с русофобските кръгове на българската буржоазия".²⁴

Преработен вариант на тази книга, като бе добавен в нея текст за обучението на българите в Москва и Петербург, през същата година излезе и в София със заглавие "За да бъдат полезни на народа си...". Впрочем нейното обнародване също така не беше лесно. Появиха се различни спънки. Обаче колегите на К. Поглубко Страшимир Димитров и Николай Жечев, рецензент на ръкописа, направиха всичко трудът да види бял свят. Авторът много се зарадва, че излезе на български език. Неслучайно след обнародването му Поглубко получи много писма от български изследователи, дори и от краеведи, които от него научаваха много нови сведения за обучаването на свои земляци в Русия. Българският вариант – от руския попаднаха само отделни бройки в България – беше много цитиран от разни изследователи, което много радваше Поглубко, караше го да вярва, че и следващите му книги трябва да се издават на български. Много съжаляваше, че първата му книга не беше преведена и обнародвана в България, макар че бяха водени преговори с различни издателства.

Когато говорим за книгата "За да бъдат полезни на народа си...", не мога да не спомена, че Константин Поглубко беше истински щастлив, че успя в нея да направи посвещение: "На моя баща Александър Н. Поглубко, бесарабски българин". Това се опита да направи и в по-предишните си книги, издавани в Кишинев, но не успя, защото подобни прояви се забраняваха.

Вече всяка година за Поглубко бе плодотворна, но 1976 г. стана дважди по-богата. Освен посочените по-горе трудове, на книжния пазар се появи и произведението му "Христо Ботев и Россия", което бе посрещнато с оживен ентузиазъм от изследователите и краеведите. Авторът остана доволен от оценката на изтъкнатия ботевед Иван Унджиев: "Написана с богата историческа осведеност, с дълбок и верен усет към фактите, тази книга е израз на любовта на автора към българския народ и преклонението му пред личността и делото на великия поет и революционер".²⁵

Това бе третата научно-популярна книга на К. Поглубко. Тя беше наградена с диплом на прегледа на подобни из-

дания в републиката. След нея той се почувства още по-окрилен, укрепи се убеждението в душата му, че трябва да се пишат книги и от този жанр, с които да се популяризира българската история, миналото на бесарабските българи. Той често повтаряше, че българите в Съветския съюз недостатъчно познават историята си. И като последователен "лаврист" се стремеше редовно на печати свои статии не само в републиканските периодични издания, но и в районните вестници на Болград, Арциз, Тараклия, Чадър Лунга и др.

След кандидатската си защита Поглубко задълбочи връзките си с българските селища, с родолюбивите българи. Като вижда, че в молдавската столица Кишинев има определени условия за развитие на българската национална култура (именно тук през 1967 г. излезе първа в Съветския съюз историко-художествена книга на български език след Втората световна война), той се опитва да привлече около себе си талантливата българска младеж. С негова помощ в Кишинев се настаняват поетите Нико Стоянов, земляк на Поглубко, и Михаил Бъчваров, негов ученик, които пишат и издават на български език стихосбирки с талантлива поезия, участват в различни български национални прояви. Макар че отношенията на Константин Поглубко не бяха винаги изрядни, той много ценеше творчеството им. От своя страна те, както и поетът Петър Бурлак-Вълканов, на когото оказваше голяма творческа поддръжка, му посветиха свои произведения.²⁶ Голямо разбиране и взаимно творческо преклонение пред К. Поглубко имаха и кишиневският талантлив български художник Димитър Пейчев, киевчанският краевед Христофор Кискин и др.

Със своята книга "Христо Ботев и Россия" Константин Поглубко има голям принос в отбележването на 100-годишния юбилей от героичния подвиг на Ботев. Към тази дата обнародва и много статии в периодичния печат. Даде квалифицирана консултация на екипа на списание "Отечество" начело с журналиста Кирил Янев и художника Георги Недялков – бъдещият автор на паметника на Христо Ботев в Задунаевка, които обиколиха Ботевите места в Бесарабия.²⁷

Ученият българист К. Поглубко поиска по най-достоен начин да се отбележи и стогодишният юбилей на освобождението на България от османско иго. От своя страна той държеше това да стане с написване на нова книга. Тя трябваше да отрази неговите научни интереси: да осветли приносът на Русия в това освобождение, да покаже мястото на бесарабските българи в националноосвободителната борба, а така също и връзките и участието на населението от Бесарабия в този процес. Сложна задача и не толкова от изворова гледна точка, колкото от намирането на най-сполучливата форма и структура на труда, в който логично да залегнат посочените идеи. И Поглубко успя да разреши този проблем и напише оригинална научно-популярна книга.

По принцип Константин Поглубко не работеше дълго над ръкописите. У него творческият процес се изливаше като из ведро. Така се случи и с "Весна освобождение", издадена през 1978 г. в Кишинев, която бе написан за най-кратък срок – за около месец. Шастлив бе, че в нея заложи много въпроси, свързани с миналото на сънародниците си, и по-бърза да я предложи на кишиневските издателства.

През 1976 г. К. Поглубко бе в най-продължителната си командировка в България: от август до ноември. Прекалено претрупана бе програмата му, но като зрял и опитен изследовател той не се плаши вече от работата. "В момента съм във Велико Търново, бях в Пловдив, ще бъде в Свищов, а после се връщам в София" – съобщава в едно от писмата си (20 октомври). Преди това е бил във Варна, в Сливен... И отвсякъде събира материали за българо-руските обществени връзки след Освобождението на България. Издирването го насочва към нови изводи. Още от София споделя в поредното си писмо: "Създава се впечатление, че ще е възможно да се говори за народнически етап в ранното българско социалистическо движение, т.е. за влиянието на революционното народничество. Това е бил кратък период, различен за отделни дейци, градове и т.н. Доста "развалиха" този въпрос изследователите, "измъквайки" своите "герои" до марксизма".

Константин Поглубко сериозно общува с българските си колеги. Интересни разисквания има с българските историци Стражимир Димитров, Николай Жечев, Веселин Трайков и др. Остава доволен и от срещите си с много български журналисти²⁸, някои от които стават добри негови приятели. "Често посещавам Гигови (става дума за Тодор Гигов – тогавашен главен редактор на сп. "Военноисторически сборник" – б.а.)... Изобщо мили хора. Много ми помогат... Заедно прекарваме неделните дни" – пише Поглубко от София. И продължава: "Във Варна много ми съдейства Пано Желев. Енергичен, "бесарабски" характер." Приятелите развеждат из страната, показват му забележителни места. Каният го на различни фолклорни прегледи и фестивали, а Поглубко може денонощно да слуша български песни и музика.

През тази командировка в България К. Поглубко още по-дълбоко се влюбва в прародината на неговите деди, в хората ѝ. Неслучайно в едно от писмата си ще възклике: "... Винаги България в сърцето ми ще остане!..."

С каква настървеност К. Поглубко работи в българските архиви, какво умение и творчество прилага да издири необходимия му документ, каква любов отдава миналото да стане достъпно за всички българи, независимо къде се намират – в метрополията или извън границите! И всичко това го прави с единствената цел написаното от него в статии или в по-обемни трудове да стигне до повече читатели, защото без историята и нейното познаване човекът не представлява нищо. Тази мисъл го преследва непрекъснато, дори го окриля и затова той бърза и издава книга след книга. Не така обаче всички мислят като него. Краеведът Мойсей Гурбанов от Кишинев, който не малко постигна в проучването на темата за участието на бесарабските българи в освобождението на България, непрекъснато пише възражения до различни инстанции по адрес на Константин. В какво ли не го обвини!

След появяването на бял свят на "Весна освобождение", М. Гурбанов изпраща обширно писмо и до генералния секретар на ЦК на КПСС Л. Брежнев през 1979 г. От една страна, обвинява К. Поглубко, че пише от позиции на българските шовинисти, а от друга – че със своите трудове осъкря-

ва националното достойнство на българите! Счита, че в книгите му не е достатъчен историческият фон, че не е отразена обективната роля на Русия, че малко се говори за героизма на българите... Както по онова време бе редът, писмото го върнаха в Кишинев. Последваха обсъждания, консултации със специалисти.²⁹ В края на краищата се разбра, че напънът на подателя е обикновена клевета и нищо повече! Но какво струват тия преживявания на чувствителния Константин Поглубко...

Българският вариант на "Весна освобождение" бе книгата "През равнините към Балкана", която излезе от печат през 1979 г. в София. Тя бе посрещната с голям интерес в България. "Новата книга на К. А. Поглубко – отбелязва един от рецензентите – се чете с вълнение и дълбоко вътрешно задоволство. Написана е с голяма любов към българския народ и с чувство на преклонение пред неговия героизъм и пред неговата всеотдайност в борбата за свобода".³⁰

Във връзка със стогодишния юбилей от освобождението на България от турско иго Константин Поглубко освен посочените книги, написа и не малко статии и бележки в молдовския, руския и българския печат. Интересен бе творческият съюз с журналиста Георги Стоилик, като двамата създадоха цял цикъл от материали, които изтъкват мястото на Кишинев и още повече на Бесарабия в Освободителната руско-турска война от 1877 – 1878 г.³¹ Като член на управителния съвет на Молдавското отделение за съветско-българска дружба Константин стана един от първите и постоянни лектори след населението в републиката. С желание като апостол обикаляше българските села и разказваше на хората в препълнените салони за събитията, станали по тия места преди столетие, и резултатите от тях за България. Не е малък приносът на учения К. Поглубко и като лектор.

Доста активно е участието на българиста К. Поглубко и в юбилейните научни конференции, сесии, срещи, станали в Кишинев, София, Москва и други градове. Не малък е приносът му в организирането и провеждането на научната сесия в Кишинев през пролетта на 1977 г., в която участва го-

ляма българска група от историци, водена от академик Димитър Косев. Отговаря се задълбочават още повече творческите общувания на Константин с много български историци, журналисти и общественици, които не отказват помощта си да го представят в българския периодичен печат, да вземат интервю от него.³²

През 1978 г. К. Поглубко за втори път напусна историческия институт на Молдавската академия на науките. И в основата стоят отново материалните подбуди. Вторият му брак със студентката от търговския техникум Дина (Доче) Вълканова, българка от с. Денжилер (дн. Димитровка), Одеска област, задълбочи семейните му грижи. Особено след раждането на двете му дъщери Александра и Виктория. Баща Константин все повече се притеснява, че не разполага с достатъчно средства да осигури семейството си. Тясно беше и жилището му, още повече, че при тях живееше и майка му. Квартирните затруднения, както и финансовите проблеми постоянно му тегнха като воденичен камък на шията. И непрекъснато той търсеше пътища поне отчасти да реши тези проблеми, но трудно му се отдаваше всичко.

Преди да напусне работата си в академията, К. Поглубко представи в академичното издателство ръкопис на книга, посветена на българо-русите обществени и революционни връзки през последните години на XIX в. Тя излезе от печат през 1979 г.³³ Включваща няколко очерка за връзките на руските народници Петър Лавров, Николай Русел-Судзиловски и украинския общественик Михаил Драгоманов с българите и България. Разглеждането на тази тема изисква определена гражданска позиция. Именно когато Константин Поглубко започна да работи върху Драгоманов, в украинския печат героят му бе критикуван и обвинен, че е "украински буржоазен националист". Беше хвърлена сянка върху изследванията на учения.

Изследванията и писането на книги и научни статии бе едната страна от творчеството на Поглубко. През 1979 г. той се изяви и като добър преводач от български език. Книгата на българския журналист Тодор Гигов за капитан Райчо Ни-

ков³⁴ бе привлякла вниманието му. Още повече, че героят й има пряко отношение към изследваните негови теми, връзка с Кишинев и края. И след прочитането на книгата решава да я преведе. Има конкретни забележки към автора и го настърчава да я допълни, като той прави отделни коментарии към някои от събитията. К. Поглубко много се радваше на това издание. Надяваше се да продължи работата си в тази насока, за да запознае молдовския читател с някои от трудовете на български автори, които отразяват българо-молдовските връзки. Дори беше започнал да превежда романа "Бежанарите" от Петър Труфкин, роден в Бесарбия, но се наложи да прекъсне, защото кишиневските издателства не проявиха интерес към тази книга.

Едновременно К. Поглубко работи с Иван Забунов върху историята на с. Твардица – най-голямото и красиво българско село в Молдова. Книгата се появи пред 150-годишния юбилей на селото.³⁵ Надяваше се да напише подобни селищни монографии и за Новоивановка, Огородное и други, още повече, че към историята на последното село се беше върнал във връзка с новото издание на руски език на тома "История городов и сел Украинской ССР. Одесская область".

Макар че от 1978 г. преподаваше в университета, той не престана да сътрудничи и на секцията в академията, в която българската група се увеличи с още един нов изследовател – Иван Грек. Константин Поглубко имаше интересни планове. Практически всички решения в секцията, свързани с българистиката, се вземаха и с неговото участие. Той помогна и за оздравяване на взаимоотношенията в секцията, като заедно с Иван Забунов я представиха на първия конгрес на българистите, състоял се през пролетта на 1981 г. в София.

Поглубко се върна от България възторжен, че признават неговите трудове, че се решават въпросите по издаването на някои от книгите му и в София. Изобщо той винаги се връщаше с повишено настроение от България. Много български историци, писатели, журналисти и общественици като Веселин Хаджиниколов, Крумка Шарова, Николай Генчев, Георги Вълков, Благой Димитров, Методи Петров и други имаха

най-добро отношение към него като учен и човек. Редовно бе канен да участва с изследвания в разни сборници. Неговите статии намираха място в редица български научни и обществени списания като "Исторически преглед", "Военноисторически сборник", "Векове", "Читалище", "Отечество" и други. Заради активната му дейност на българист през 1980 г. бе награден от българското правителство с високия орден "Кирил и Методий" II степен. По-рано бе получил юбилейния медал "100 години от освобождението на България". Готовше се предложение и за академична награда.

Отвън погледнато сякаш всичко вървеше нормално – в личния му живот, в научната му дейност. Константин Поглубко обаче преживяваше вътрешна криза – все повече беше угнетен от несгодите в живота, тегнеше му безпарището, че не можеше материално да осигури семейството си. Не бе доволен и от четенето на лекциите по "История на КПСС" в Кишиневския университет. Все повече къде скрито, къде явно протестираше срещу управленическата дейност в съветската държава, срещу тоталитаризма и липсата на демократия. Стана мрачен и затворен, започна да злоупотребява с алкохола, което даде отражение и върху изследователската му работа, в отношенията му с колегите...

През ноември 1982 г. Константин Поглубко бе приет на половин работна заплата и в института по история към академията – необходим беше да участва в колективната разработка за българо-руските обществено-политически връзки. Надяваше да настъпи някаква промяна у него, нещо да му вдъхне повече сили и кураж. Още повече, че през това време в София се подготвяше за печат книгата му "Българо-руските революционни връзки през втората половина на XIX век". Редакторът Николай Жечев и рецензентите Димитър Бечев и Ангел Велков бяха направили всичко книгата да излезе по-скоро от печат. Бързаше и издателството "Наука и изкуство". Още повече, че К. Поглубко се надяваше тя да му послужи за основа на бъдещата докторска дисертация, която да защити в България. За съжаление обаче Костя не дочака този ден. И си мисля, че ако тя бе отпечатана и дошла нав-

реме в Кишинев, едва ли щеше да се случи трагедията с него на 9 май – този щастлив ден за човечеството...

Отиде си Константин Поглубко от този свят и останаха много неосъществени от него идеи. А той искаше да напише една биографична книга за Христо Ботев и я поднесе на руския читател, да продължи работата си върху участието на бесарабските българи в общественото движение в началото на нашия век, да проследи връзките на руския велик поет Александър Пушкин с българите... Все ползотворни и ценни идеи, достойни за ума и перото на Константин Поглубко, но иронията на съдбата понякога е по-силна от всичко.

В продължение почти на две десетилетия К. Поглубко със завидна упоритост и целенасоченост издирваше документални материали и пишеше ценни изследвания върху важни страници от българо-руско-украинско-молдовските обществено-културни връзки и взаимоотношения през втората половина на XIX в., за историята на бесарабските преселници. Всичко написано от него и до днес не изгуби от актуалността си, от свежестта на идеите си. Напротив – сега неговите изводи дават нов жив тласък за научно дирене, а понякога са и единствена основа за проучване на широк спектър от миналото на бесарабските българи, за по-тълно изясняване на връзките между българския народ и народите на Русия, Украйна и Молдова.

БЕЛЕЖКИ

1. Жечев, Н. Константин Поглубко – Векове. 1983, № 6, с. 100 – 101; Советская Болгаристика. Итоги и перспективы. Москва, 1983, с. 35, 38, 44, 52, 124; Червенков, Н.Н. Изучение истории болгар Молдовы и Украины: основные статьи. – Страницы истории и этнографии болгар Молдовы и Украины, Кишинев, 1995, с. 19 – 20.

2. Вестник Бесарабского земства, издаваемый Губернскую земскую управою, Кишинев, 1885, № 12, с. 4.

3. Архив Академии наук Республики Молдова, ф. 1, оп. 3, д. 7108, л. 4

4. Французский ежегодник, Москва, 1973, с. 67.

5. Веднъж на свой разнос той покани мен и другаря ми Андрей Червенков в Одеса, за да работим в библиотеката на университета.

6. Катюшина, Л. По горячим следам... прошлого. – Вечерний Кишинев, № 103, 3 май 1980

3. България в сърцето ми

7. Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Сборник документов, Кишинев, 1957.
8. Мещерюк, И. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828 – 1834 г., Кишинев, 1965.
9. Из истории русско-болгарских революционных связей конца 60-х годов XIX в. – Известия Академии наук Молдавской ССР, серия общественных наук, Кишинев, 1965, № 1.
10. Поглубко, К. За българо-руските революционни връзки. – Отеч. фронт, № 7518, 21 ноември 1968.
11. Государственный архив Одесской области, р. – 7386, оп. 1, а.д. 194.
12. Поглубко, К. Л. Рувински. Городне. – Історія міст і сіл. Одеська область, Київ, 1969; Веревкін, С., Х. Кискин, К. Поглубко. Нова Івановка. Київ, 1969.
13. Копанский, Я. М., С. А. Мадиевский, М. А. Мунтян, К. А. Поглубко. Листая летопись дружбы. Исторические связи народов Молдавии и Болгарии, Кишинев, 1970.
14. Апостолов, Г., К. Поглубко. Село Задунаевка по времето на Христо Ботев. – Векове, 1976, кн. 3, с. 36 – 43.
15. Грек, И., Н. Червенков. Българите от Украйна и Молдова. Минало и настоящe, С., 1993, с. 242.
16. Новаков, С. З. Участие бессарабских болгар в русско-турецкой войне 1877 – 1878 гг. – Юбилей дружбы, Кишинев, 1969, с. 79 – 88.
17. Червенков, Н. Националните искания на българите от Украйна и Молдова (в края на 50 – 60-те години). – В: Болградската гимназия. Сборник по случай 136 г. от основаването ѝ, С., 1993, с. 142 – 146; Грек, И. Из архива на доц. И. И. Мещерюк. – Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали, т. 4, В. Търново, 1995, с. 433 – 446.
18. Грек, И., Н. Червенков, пос. съч., с. 242 – 243.
19. Славчева, Ц. Историческа българистика в чужбина 1944 – 1980, С., 1983, с. 433.
20. Поглубко, К. А. Молодые штурманы будущей бури (Бессарабцы в общдорхийском революционном движении 60-х – начала 80-х годов XIX столетия, Кишинев, 1972.
21. Бабий, А. Навстречу штурма. – Кодры, Кишинев, 1973, кн. 3, с. 147.
22. Копие на рецензиията на И. Козменко е в личния архив на автора.
23. Поглубко, К. А. К вопросу о революционной деятельности Ст. Стамболова и его связях с народниками (середина 70-х годов XIX столетия). – В: В памет на акад. М. Димитров, С., 1974, с. 571 – 588.
24. Поглубко, К. Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-х годов XIX в. (Болгары в учебных заведениях Одессы, Киева, Кишинева), Кишинев, 1976.
25. Унджисев, И. Както се преплитат съдбите на два народа. – Отеч. фронт, № 9920, 6 януари 1977.
26. Бъчваров, М. На беляя свят, Кишинев, 1986, с. 19.
27. Янев, К. Споменът пътува към бъдещето. – Отечество, 1976, кн. 10, с. 28 – 29.
28. Поглубко, К. Жив интерес към българо-руските революционни и културни връзки. – Дунавско дело, 5 ноември 1976.
29. лично из представих в ЦК на КП Молдавия записка за научната дейност на К. Поглубко, копие от която пазя в личния си архив. Пазя и конспекта на писмото на М. Гурбанов до Л. И. Брежнев.
30. Читалище, 1980, кн. 3, с. 25.
31. Поглубко, К., Г. Стойлик. По българските места в Кишинев. – Днес и утре, Москва, 1978, кн. 5, с. 16 – 18; Същите: Одна судьба. – Вечерний Кишинев, 1 марта 1978.
32. Поглубко, К. Научна сесия, посветена на Освободителната война. – Дунавско дело, 19 май 1977.
33. Поглубко, К.А. Из истории российско-болгарских общественных и революционных связей (Последняя четверть XIX в.), Кишинев, 1979.
34. Гигов, Т. Капитан Райчо Николов. Перевод с болгарского и коментарии К. Поглубко, Кишинев, 1978, 260 с.
35. Поглубко, К., И. Забунов. Обновленная Твардица, Кишинев, 1980, 140 с.

К. Поглубко, П. Бурлак-Вълканов и И. Забунов, 1977 г.

ВЕСЕЛИН ТРАЙКОВ

Историографското наследство на К. А. Поглубко

Името на Константин Александрович Поглубко е добре известно в българската историография. Трудовете му завоюваха трайно място сред изследванията, които са познати на всеки историк, работещ в областта на българо-руските връзки и отношения, специално на Юга, на българските колонии в Бесарабия и Украйна. Творил за съжаление едва около 15 години, той успя за това време да даде значителни изследвания, високо ценени не само у нас. За да осъзнаем това, необходимо е да хвърлим критичен поглед върху неговото творчество.

Публикувал над 130 ценни труда¹, свързани с България и българския народ, К. А. Поглубко застъпва широка проблематика, която може да бъде разделена на няколко обособени групи – вътре във всяка от тях можем да избромим ред отделни приноси.

Между различните групи въпроси, към които Поглубко е обръщал научното си внимание, на първо място следва да поставим изучаването на руско-българските революционни връзки. Това е една тематика, която погълща вниманието на нашия автор още от най-ранните му творчески усилия. Още през 1965 г. той обнародва интересната студия "Из истории русско-болгарских революционных связей конца 60-х годов XIX в."² Резултатите от този труд впоследствие той използва в сводните си публикации. Все на същата проблематика Поглубко посвещава и статийте си "О распространении русской революционной литературы среди болгар (60-а – первая половина 70-х гг. XIX в.)"³, "Страницы революционного содружества"⁴, "Распространение революционной литературы среди русских войск на Балканах по время русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг."⁵ и др. На кон-

кретни прояви е посветена следващата негова публикация – "Связи болгарских и русских эмигрантов (1869)".⁶ Тези разработки, както и някои други, поместени във всекидневния печат – те са по-малки⁷, сочат, че Поглубко се е посветил на една област, в която поради интереса си разработка и своята кандидатска дисертация на тема "Болгаро-руssкие революционные связи в 60 – 70-ых гг. XIX в.", защитена през 1969 г. за придобиване на научната степен "Кандидат на историческите науки".

Натрупаните материали по тематиката за революционните връзки между руси и българи Поглубко използва и при други свои нататъшни проучвания: при тях той добавя все нови и нови материали по конкретните проблеми. От този род е например статията му "Българские и русские революционеры в навечерието и в хода на Априлското въстание през 1876 г."⁸. На тази тематика той обнародва и немалко статии в съветския и българския печат – те са вече публицистични. Крупно издание по тази проблематика обаче представлява монографията на Поглубко "Очерки истории болгаро-российских революционных связей (60 – 70-е годы XIX века)."⁹ На основата на непубликувани материали от архивите на СССР и България, на широк кръг от монографична и друга научно-изследователска литература – руска, съветска и българска, – се изясняват основните проблеми около общуванията на революционерите от двете страни. Много български революционери са се намирали под въздействието на руските демократически идеи, а целите са били общи – освобождаване на широките народни маси в двете страни. Особено внимание в монографията е обърнато на запознаването на българските учащи се в Русия с революционните идеи. Предмет на внимание представлява и българската емиграция в Румъния и запознаването ѝ с идеите на руските революционери в Женева, връзките на лондонската група "Вперед", отношенията на българи с Н. К. Судзиловски, Бакунин и др. Отделно са разгледани връзките на Л. Каравелов и Ботев – тук Поглубко се отнася критично към изнесеното досега в научната литература, и дава приноси въз основа на нови извори.

Нататък следват още други публикации от тази група: такива са например статията, написана заедно с Н. Червен-

ков "Връзките на българи, учащи се в Русия, с руското революционно движение"¹⁰, студията "За връзките на българската и руската революционна младеж в Одеса (Първата половина на 70-те години на XIX в.)"¹¹; статията "За връзките на сливенските и руските социалисти"¹², "Основные предпосылки и направления болгаро-российских революционных связей 50 – 60-ых годов"¹³ и др.

Особено място тук заема монографията "Из историй росийско-българских общественных и революционных связей (Последняя четверт XIX в.)"¹⁴. Този труд представлява продължение на предишен подобен том, посветен на явленията, развили се през 60 – 70-те години на XIX в. Революционните връзки се задълбочават особено след Руско-турската война от 1877 – 1878 г. и създаването на автономната българска държава. В своята монография Поглубко се стреми да разкрие и анализира връзките и сътрудничеството, които са съществували през последната четвърт на XIX в. между представителите на различни социалистически кръжици, демократичната общественост в България и Русия, специално с народничеството на П. Лавров. В изложението се правят усилия да се разкрият конкретните елементи от народническото учение, възприети и минали в дейците на българското социалистическо движение. Интересни са данните по въпросите за разпространението на юг от Дунава на руската емигрантска литература, чрез която в България прониква литературата на руската революционна емиграция, установила се в Западна и Югоизточна Европа. Като анализира тези влияния, Поглубко търси причините на историческите връзки между българския народ и русите, връзки съществуващи от векове поради географска и езикова близост, поради културни взаимовлияния, усилили се особено много през XIX в., в резултат на победоносните руско-турски воини, отслабващи Високата порта, помощта на Русия при борбата на българите против османските поробители и произтичащата от това вяра в освободителната мисия на Русия. Всички тези многобройни и разнообразни общувания подпомагат цялостното задълбочаване на руско-българските отношения, включително и на

революционните връзки. Отношенията между двете страни и народи Поглубко винаги разглежда в контекста на цялостните взаимовлияния между националноосвободителните движения по онова време в Италия, Испания, Полша, които също служат като пример и вдъхновение за българските революционери в борбата за извоюване на независимостта. Поглубко застъпва марксистко-ленинските установки, без които по онова време не може да се пише. Не на едно място той подчертава положението на Ленин, че разрешението на националния въпрос на Балканите е възможно само при "пълно освобождение от помещиците и абсолютизма, ликвидация на крепостните отношения, които задържат общественото развитие на балканските страни, и специално при българския народ, който се бори за смъкване на османския феодален и национален гнет. След Освобождението, според Поглубко, напредничавите сили в България продължават да водят борбата против капиталистическата експлоатация, за по-добро бъдеще на трудовия народ, за пълното му освобождение. В тази насока се развиват и революционните връзки между двете страни. Помощ за продължаване на тези традиционни връзки оказват получилите политическо убежище в България руски емигранти.

За да стигне до резултатите, намерили отражение в неговата книга, Поглубко си служи както по-рано на първо място с анализиране на стотици привлечени архивни извори от съветските архиви: лични фондове (напр. В. Н. Смирнов, Н. К. Ръсел-Судзиловски, П. Лавров, М. Драгоманов, З. Арборе-Ралли, Г. Бакалов, В. Богучарски и мн. др. Немалко документи са издирени в българските архиви – писма, спомени на участници в българското националноосвободително движение, деятели на културата и т.н., партийни дейци (в ЦК на БКП), в Института за история при БАН, в окръжни архивни сбирки. Много материали са извлечени от прегледа на тогавашния печат: вестниците "Работник", "Росица", "Демократ", "Работнически вестник", "Работнически другар", печатни органи на социалдемократите и т.н. Естествено, широко е използвана и съществуващата литература, излязла

под перото на такива изследователи като Иван Шишманов, ю темата, Поглубко анализира в хронологичен план пътя на П. Стоянов, Г. Бакалов и по-нови като Ангел Беков, С. А. Сътрудничеството, на влиянието, като изтъква дейността на Никитин, Кр. Шарова, В. Хевролина, Коста Андреев и мн. др. Лавров, на организацията "Земя и воля", на Н. К. Русел-Су-Изброявам всичко това, защото този начин на събиране надзиловски и т.н. По всички проблеми той излага своите виж-материала е характерен в изследователската дейност на К. Адания, нерядко в спор с някои станали вече традиционни виж-Поглубко – научно-изследователска при спазване на високите дания.

изисквания за пълнота и точност. И естествено при подобна

За същия период – втората половина на XIX в., К. Поглубко обнародва и отделна студия "Основные аспекты болгарского общества. Материалът е групиран в няколко глави, засягащи ро-российских революционных связей во второй половине конгломератите на П. Лавров, Н. К. Ръсел-Судзиловски и особенно XIX века".¹⁶

на проф. М. П. Драгоманов.

Все в същата група спада и последната монография на Поглубко, появила се вече у нас на български език. Става дума за "Българо-руски революционни връзки през втората половина на XIX в."¹⁵, която представлява разширен синтез на публикуваното дотогава от Поглубко по тази тема. Така че, означена като превод, всъщност книгата представлява свод за цели 50 години революционни връзки. След като изяснява отново причините за тясната свързаност на българския народ с Русия – географска и езикова близост, сходство на историческа съдба, общност на религията, традиционни духовни културни връзки, особено засилили се през XIX в. във връзка и със следващите руско-турски войни, отслабващи османската мощ и затвърдяващи врата в освободителната мисия на Русия, Поглубко продължава с анализ на специфичните предпоставки, улесняващи вече революционните връзки между двете страни – тях той търси и в общата обстановка в Европа. Търси се връзка и със славянския въпрос – елемент, който винаги стои пред погледа на руските революционери. Фактор според изследователя е и обстоятелството, че в Русия е следвала значителна част от българската интелигенция, която се е учила и възпитавала тъкмо в тази атмосфера, в която се развива и руското революционно движение. След освобождението на България пък в страната идват немалко руски емигранти, които се ползвали от демократичните свободи в младата държава при условията на Търновската конституция. След подробен историографски преглед, особено ценен с богатите си сведения

Проблемът за революционните връзки привлича Поглубко и в други посоки. Той пише и по революционните връзки на молдавците с българи. Такава е например статията му "Страницы революционного содружества (Молдавии и Болгарии)".¹⁷

Революционните връзки на Русия с България намират отражение и в поредица от статии, които Поглубко публикува, и които засягат отделни дейци. Такива са например статиите за Д. Благоев¹⁸, "О пребывании братьев Кельсиевых на Балканах"¹⁹, "Красны генерал"²⁰ – за В. Заимов, "Доктор Н. К. Руссель-Судзиловский и болгари"²¹, "Петр Карловский, участник народнической организации "Земля и воля" (II половина 70-х годов XIX ст.)"²², "К вопросу о революционной деятельности Ст. Стамболова и его связях с народниках (середина 70-х годов XIX ст.)"²³ и др.

К. Поглубко се интересува от диаспората ни или пребиваващи временно в Русия, свързани с революционни движения там. От този род са например публикациите му "Молодые штурманы будущей бури" – Бессарабцы в общероссийском революционном движении 60-ых – начало 80-х годов XIX ст."²⁴, "Революционные волнения среди болгар, обучававшихся в Николаевском пансионе (70 – 80-е годы XIX века)"²⁵, "В борьбе ковалось братство (Бессарабские болгары и общественное движение России в XIX – 20-ые годы)".²⁶ На тази тема Поглубко печати и много статии за отделни дейци във всекидневния печат в Молдова и България.

Разглежданият автор отделя значително внимание в творчеството си и на проучването на политическите и кул-

турните взаимоотношения, които са характерни за общата история. От този род е неговата монография "Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-х годов XIX в. (Болгари в учебных заведениях Одессы, Киева, Кишинева)"²⁷. След подробни изследвания в архивите и монографичната литература Поглубко се стреми да даде пълна картина за следването на българи в гимназиите и университетите, духовните семинари и академии в Одеса, Киев, Кишинев. Труда си авторът посочва причините, поради които българите се стремят да следват в Русия и как правителството излиза на среща на тези стремежи, като осигурява съответна помощ. Ценното е, че Поглубко изследва отношението на различните руски обществени среди към това търсене на знания от страна на младите българи, влиянието, което руските демократични идеи имат върху тях, и как то спомага за оформяне на мировъзрението на учащите се в Русия.

Прави впечатление специфичният начин на работа на Поглубко – внимателно издирване и анализиране на изворите. Въз основа на документацията и като прави преглед на категориите учащи се, завършили в Русия, авторът идва до правилния извод, че независимо от субективните стремежи на царизма, обективно руската помощ е била необходима за развитието на България. Той цитира изводът на Ив. Шишманов, че "руското образование за първи път ни е открило новия съвременен живот, въвело е българите сред цивилизованите народи". Завършилите в Русия участват не само в научния, но и в политическия, икономическия и културния строеж на нова България. В резултат на анализа, Поглубко извежда като заключение думите на П. Р. Славейков, че "Русия ни е освободила политически. Това знаят дори деца. Но Русия е освободила и нашия ум; на нея ние сме задължени за културата, която сега имаме, и която се явява залог за духовната култура в нашия по-нататъшен живот и развитие".

По сходен проблем К. Поглубко обнародва и статията си "Руската помощ за българите за получаване на образование (40-те – средата на 70-те год. на XIX в.)"²⁸. Все в тази кате-

гория трудове спадат и публикациите му: "Из истории южнославянских связей М. П. Драгоманова (60-е – начало 80-х гг. XIX ст.)"²⁹, "Болгарская демократическая печать об освободит. движении России (80-е гг. XIX в.)"³⁰, "Болгаро-российские общественно-политические связи 50 – 70 гг. XIX в."³¹ Ценен труд на Поглубко, написан в съавторство с Л. Степанова е и изследването "О распространении русского языка и литературы среди болгар в XIX в. (По неопубликованной рукописи П. Драганова)"³². Този проблем е разгледан многократно и от руски, и от български автори. К. Поглубко обаче съумява да даде нови подробности и това е ценното в публикацията му.

С героизма си, с поетическия дар и саможертвата си Христо Ботев специално привлича вниманието на Поглубко – на големия наш революционер-поет са посветени редица негови публикации. Най-ранният труд сред тях е "Архивные материалы рассказывают", посветен на връзките на Ботев с руските революционери.³³ Следват многобройни други разработки, като "Христо Ботев в Южной Бессарабии"³⁴, "Нови данные за връзките на Христо Ботев с руските революционеры"³⁵, "Некоторые новые материалы о связях русских революционеров с Христо Ботевым в начале 70-х гг. XIX в."³⁶, "Писмо редакции болгарской газеты "Знаме" издателям "Вперед!" в Лондоне",³⁷ "Христо Ботев в Измаил"³⁸. Най-крупното в тази насока изследване на Поглубко представлява книгата му "Христо Ботев и Россия", в която авторът събира всички свои дирения и нови сведения за отношенията на Христо Ботев към Русия и руските му приятели. На въпроси, свързани с Христо Ботев, К. Поглубко печата отделни статии, поместени в руски, молдовски и български издания, като "Советская Молдавия", "Календар де масъ", "Ленинска искра", "Септември", "Антени", "По света", "Кодры", "Дружба", "Читалище" и др.

Друга тема, която привлича трайно вниманието на Поглубко, е Руско-турската освободителна война от 1877 – 1878 г. – по понятни причини тук той се стреми да изясни много съществени въпроси, свързани въобще с войната или с участието в

нея на българи от Бесарабия и Украйна. Най-ранната публикация има популярен характер и под заглавие "Освобождението на селото в революционните събития от 1917 г., ето на България от турски иго" (на молдовски) излиза прекакто и развитието му след Втората световна война в състава на "Юбива на Съветския съюз".⁴⁰ В съавторство с М. Мунтян се появява трудът "Бесарабия и освобождението на България",⁴¹ както и други статии: "Распространение революционной литературы среди русских войск на Балканах во время русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг.",⁴² "В борьбе ковалось братство",⁴³ с използване на редица изводи, молдовски и български списания и вестници. Най-ценното в недостъпни у нас и т.н.

Константин Поглубко обръща внимание и на немалко сения на К. Поглубко, е книгата му "Весна освобождения, въпроси, свързани с други български проблеми и засягащи 1878 – 1978".⁴⁴ След исторически преглед, засягащ руско-турски събития. От този род е студията "Руските революции по-подробно на действията, които се водят на Балкани-⁴⁵ и спира по-широкото разбиране и на самото Априлско въстание. Няколко статии засягат проблеми на Девети септември 1944 г. – те са написани популярно и характеризират по-скоро желанието на Поглубко да помага за запознаването главно на нашите българи в Съветския съюз с различни събития, свързани с българския народ. По-важни са публикациите, посветени на Любен Каравелов, на Райко Жинзифов, на Юрий Венелин, на по-малко заслужили дейци, като И. С. Хинев, С. Иджилов, А. Головина (първата бесарабска лекарка), Георги и Петър Карловски, Никола Хр. Габровски и др.

Характерно за интересите на К. Поглубко е разработването на проблеми, свързани с отделни селища, главно български. По-съществени приноси в тази насока представляват събранието от него сведения за селищата Огородное и Новоивановка (Ивановка Болгарская).⁴⁶ Отделна книга пише с колегата си Иван Забунов "Обновленная Твардица".⁴⁷ Въз основа на обширен архивен материал и книжовни извори, в труда е разкрита историята на това чисто българско село от пристигането на заселниците, произхождащи от с. Твърдица в България, установили се през 1830 г. в днешното Твардица в Молдова. Проследени са различните родове, постепенното им икономическо възмогване, организирането на общественния им живот, уреждането на училищата, преподаваните предмети там, учителите, участието по-късно на твардишките жители като доброволци в Руско-турската война от 1877 – 1878 г., политическите борби по-късно и отношението на

В дейността си Поглубко не се задоволява само с писането на книги, студии и статии. Като внимателен наблюдател на българския научен и политически живот, той публикува и отделни свои рецензии. Посочвам някои от тях, за да се разбере характерът на интересите на този автор: рецензия за "О крае нашего детства. Роман болгарского писателя о молдавской земле" (П. Труфкин. "Беженарите"); за книгата на М. Д. Дыхан и А. Богоева "Солдат трех революций" (Асен Христев); за крупния труд на Иван и Цвета Унджиева "Христо Ботев – жизнь и дело" и т.н.

Би могло да се продължи с още подробности около историческото творчество на Константин Александрович Поглуб-

ко. Казаното до тук обаче мисля вече ни дава възможност да дадем една по-определената преценка за научното дело на този автор.

Не може да не се отбележи поначало съсредоточеното внимание и предпочтение към определени теми. Те са важни за миналото на руско-българските връзки и отношенията близо един век – най-вече за втората половина на XIX в. Най-първо място тук несъмнено стои изследването на българо-руските революционни връзки. В тази област приносите са наистина сериозни – вече никой, който работи по тази проблематика, не може да мине без творчеството на Конс. Поглубко. Много сериозни приноси той има и при изучаването на културните връзки между двата народа. Сериозни сведения има и за живота на българските колонии в Бесарабия.

Поглубко обаче не се задоволява с тази своя дейност. Той не е затворен кабинетен учен – с перото си отклика на всеки повод, на всяка годишнина, на всичко, което засяга връзките ни с Русия, с Молдова, с българските колонии, установени след 1830 г. (най-вече). Той не публикува само научната периодика – десетки са неговите статии, написани за широката читателска публика, публицистично, популярно, достъпно, без научно-изследователски претенции. Това обаче мисля не само че не е недостатък за автора, а обратното – подпомага популяризирането главно сред нашата диаспора в Молдова и Украина на важни за миналото на българския народ въпроси.⁵⁰

Що се отнася до научно-изследователските му трудовете тук са подчертани в направления по-горе анализ – начинът за представяне е общият за времето, когато са писани – от 1967 до 1982 г. Това значи, че той е длъжен (и няма как при неговото положение!) да спазва всезадължителния за оново време марксистко-ленински подход. Това се чувства при прочита и основното запознаване с трудовете на Поглубко – най-вече при популяризаторските, където срещаме и известен приповдигнат тон. Искреното ми убеждение обаче сега, когато се запознах основно с неговите трудове, е, че насочеността нито най-малко не пречи на осмыслияне на изнесеното.

Всеки, който ползва научното наследство на Поглубко, може покойно да прецени кое се явява наложено от политически изисквания, задължителни в Съветския съюз по оново време. Има и някои положения, главно свързани с развитието на положението в България, които възбуджат известни възражения и различни тълкувания. Но то е малко – значителната част от творчеството обладава безспорни научни качества.

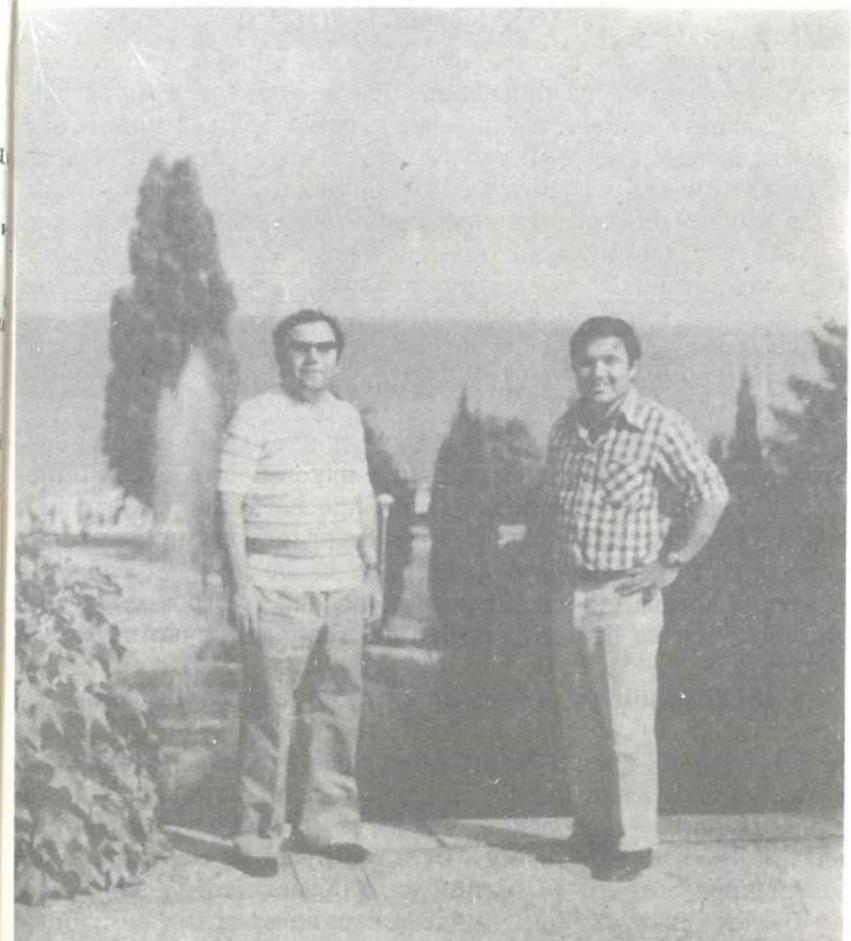
Ценното в творчеството на разглеждания историк е толкова обемно, че руско-българската историография остава завинаги свързана с приносите на Поглубко. При това положение може само да съжаляваме за рано прекъснатия жизнен път на Константин Александрович. С широката си историческа култура, с начетеността си, с дълбокото познаване на изворите, Поглубко записа името си като един солиден историк, дал приноси, които влизат като ценен принос във все още недостатъчната историография, засягаща проблемите, които са вълнували заслужилия наш изследовател.

БЕЛЕЖКИ

1. Сравнително най-пълен списък на публикуваните трудове на К. А. Поглубко виж в двета тома на Цанка Славчева: Историческа българистика в чужбина 1944 – 1980. Библиографски справочник, С., 1987, с. 118 – 119.
2. Известия АН Молдавской ССР. Серия общественных наук, № 1. Кишинев, 1965, с. 20 – 29.
3. Сборник работ молодых ученых, Кишинев, 1966, с. 280 – 289.
4. Болгария, сестра родная, Кишинев, 1967, с. 184 – 233.
5. Юбилей дружбы, Кишинев, 1969, с. 37 – 53.
6. Известия АН МССР, I, I. Серия общественных наук, Кишинев, 1968, с. 3 – 16.
7. Например: За българи-руските революционни връзки. – Отеч. фронт, София, № 7518, 21 ноем. 1968.
8. Истор. преглед, 1970, кн. 4, с. 64 – 76. Подобно виж и статията му: – Българо-российские революционные связи весной 1876г. Балканский исторический сборник, т. I, Кишинев, 1970, с. 69 – 94.
9. Кишинев, Штиинца, 1972, 312 с. (АН МССР. Ин-т истории). Това е дисертацията на К. А. Поглубко.
10. Истор. преглед, 1973, кн. 2, с. 74 – 76.
11. Акад. Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождениято му, С., 1974, с. 187 – 197.
12. Пътища на дружбата. Страници от историята на българо-руската и българо-советската дружба в Сливенския край, Сливен, 1977, с. 26 – 35.

13. Столетие освобождения Болгарии от османского ига, 1878 – 1978, Москва, 1978, с. 34 – 44.
14. Кишинев, Штиница, 1979, 180 с. (АН Молдавской ССР, Ин-т истории).
15. София, Наука и изкуство, 1982, 260 с.
16. Исследования по истории стран Юго-Восточной Европы в новое и новейшее время, Кишинев, 1983, с. 24 – 45.
17. Советская Молдавия, Кишинев, 8 август 1969.
18. Енциклопедический словарь Молдавии, т. I, Кишинев, 1970.
19. Известия на Народния музей – Варна, кн. VI Варна, 1970, с. 99 – 110.
20. Красный генерал – Кодры, Кишинев, 1972, №9, с. 119 – 128.
21. Асклепий, т. III, С., 1974, с. 152 – 166.
22. Известия на Народния музей – Варна, т. X, Варна, 1974, с. 332 – 341.
23. Изследования върху българското възраждане (в памет на акад. Михаил Димитров), С., 1974, с. 571 – 585.
24. Кишинев, 1972, 74 с.
25. Славяне и Россия. К 70-летию со дня рождения С. А. Никитина, Сборник статей, Москва, 1972, с. 164 – 171.
26. Кишинев, 1975, 110 с.
27. Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-х годов XIX (Болгари в учебных заведениях Одессы, Киева, Кишинева). Кишинев, Штиница, 1976, 179 с. (АН Молдавской ССР, Ин-т истории). Преработена, книгата нализа на български: "За да бъдат полезни на народа си...", С., 1976, 165 с.
28. Studia Balcanica, XV, С., 1980, с. 145 – 172 – съвместно с Л. И. Степанова.
29. Балканский исторический сборник, т. III, Кишинев, 1973, с. 283 – 322.
30. Исследования по истории стран Юго-Восточной Европы в новое и новейшее время, Кишинев, 1983, с. 24 – 44.
31. Кишинев, 1986, Глава II, параграф 5; глава III, параграф 2: с. 98 – 114; 122 – 135.
32. Балканский исторический сборник, т. IV, Кишинев, 1974, с. 235 – 267.
33. Дружба Болград, № 302, 24 дек. 1965.
34. Дружба Болград, № 2, януари 1966, заедно с Г. Г. Апостолов.
35. Българо-съветски дружбы, С., 1966 кн. 5, с. 3, 26.
36. Известия АН Молдав. ССР, № 2, Серия Общественных наук, Кишинев, 1966, с. 36 – 51.
37. Славянская историография и археография. Сборник статей, Москва, 1969, с. 274 – 277.
38. Сентември, 1972, кн. 10 с. 240 242
39. Кишинев 1976, 190 с.
40. Календар де маса, 1968, Кишинев, 1967.
41. Советское славяноведение, Москва, 1968, кн. 4, с. 141 – 142.
42. Юбилей дружбы. Сборник статей, посвященных освобождению Болгарии, Кишинев, 1969, с. 37 – 53.
43. Истор. преглед, 1977, кн. 5 – 6, с. 149 – 157
44. Кишинев, 1978, 200 с.
45. В: Освобождението на България, С., 1982, с. 100 – 117.
46. Киев, 1969, с. 375 – 383. Заедно с Л. Рувински.
47. Кишинев, 1980, 140 с. Заедно с И. Забунов
48. Кишинев, 1975, 110 с.
49. Военно-исторически сборник, 1977, кн. 1, с. 155 – 166.
50. Заслужава да се посочи още едно занимание на Поглубко, което характеризира дейността му: той е провел и написал бележките към книгата на Тодор

Гигов "Капитан Райчо Николов". Кишинев, Картия молдовендец, 1979, 260 с. Потоzi начин авторът се стреми да запознае българите в Съветския съюз с един герой на народа ни и излиза с мото още в началото на превода си: "Каких сыновей рождала и ныне рождает болгарская мат, юнацкая!"

К. Поглубко на "Златните пясъци", 1976 г.

4. България в сърцето ми...

ЛАЗАР ГЕОРГИЕВ

Приятелят и ученият Костя

Времето лети и разпилява все повече спомените ми за ранните и зрелите години, за срещите и разговорите с приятели и познати. В съзнанието ми изпепеляват мили и сърдечни спомени, огънят им все повече угасва, макар че дълги години съпътстват в живота ми, предизвикват какви ли не вълнения и поводи за размисъл. Особено когато е прекъсната живата връзка с хората, когато общуването е само мисловно... Каквото е и с мой дългогодишен и незабравим приятел Костя, с пословичния си трудолюбието историк и талантлив учен Константин Александрович Поглубко. Няма ги вече нашите срещи в София или в Кишинев, горещите и смислени разговори за отделни исторически събития в нашата история, за трагичната съдба на българските преселници през миналия век в някогашната руска империя, за подвизите на отделни наши просветители, революционери и културни дейци. Заредени с енергията на миналото, изпълнени с оптимизма на бъдещето, за какво ли не мислехме и мечтаехме тогава, докато ненадейно всичко се сгромоляса през фаталния Ден на победата през 1983 година, всичко изчезна в небитието...

А толкова имахме какво да си кажем, да осъществим наши мечти!

Първата ни среща бе в София през втората половина на 60-те години. Константин Поглубко беше записал задочно аспирантура в московския институт по славяноведение и българистика и темата му "Българо-руските революционни връзки през 60 – 70-те години на XIX век" го бе подгонила към българските архиви. Дойде в страната на неговите предци, към която изпитваше неописуема симpatия и любов и с безкрайно удоволствие по цели дни не само се ровеше в архивите, но и търсеше живата връзка с хората, разговаряще и общуваше с учени и обикновени люде, с млади и стари.

Константин Поглубко сред приятели в София – (от дясно наляво) Г. Германов, И. Дундаров, О. Романова, М. Дихан, П. Романов, С. Мишурева и Л. Георгиев – 1976 г.

Бях вече прочел първата му статия във вестник "Отечествен фронт" по темата на дисертацията и един следобед ненадейно одеският ми приятел проф. Михаил Дихан го доведе в редакцията при мене:

– Запознай се, това е нашият Костя – каза Мишо и седна на фотьойла.

Костя, за разлика от Мишо Дихан, беше по-затворен и тих, не се изявяваше така импултивно и емоционално, както придружителя си, независимо от леката усмивка, която цъфваше от време на време по устата му. Беше поне със 7 – 8 години по-млад от мене, със средно на височина и набито телосложение, с мургав оттенък на кожата и черна вълниста коса, по която тук-там личаха посребрели влакна. Лицето му

беше почти овално, изсечено като от камък: с широк нос високо чело, с пълни бузи и оформена втора брадичка. Носеще няколкодиоптрови очила с дебела рогова рамка. Презздрависването ни усетих яката му лапа и твърди пръсти като на интелектуалец. Гласът му беше пътен и ехтеше като от едра камбана. В говора му се долавяше руският акцент. Употребяваше не малко диалектни български думи.

– Много ми е приятно, заповядайте, разполагайте се като у дома си – избързорих традиционно и колкото и да очаквах гости по това редакционно време, затворих папката с авторките материали и седнах на стола пред бюрото. Домене се бе разположил Мишо Дихан, а отсреша зад масичката – Константин. Традиционният ни разговор започна бързо като аз живо се интересувах от новия гост, задавах му въпроси.

– Я извади нещо от бюрото. Хайде, хайде – подсети ме Мишо Дихан, защото не за първи път идваше пир мен и знаеше че все нещо се намираше за почерпушка. Изправи се с патерицата и взе няколко празни чашки от бюфетчето, постави ги на масата.

Разговорът ни тръгна още по-добре. Простих се аз с текущата си редакционна работа и превключих изцяло на сладките приказки с чашка "Плиска". За какво ли не открихме реч! Там, където Костя запираше и изпитваше неудобство да говори за себе си, Мишо Дихан го допълваше и то с най-големи подробности. Така до края на работното време аз научих почти всичко за него, опознахме се добре. Почувствах Костя като добър приятел, обещах да му помогна с всичко, каквото мога. Поканих ги двамата през следващите дни на гости у дома. Така Костя се запозна и със семейството ми, станахме съвсем близки и после вратата на жилището ми винаги беше отворено за него. Когато идваше в София, вече не пропускаше да ми позвъни по телефона или просто да ми говори, без да се смущава от каквото и да е.

Константин Поглубко беше един от сериозните "архивари", както аз обичах да го оприличавам на шега, още повече, че сутрин още отрано, сдвя отворили вратите на Народната библио-

тека "Кирил и Методий" или на Централния исторически архив, на военната библиотека или други хранилища в столицата, той бе един от първите. Сядаше на работната маса и четеше о забрава. Или ровеше в каталогите и архивните пътеводители търсеше до последно автора или архивната единица, в които можеше да открие необходимата му информация. И пълнеше пишовете си, преписваше в тетрадките, каквото му трябваше, да го използва после при разработването на темата или заглавието. Стоеше до късно, отиваше си с последните читатели. На обед понякога излизаше да гълтне въздух или да се разведри и бързаше да ме навести в редакцията. Тогава отивахме да обядваме заедно в армейския стол и какво ли не ми разказваше за находките си: какви неизвестни данни открил, за какви личности научил новости, никъде несъобщавани досега, с какви нови "герои" се срещнал. И сияеше от радост като дете. Гласно възкличаше за успеха си.

Неведнъж отивахме заедно в библиотеките или архивите. Сядахме на една маса в читалнята и всеки се занимаваше със свояте проблеми, без да си пречим. Аз ровех по мои въпроси, той – по свои. Улисваше се до такава степен в четенето на документите, че забравяше да пуши – нещо, което при друг случай не можеше да допусне. А Костя не можеше без тютюна. Щом прекъснеше мисловния процес и той веднага изтръпваше, ставаше и тичаше към пушалнята. Изсмукваше по две цигари наведнъж и пиеше кафе, за да му "държи за по-дълго" време. Връщащ се и отново забиваше очи в книгите. Така всеотдайно работеше, уединяваше се, че наоколо светът преставаше да съществува за него. Само червейчето на никотина можеше да го принуди да вдигне глава.

В последните година-две, откакто се сприятелих с Костя, в няколко софийски вестници и списания се появиха негови статии: в "Отечествен фронт" обнародва неизвестно писмо на руски емигрант до Любен Каравелов, в "Работническо дело" съобщи нови данни за пребиваването на Райко Жинзифов в Русия, в списание "Исторически преглед" разказа за участието на някои български и руски революционери в Априлското въстание през 1876 г. и др. Истинско "настъпление" обаче бе участието

му през това време в кишиневските и руските издания – най-авторитетните специализирани сборници и списания, обикновените и популярни списания и вестници. Огромната та ма за революционните и културните връзки между народите България, Русия, Украйна и Молдова беше го изцяло погълнла и той имаше какво ново и интересно да каже на читателя.

Отначало нямах възможност да видя всички тези публикации, но при всяко едно идване в България той носеше ветници и списания със свои материали или пък показващ списък на изданията и отпечатаните негови статии в тях. Така, без да иска, изчитах почти всичко написано от него, знаех за творческите му изяви.

През десетилетието на 70-те години Константин Поглуб израсна и се оформи като истински учен. Като историк той беше откроил и още след "даскалската" си закалка в село Огородное и първите крачки като младши научен сътрудник в Кишиневския исторически институт при Молдовската академия на науките. Неслучайно веднага бе записал задочно аспирантура в Московския институт по славяноведение и балканистика, но едва след защитата на дисертацията се почувства като истински учен. Прав е бил руският проф. д-р Сергей Никитин, като му възложил тази тема: видял е у него златното зърнце, доволил у младия и надежден историк тръпката на учения и не се е поколебал да го благослови. Българският му произход ще му отвори вратите на архивите, пък и вътрешната му настройка да се потопи в историята на дедите и прадедите му ще го подтикне да се справи с темата и се изгради като истински бъдещ учен..

Спомням си как след защитата Костя се почувства изведнъж като човек с криле: идваше в София с усещането си за пълноценост, кандидатската титла, пък и новата му длъжност на старши научен сътрудник в института, званието ми "доцент" по история в катедрата на политехническия институт, а после и в университета в Кишинев му отваряха вратите към нашите научни учреждения. Българските историци са най-висок ранг го приемаха по свойски, канеха го на конференции и разговори, обсъждаха професионални въпроси с него. Тези негови срещи обаче не го откъснаха от мен, не с

промени той и ние си останахме докрай добри приятели. Замен той беше все същият благ и човечен, скромен и трудолюбив и никога с един жест или с една дума не показа преизходството си към моя милост – човека без научни титли и звания. Аз също работех и пишах на исторически теми, ровех се в библиотеките и архивите, участвах в научни конференции и симпозиуми, без обаче да изневеря на журналистическия призывание, на същността си като литератор.

Кандидатската дисертация за Костя бе само етап, опит да провери себе си и навлезе в необятното поле на архивистиката, която го изкачи на един връх, откъдето виждаше всиче по-далеко. И неслучайно без каквато и да е пауза той продължи нататък. Интересуваха го вече не само определени периоди или рамки, а и други теми. Постави си по-големи цели, които го погълнаха и му отнеха всичките сили. Продължи с монографиите за някои от българските села като Новоивановка, Огородное, Твардица, задълба с плуга в браздата на културно-просветните връзки между България и Русия, разшири изследванията си за Българското опълчение, захвана се с Ботев и десетки други бележити личности.

Пресилено е да кажа, че не останаха български архиви не преброден от Костя, но в творческия си апогей той живееше с много теми и ако столичните книго- и архивохранилища не го задоволяваха, качваше се на влака и отиваше в окръжните или по-малките градове и търсеше онова, което му трябва. Така интересите го отведоха във Варна, не подмина градовете Габрово и Пловдив, потърси пристан в Свищов и Казанлък. Като човек за първи път отиваше в тези градове и не познаваше никого там. Затова не криеше тревогите и съмненията си, търсеше познанствата ми с приятели там, за да не остане като единак в тия градове, да не гледат на него като на "чужденец". Костя имаше в София и други приятели и познати с различни професии като Тодор Гигов, Кирил Занев и други, и никой не му отказваше услугите си. Това го радваше, помагаше му поне на първа ръка да се настани в непознатите градове, да потърси нечия помощ. Звъняхме предварително по телефона, осигурявахме го с писма до приятели и навсякъде намираше добър прием.

За Сливен пътувахме заедно. Като тамошен зет, пък хива – скачаха от радост и се чувстваха щастливи да го няколко години бях работил в армейската редакция, познаниемат като скъп гост. вах града като петте си пръста. Не ми представляваше труд. Излишно е да описвам преживяванията на Костя през тази ност да го заведа и настаня в който и да е хотел, да го запостомврийска седмица във Велико Търново. Неслучайно няколзная с познатите си архивисти и специалисти, които с най-години по-късно, като излезе от печат монографията му "Из голямо внимание се отнесоха към него. Това се повтори и истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-х годов през 1972 г., когато му се наложи да работи във Великотърново", побърза да ми я подари с автограф: "На моя незабравенски окръжен архив.

Пристигна в София и още неотдъхнал от дългия път, микотърновски срещи през октомври 1972 г." изложи плана си: цялата си командировка от десетина дни ис- Не зная дали от благодарност – защото между нас вече каше да използва за работа в архивите. Молеше ме за помощямаше никаква преграда, но на няколко пъти ме канеше да На мен също ми предстоеше пътуване до Централния военен гостувам в Кишинев. Живееше на ул. Альошина № 4 в архив във Велико Търново и като му казах, че ще бъдем в грабиковено като моето жилище според тогавашните норми и да заедно през цялото време, хвърли се в обятията ми:

– Е – е, има ли по-щастлив човек от мене!

Още на следващия ден поехме с влака на изток. Планът реща да се отбия в Молдовската столица. С каква радост ни беше Костя да остане за няколко дни в Казанлък, а аз дастя ме посрещна на гарата, колко щастлив беше, че ще му продължа, като в неделя следобед ще го чакам в старопрес-остувам ден-два и ще има възможност да ме разведе из гратолния град. Във военния хотел. Дотогава ще му уредя и до-а! За първи път тогава се срещнах с не малко негови колеги в окръжния архив, ще му подгответ и някои архивни и приятели от български произход като Николай Червенединци. Аз щях да работя във военния архив по моята тематика, Иван Забунов, Сава Новаков, поета Петър Бурлак и за бунта на войниците в I-а пехотна софийска дивизия, като брат му Васил, с профсъюзния деен и поет Михаил Бъчвана обяд и вечерта щяхме да бъдем заедно.

Планът ни се осъществи, както го бяхме набелязали. Ко-други. С този първи допир до българските светини в Кишинята дойде в уречения ден и час във Велико Търново, настаняв, до българския дух, запазил се въпреки превратностите го в запазената стая до мене и хукнахме да разглеждаме времето в сърцата на десетките и стотиците българи в забележителностите на третата българска столица. Скитос-града, изведенъж разбрах с цялата си същност, усетих колко вахме до късно през нощта по улиците на приказния град и съм бил далеч от истината за национално чувство и патрио-капнали от умора, лягахме да спим. На сутринта всеки от този, от разбирането си за същността на българите зад гранас поемаше пътя си. На обяд се събрахме във военния ницата.

се и с мои стари познати и приятели, отивахме на гости. То- Още по-силни чувства, които завинаги се врязаха в съз- гава животът на хората в страната не беше като днес – жи- гнанието ми, останаха от повторното ми посещение в Кишинев през април 1977 г. България се готвеше тогава по досто- вееха по-богато и с радост ни канеха по домовете си, или ни определяха срещи в най-известните ресторани и кафенета. Особено пък като узнаваха за Костя, че е българин от Беса- рабия, че е научен работник и е дошъл в града да работи в

им другар и приятел Лазар Георгиев за спомен от нашите Ве-

изложи плаха си: цялата си команда от десетина дни ис- Не зная дали от благодарност – защото между нас вече каше да използва за работа в архивите. Молеше ме за помощямаше никаква преграда, но на няколко пъти ме канеше да На мен също ми предстоеше пътуване до Централния военен гостувам в Кишинев. Живееше на ул. Альошина № 4 в архив във Велико Търново и като му казах, че ще бъдем в грабиковено като моето жилище според тогавашните норми и да заедно през цялото време, хвърли се в обятията ми:

– Е – е, има ли по-щастлив човек от мене!

Още на следващия ден поехме с влака на изток. Планът реща да се отбия в Молдовската столица. С каква радост

ни беше Костя да остане за няколко дни в Казанлък, а аз дастя ме посрещна на гарата, колко щастлив беше, че ще му продължа, като в неделя следобед ще го чакам в старопрес-остувам ден-два и ще има възможност да ме разведе из гратолния град. Във военния хотел. Дотогава ще му уредя и до-а! За първи път тогава се срещнах с не малко негови колеги в окръжния архив, ще му подгответ и някои архивни и приятели от български произход като Николай Червенединци. Аз щях да работя във военния архив по моята тематика, Иван Забунов, Сава Новаков, поета Петър Бурлак и за бунта на войниците в I-а пехотна софийска дивизия, като брат му Васил, с профсъюзния деен и поет Михаил Бъчвана обяд и вечерта щяхме да бъдем заедно.

Планът ни се осъществи, както го бяхме набелязали. Ко-други. С този първи допир до българските светини в Кишинята дойде в уречения ден и час във Велико Търново, настаняв, до българския дух, запазил се въпреки превратностите го в запазената стая до мене и хукнахме да разглеждаме времето в сърцата на десетките и стотиците българи в забележителностите на третата българска столица. Скитос-града, изведенъж разбрах с цялата си същност, усетих колко вахме до късно през нощта по улиците на приказния град и съм бил далеч от истината за национално чувство и патрио-капнали от умора, лягахме да спим. На сутринта всеки от този, от разбирането си за същността на българите зад гранас поемаше пътя си. На обяд се събрахме във военния ницата.

се и с мои стари познати и приятели, отивахме на гости. То-

гава животът на хората в страната не беше като днес – жи-

вееха по-богато и с радост ни канеха по домовете си, или ни определяха срещи в най-известните ресторани и кафенета. Особено пък като узнаваха за Костя, че е българин от Беса- рабия, че е научен работник и е дошъл в града да работи в

им другар и приятел Лазар Георгиев за спомен от нашите Ве-

изложи плаха си: цялата си команда от десетина дни ис- Не зная дали от благодарност – защото между нас вече каше да използва за работа в архивите. Молеше ме за помощямаше никаква преграда, но на няколко пъти ме канеше да На мен също ми предстоеше пътуване до Централния военен гостувам в Кишинев. Живееше на ул. Альошина № 4 в архив във Велико Търново и като му казах, че ще бъдем в грабиковено като моето жилище според тогавашните норми и да заедно през цялото време, хвърли се в обятията ми:

– Е – е, има ли по-щастлив човек от мене!

Още на следващия ден поехме с влака на изток. Планът реща да се отбия в Молдовската столица. С каква радост

ни беше Костя да остане за няколко дни в Казанлък, а аз дастя ме посрещна на гарата, колко щастлив беше, че ще му продължа, като в неделя следобед ще го чакам в старопрес-остувам ден-два и ще има възможност да ме разведе из гратолния град. Във военния хотел. Дотогава ще му уредя и до-а! За първи път тогава се срещнах с не малко негови колеги в окръжния архив, ще му подгответ и някои архивни и приятели от български произход като Николай Червенединци. Аз щях да работя във военния архив по моята тематика, Иван Забунов, Сава Новаков, поета Петър Бурлак и за бунта на войниците в I-а пехотна софийска дивизия, като брат му Васил, с профсъюзния деен и поет Михаил Бъчвана обяд и вечерта щяхме да бъдем заедно.

Планът ни се осъществи, както го бяхме набелязали. Ко-други. С този първи допир до българските светини в Кишинята дойде в уречения ден и час във Велико Търново, настаняв, до българския дух, запазил се въпреки превратностите го в запазената стая до мене и хукнахме да разглеждаме времето в сърцата на десетките и стотиците българи в забележителностите на третата българска столица. Скитос-града, изведенъж разбрах с цялата си същност, усетих колко вахме до късно през нощта по улиците на приказния град и съм бил далеч от истината за национално чувство и патрио-капнали от умора, лягахме да спим. На сутринта всеки от този, от разбирането си за същността на българите зад гранас поемаше пътя си. На обяд се събрахме във военния ницата.

се и с мои стари познати и приятели, отивахме на гости. То-

гава животът на хората в страната не беше като днес – жи-

вееха по-богато и с радост ни канеха по домовете си, или ни определяха срещи в най-известните ресторани и кафенета. Особено пък като узнаваха за Костя, че е българин от Беса- рабия, че е научен работник и е дошъл в града да работи в

ваше да съпоставя с известните изследвания на учените напиша подходящи репортажи и статии за централния печат.

Започнах с Одеса и завърших в Плоещ. Не можех да пътина Кишинев, където преди сто години се бяха стекли хиляди българи да се запишат в опълчението. Не исках да притеснявам Костя и изрично го помолих да ме настани в хотел. Да ми погодви и някои негови и чужди писания по тази тема, документи, а така също и да се срещна със специалисти, от които науча неизвестни неща. Но се оказа, че от него нямаше побър познавач на тази тема и през тези няколко дни седяхме късно в хотелската стая и разговаряхме, уточнявахме подростните. Така се явиха и няколкото мои задълбочени кореспонденции от мястото на действието, които бяха много високо оценени.

Незабравими ще останат в душата ми и няколкото дни прекарани в Кишинев в края на август и в началото на септември 1979 г. със семейството си. С руски пътнически кораб прокосихме Черно море и гостувахме седмица на колегата ми приятел Валентин Кирязов в Одеса. Нямахме намерение въръщане с влака за София да спирате в молдовската столица на гарата ни чакаха неколцинатата мой кишиневски приятел Костя, Иван Забунов, Николай Червенков, Мишо Бъчваров и други и просто ни грабнаха куфарите, насила ни заведаха до първото такси на гаровия площад. Хазайн ни стана Константин Поглубко, като ни настани в жилището си. Готовахме Иван Забунов, а закупчик – Мишо Бъчваров. Николай Червенков играеше ролята на главен организатор и чичероне, тясното, но кокетно жилище на Костя се хранехме всички като комуна, черпехме се и пеехме песни. На сутринта след закука Иван Забунов ни качи в такси и кръстосахме целия град, разглеждаме забележителностите на Кишинев и български светини. Съпругата и дъщеря ми с особено умиление слушаха разказите на Забунов за миналото, настоящето и бъдещето на града.

В програмата ни бе предвидено и посещение на известни в историята Киприановски манастир, в който са отсядали С. Раковски, Христо Ботев и много други наши възрожденци.

революционери. Не можехме да пропуснем и ние да бъдем там! Но тъй като до манастира се минаваше през забранена военна зона, как току така ще стигнем до стените му? Трудно е домогваха местни хора, камо ли ние чужденците... За изобретателния Забунов обаче нямаше преграда. Беше му измислен колая и на сутринта се качихме на влака. Пътувахме до най-близката до манастира гара Страшени, където живееше чичото на поета Михаил Бъчваров – Василий Бондар. Посрещна ни този пламенен българин според общая и след закуската се натръшкахме всички в затворения фургон на специално пригответия за целта месарски камион. Компанията ни не беше малка, защото с нас дойдоха и още няколко българи от селото, като Василий Фомич и сина му, архитект Леонид Макавей и други. Насядахме на дървените пейки във фургона и освещен електрическата крушка, нищо не се виждаше навън. В кабината с шофьора беше Иван Забунов и само току ни даваше сигнали: тръгваме, не говорете, можете да пеете и какви ли не. Както беше оправен, никой не се съмняваше, че ще ни прекара и през иглени уши, но ще стигнем до манастира. И се понесохме по черните пътища към гората. Отначало ни беше интересно приключението, разговаряхме високо, пеехме Чингиловски песни, но като чухме предупреждението на нашия "домакин на детския санаториум в манастира", мълкнахме. След десетина минути автомобилът спря и едва успяхме да дочуем гласа на Забунов: обясняваше на постовите пред забранената зона, че закъснял с месото за децата от санаториума в манастира, трябва час по-скоро да го откара... Фургонът на автомобила бил пломбиран от месокомбината... Ние бяхме се утишли отвътре – едва дишахме. Дойдохме на себе си едва като камионът тръгна и Забунов ни даде сигнал да пеем: сега вече се движехме в гората, нямаше опасност от изненади.

Киприановският манастир навяваше тягостно впечатление, защото от години той не бе поддържан. Стените му бяха разбити и мухлясали, през таваните зееха дупки. С много страх и вълнение се изкачих по изгнилите дървени стълби на камбанарията, направих няколко снимки и си взех за спомен от разпилените по пода църковни документи. Не можеше и

дума да става за сравнение с който и да е наш манастир, въпреки известността му в историята.

В дъното на манастира имаше няколко постройки, в които живееха децата от белодробния санаториум. Не обрънахме внимание, които за по-малко от две десетилетия са дали такава огромна помощ на нещастниците и през срутената ограда навлязохме в научна и популярна продукция. Казват, че само книгите са гората. Там на свобода хапнахме и пийнахме от чудесното "аровече от десет, не малко от които имам подарени от него с автономско" вино на Василий Бондар, пяхме до насита и от сърцограф. Да не правим сметка на научните му публикации в се смяхме до късно след обяд. После по същия конспиративен път се върнахме до Страшени, а оттам с влака до Кишинев.

Не мога да забравя преживяванията си в средата на българска работа, преводите от един език на друг, не е трудно да пресметнете какъв непосилен труд е отдал за това кратко време от себе си, за да ни е удобно и приятно на нас, гостите от България.

Може би това се дължи и на нашето внимание към тях, което дойдат в България, на любовта им към праотечеството и прещите ни в София се оплакваше от претовареност, ядосваше дедите, че дълго време са живели далеч от нас, страдали са и се, че не можеше да се откъсне от всекидневните си занимания мечтите си винаги са желали тези връзки... Константин Поглубко в института или университета, за да отиде и той някъде си в ко, въпреки че не беше от най-разговорливите, правеше всички гори тилилейски" на почивка. Главата го болеше, не можеше възможно достойно да се представи: тиаше насам-натам да уреди спи без хапчета, гастритът го душеше... И когато в майския ден на 1983 г. ми позвъниха и научих за смъртта му, останах и щастливо няколкодневното ни пребиваване в Кишинев. Часовът като потресен от гръм. Всичко можеш да допусна, но никога не оставахме и насаме, показваше ни библиотеката с редки екземпари, колекцията от ордени и монети, като на няколко пъти насочваща погледа към портрета на Христо Ботев, засел централно място между лавиците. И разказваше как преди години като учител в българското село Огородное се сприятелил с колхозния художник Александър Шапошников и при раздялата той му подарил този портрет за спомен. Оттогава Костя завинаги свързва съдбата си с живота и делото на великия български революционер, поет и публицист Христо Ботев. Неслучайно през следващите години наред с дисертационната тема или други проблеми той ще се занимава упорито и с изследването на Ботев. След десетките статии и бележки за него в руския, молдовския и българския печат той ще завърши и монографията си "Христо Ботев и Русия", за която известният наш ботевед проф. Иван Унджиев ще сподели в отзив, че е "написана с богата историческа осведоменост, с дълбоки и верни разбирами факти... живо и увлекателно".

Не зная точно колко книги, монографии, статии, бележки и други материали е написал Константин Поглубко в руския,

молдовския и българския печат, но малко са авторите като не-

мание на нещастниците и през срутената ограда навлязохме в научна и популярна продукция. Казват, че само книгите са

гората. Там на свобода хапнахме и пийнахме от чудесното "аровече от десет, не малко от които имам подарени от него с ав-

тономско" вино на Василий Бондар, пяхме до насита и от сърцограф. Да не правим сметка на научните му публикации в се смяхме до късно след обяд. После по същия конспиративен път се върнахме до Страшени, а оттам с влака до Кишинев.

Изглежда, че напоследък се беше попреуморил, защото на

дедите, че дълго време са живели далеч от нас, страдали са и се, че не можеше да се откъсне от всекидневните си занимания

ко, въпреки че не беше от най-разговорливите, правеше всички гори тилилейски" на почивка. Главата го болеше, не можеше

възможно достойно да се представи: тиаше насам-натам да уреди спи без хапчета, гастритът го душеше... И когато в майския

жда какво ли не, да ни създаде удобства и прекараме безгрижи, ден на 1983 г. ми позвъниха и научих за смъртта му, останах

и щастливо няколкодневното ни пребиваване в Кишинев. Часовът като потресен от гръм. Всичко можеш да допусна, но никога не

оставахме и насаме, показваше ни библиотеката с редки екземпари, съм си представял, че тоя здрав и силен мъж може да стигне до

фаталния миг и сам да посегне на себе си. Така се радваше на

живота, обичаше децата си, мечтаеше да дочека внучи и отрано ги учи на български език... Да напише още томове книги по

неизчерпаемата тема на дружбата между българския и руския народ, между молдовския и българския. Точно беше заорал

дълбоко в целината и изведенъж всичко прекъсна, опустя...

Поклон пред талантливия учен и незабравим мой приятел Константин Поглубко – Костя.

ТОДОР ГИГОВ

Срещите и разговорите ни бяха школа по родолюбие и човечност

Зная, че всяка книга, посветена на една творческа личност, колкото и старателно да е подгответа, едва ли би могла в пълнота да разкрие и осветли цялостното дело на твореца и неговата същност – като човек и гражданин с определен статус на български език. В интерес на истината тогава Константина сина на бесарабския българин Александър Н. Поглубко, за разлика от Михаил Дихан, още не говореше добре на нашия незабравим Константин. Защото животът му прекъснал е руснак, защото името му не ми подсказваше българското наше своя апогей и всички ние, които го познавахме, с основа отекло на неговата фамилия. Едва по-късно, когато срещите очаквахме от него нови и още по-талантливи творби, застъпиха, узнах от него, че днешна България е отечество на Уви! Неговата трагична съдба пожела друго: да се задоволи съвместните наследници, избягали в Бесарабия от турските гонения в началото на XIX век.

Оттогава насетне мойте срещи и разговори бяха вече с българския народ. Но и това, което създаде, е твърде обемна талант на проблемите на българщината. От 1973 г. в продължение на близо десет години той често идваше в България и мнозина от члените на научните общества и институции, посветени на сложната, трудна и сурова съдба на българската нация, да го държеше да уточни, че аз разговарям с българина Константина, а не с друг. Не пропускаше случай да ме попита за знанията му по български език и намирам ли напредък в старанието му да говори на български така, както говореше например проф. Михаил Дихан от Одеса. Далеч не само от учтивост му казвах, че той вече започва да владее добре езика на дедите си и си служи превъзходно с него, много по-сполучливо в сравнение с моите отчайващи опити да разговарям с него на руски. Не след дълго време за доказателство той ми изпрати от Кишинев писмо, написано на български. Писмото го пазя в архива си и мисля, че добре е да го цитирам изцяло, защото то също подсказва какъв финес притежаваше неговият автор и колко човешка благодарност изпълваше характера му:

ирод. Константин внушаваше респект не само със задълбочените си познания, но и с необикновената си толерантност, с която изслушваше всяко друго мнение, дори и когато ставаше дума за най-обикновени делнични неща от нашето всекидневие.

Първото ми официално запознаване с Константин Поглубко стана, струва ми се, през 1972 г., когато работех във в. "Народна армия", орган на Министерството на народната отбрана, трябваше да подгответя за печат няколко статии на пристигнати у нас съветски историци, между които имаше и бесарабски

К. Поглубко сред семейството на Любка и Тодор Гигови и други пред паметника на трънските партизани в местността "Слишовска могила", 1978 г.

64

"Драги Гигови, много съм благодарен, че сте изпълнили моите поръчки. Сватбеното було е великолепно. Съжалявам, че не ни дойде ред да го използваме. Наложи се да не кумуваме. На 17. II почина дядото – бащата на Донка (на съпругата му – б.а.), от сърдечен удар. Много преживяхме всички. И през май няма да можем да кумуваме. Но на Вас много съм благодарен. Извинявайте, че Ви беспокоих. Пишете какво да Ви изпратя от Кишинев, от какво имате нужда. Чакам. В края на април идвам в Кишинев български историци. Голям брой. Има между тях мои приятели. Ще мога да Ви изпратя каквото Ви трябва.

Др. Гигов, кога идваши в СССР? Как върви работата. Какво се чува за "Опълченето"? Не може ли Вашето списание (сп. "Военноисторически сборник", на което бях главен редактор – б.а.) или Военното издателство да излезе с писмо до нашия институт с предложение да се заемем с проучването на нови материали за историята на опълченето. Или по някой друг начин да се свържем. Помисли. Може би Москва – "Военноисторически сборник" или други, могат да свържат теб и мен. Официално! И аз ще започна тук, а ти там. После ще се съберем да обединим всичко. Какво мислиш? Какво предлагаши?

Още веднъж благодаря за всичко – на теб и на Любов Георгиевна (жена ми Люба, по баща Георгиева – б.а.). Поздрави и на младежите." (Двамата ми сина Георги и Венцислав, които той вече познаваше).

Разбира се, аз имах какво да измисля и да предложа по тази идея на К. Поглубко за издаване на съвместен сборник за Българското опълчение между Института по военна история към ГШ при БНА и историческия институт към Молдовската академия на науките в Кишинев. Постъпките ми обаче срещнаха неумолимо редица бюрократични пречки и от двете страни, в резултат на които една великолепна идея на Константин така и не се осъществи. Нарочно обръщам внимание на тази подробност в писмото на К. Поглубко до мене, защото една подобна идея е винаги полезна и актуална, ако отговорните фактори по-

5. България в сърцето ми...

65

гледнат на нея с такава грижа и болка, с каквато живееше пм на тяхна земя по време на турското робство. Но това беше нея нашият сънародник от Кишинев, чието творчество бе просто мое предположение. На онзи предварителен етап от работите от любов към България и беше подчинено изцяло на бълата Костя с присъщата му скромност спестяваше всички подгоро-руските и българо-молдовските отношения.

Така по тази дискутирана тема между нас за Българското^{толучих} 20 бройки авторски книги, на които имах право. опълчение пътищата ни за голямо съжаление се разминаха п... Така по силата на естествените общувания, задълбочени независещи от нас причини. Но пък животът ни поднесе друга професионална основа, мояте отношения с К. Поглубко повод, и то професионален, когато пътищата ни отново се сретнаха още по-близки. Често се налагаше с кратки писма щнаха толкова неочеквано и така трайно, че и до днес благодаря ми иска съгласие и прибави тук-там някои допълнения, ря на съдбата и на хората, които имат заслуга, въпреки че някога се предимно за бита и обичаите на българите, обикои от тях и до днес не успях да опозная. За какво всъщноставащи в градовете, където бе живял и служил капитан Рай-стava дума? По това време софийското издателство "Народно Николов. Нямах основание да му възразявам. Още пове-младеж" отпечата документалната ми книга "Капитан Райчче, че неговите запитвания бяха отправяни толкова деликат-Николов" – романизована биография за живота и безсъмъртното, внимателно и вежливо, така галантно и чувствително модело на момчето, преплавало Дунава на 14-годишна възраст птицирани, че ако страдах от скрупули на авторско честолю-време на войната между Русия и Турция през 1854 г. и успядбие за несъгласие с предложението му, сигурно съвсем незада съобщи на руското командване важни сведения за намерени служено бих му причинил известно огорчение, което той на-ята на турската армия, дислоцирана в Руше. Повестта нашумя върно щеше да преживее, без да ми каже нещо повече. И за критиката й даде висока оценка, започнаха обсъждания в училища бъда съвсем конкретен, ще си позволя да цитирам по този лица. Интересът към тази творба бе стигнал и до Одеса и Кишинев още едно негово писмо, запазено за щастие между шинев, където моят герой Райчо Николов бе изминал бойния съдружие материали от Кишинев, с които разполагам. път от дете до чин капитан в руската армия и Българското опълчение.

През пролетта на 1978 г. бях приятно изненадан от писмо от български език, които не зная или ме затрудняват, на-то на кишиневското издателство "Картия молдовеняска", което предлагаше да издаде на руски език книгата "Капитан Рай-чо Николов". Искаше да изпратя поне две рецензии, излезнали в български вестници и списания. Това направих. В последва-лия отговор ми се изказваше благодарност и ми съобщаваха, че за преводач е определен известният молдовски историк и поз-навач на събитията, описвани в книгата, Константин Поглуб-ко. Новината, че той бе определен за преводач, не ме изненада. Напротив, предполагах, че К. Поглубко може би е проявил лична инициатива да предложи повестта на вниманието на изда-телството. Още повече, че Молдова имаше съдбовно важна роля в живота на капитан Р. Николов, който бе един от десетките и стотиците българи, намерили упование, подкрепа и горещ при-

"Драги Тодор, продължава работата. Малкото думи лагат често да прибягвам за речниците, и те са ми отли-чили помощници. Но имам в Кишинев и добри другари бълга-ри, те прекрасно владеят и говорят и щом се обърна и мо-ля за съвет, начаса го получавам. Но ти знаеш, че ти бях загатвал, че художникът предлага ново оформление далеч по-различно от това на оригинала, направен в София при първото издание. Нали ти му даваш пълна свобода това да го вършиш без страх от твои евентуални несъгласия. Ако можеш да дойдеш, няма да е лошо. Да си видиш на място какво и що. А аз искам от теб да не ми възразиш и да си дадеш съгласие да прибавя няколко изречения за Комрат, където Райчо открива за съпруга: двадесетгодишната Екатерина, дъщерята на габровския търговец Дечев. Има нуж-

да тук малко от разширение. Нужно е това според моето мнение, за да се достигне по-богата българска атмосфера на живота в така наречения Верхне Буджакски окръг, който не се споменава нищо от теб. Мисля, че трябва, че нямам това право, без твое съгласие. От този вид и характер имам идея да се прибави още на неповече от две-три места. Какво ще кажеш?

Какво друго можех да кажа наистина, освен веднага му съобщя, че не бих имал нищо против. Да си призная, аз не знаех за съществуването на този окръг. Докато проучва архивните източници и публикациите за моя герой, осъществих командировка до Москва и Ленинград (днес Санкт Петербург), работих в библиотеки, за които не съм и мечтал, че ще мога да стъпя в тях. Посетих и разгледах сградата на втори кадетски корпус в Петербург, където Р. Николов е получил военното си образование. Класните стаи, в които то се е обучавал, са запазени в същия вид непокътнати, както са изглеждали в края на XIX век. Черквата, в която героями се е молил в празничните дни, е преобразувана в музей напълно идентичен с епохата, когато той е бил възпитаник на това най-висше за времето си царско военно училище. Видях репродукции, табла и снимки на документи и неговия образ, разположени на видно място в музея. Бях очарован и възхителен! Още повече, че днес в тази сграда се помещава Висшето артилерийско военно училище, което тогава поддържаше редовни дружески връзки с нашето артилерийско училище в Шумен. Впечатленията, които придобих от това посещение, и работата ми в библиотека "Салтиков Шчедрин", ми позволиха да направя един от най-сполучливите си раздели в книгата, да нарисувам колоритни, точни, максимално съответстващи на характера и типичните особености на епохата картини. Нещо, което съзнавам не успях да постигна в същата степен за Кишинев и другите селища в Молдова, свързани с живота на капитан Р. Николов, по простата причина, че така и не успях да тръгна по пътя на Българското опълчение в Украйна, Молдова и Румъния. Чувствам се

собено задължен пред паметта на К. Поглубко. При превода той до голяма степен успя да компенсира някои недостатъци в оригинала от гледна точка на вярното географско описание на селищата и правдоподобното пресъздаване на българския бит и цялата българска атмосфера там, с която е бил свързан моят герой.

Позволих си малко по-подробно да се спра на този важен епизод от нашата съвместна работа. Това е необходимо.

Бих казал даже и задължително. Защото оттук насетне аз открих в нова светлина не само отличния преводач на руски език и голям професионалист-историк, а и добронамерен българин, с неподозирана душевност на човек, притежаваш благородство, почтеност на характера и ненадминат събеседник по най-различни проблеми на българската история, включително и съвременната ни история. От този момент вече станахме и приятели. Той посещаваше често нашата страна с винаги състена програма за работа в българските архиви и българските книгохранилища. Колкото и да беше зает обаче, намираше време за мене да разговаряме. Не крия, че разговорите и общуването ми с Костя бяха за мен лично една богата школа на знания и мъдрост. Той познаваше много добре проблемите на Българското възраждане и се отнасяше с изключително голямо уважение към българските историци проф. Хр. Гандев, проф. Ив. Унджиев, акад. Хр. Христов и акад. Дим. Косев. В тяхно лице той, според собствените му думи, виждаше "свои учители". И го казваше искрено, без ни най-малко съмнение в това, което твърди.

Костя беше деликатен, но в никакъв случай неприкрит човек. В мигове на откровение той можеше с часове да говори за именития български народопсихолог Иван Хаджийски. А така също и за трагизма и величието в нашата национална история, за ролята на народните маси от една страна, и за извратените намерения и цели на външните фактори в лицето на великите сили, които безкомпромисно са потървали националните ни интереси в полза на собствените си планове за влияние и господство. Любими теми за разговор му бяха всички мигове на светли епохи в нашата история,

както и тъжните страни на трагичните поврати. Безупречните сили Източна Румелия. Той казваше, че има благотълкуващие закономерните причини. Умееше да ги отделя съдната амбиция да проследи в исторически план как и защо случайните фактори, възникнали като последица от едно и отдалените балкански държави доброволно се обвързват с едно недалновидно решение на слабите политики. Често сна или друга велика сила, стават техни пionки и в даден обръщащ със следния любим израз: "Знаеш ли, Тодоре, камомент започват да воюват помежду си непостигайки това, къв простор за научни открития имат вашите народи, заради което се бият. А те няма как да го постигнат, защото зи и социалните психологии?"

За Константин Поглубко едно от позорните явления, които се вписват в най-черните страници на историята през XIX век е Берлинският конгрес, който сериозно накърни резултатите от Освободителната руско-турска война 1877 – 1878 г. и недопустимо раздели българската народност, като на една част даде свобода, на друга част предостави автономия, а трета част остави под робство. Той твърдеше убедено, че ако тогава великите сили имаха желание справедливо да решат и узаконят резултатите от една по същество справедлива война, нямаше впоследствие да възникне нито един въоръжен конфликт между балканските страни и народи. "Балканите и намиращите се там държави – казваше той – и тогава, и днес също са една заредена с барут зона в ръцете на големите държави." Особено мнение изказваше за начина и причините, поради които след Първата световна война изкуствено бе създадена югославската държава – така нареченото Кралство на сърби, хървати и словенци. И държеше много да се подчертава очебийния факт, че в тази формулировка липсваше добавката и... на македонците. Защото такава нация нито е имала някога, нито съществуваше тогава.

Колко беше прав големият историк и човек! Той си отиде от този свят много преди да се разпадне бивша Югославия. Но гражданская война, избухнала там преди близо четири години, потвърждава правилото, че могъщите държави неизменно заплитат възли и залагат мини със закъснител там, където имат свои интереси. А малките народи вадят кестените от огъня и плащат с кръвта на невинните си синове, които стават изкупителна жертва на политиката на чужди сили, стриктно отстояващи свои интереси.

Костя предвиждаше да напише книга за Съединението през 1885 г. на Княжество България с измислената от евро-

в основата на конфликта големите държави залагат порочна политика, подчинена на egoистичните им претенции.

План за тази книга вероятно той има, може би е започнат, без да е довършена, защото животът му секна в момента, когато беше в най-хубавата си зряла възраст за истинско научно творчество. Но и това, което той създаде приживе, ще остане винаги ярък символ на горещо родолюбие сред всички българи, прокудени по неволя от бащиното си огнище.

Константин Поглубко с Никола Бушнаков в Тираспол. 1977

КАЛИНА КАНЕВА

Български по дух и кръв историк

Втори юни 1991 година. Заряеното в буджашката степ бе-сарабско село Задунаевка не помнеше такова събитие. Пасторалният глас на гъските по селските улици, ревът на мотоциклетите и тракторите в този ден бе заглушен от училищната духова музика. Млади и стари потомци на някогашните български преселници се стичаха към площада. Един след друг спираха автобуси и автомобили – пристигнаха високи гости от България, Москва, Санкт Петербург, Киев, Кишинев, Одеса. Учени, писатели, духовници, журналисти, общественици бяха пропътували огромни разстояния, за да стигнат до тук и участват в откриването на паметника на Христо Ботев. Дори от най-северния град Мурманск бе дошъл поетът Виктор Тимофеев – един от инициаторите на първото честване на Деня на славянската писменост в Русия, станал вече официален празник. Зарадвах се да го видя тук. С него в предишната годишнина съпровождахме бронзовите фигури на просветите братя Кирил и Методий в дългия им път от София до Мурманск. Сякаш самата съдба го беше изпратила да завърже невидимата нишка между двата паметника: на първоучителите там горе, на крайната ивица земя, и на най-добрия им ученик – тук, в южната буджашка степ, којто помни тропота на Аспаруховата конница.

За трети път идвах в Задунаевка. Първият път бе в навечерието на 100-годишнината от гибелта на Ботев – полу值得一лено, вторият път през 1989 г. се отбих пътъм, отивайки на празника на славянската писменост в Болград, и сега – официално. Вълнувах се. Звънливи гласчета на задунаевски ученици, официални приветствия, откровения на поети, прочувствени слова на автора на паметника Георги Недялков и други гости изпълваха простора. Меден кавал поде нашенски мелодии. "На многая лета" – освещаваха свещенослужителите паметника. Само ги нямаше двама души, които най-много

от всички заслужаваха да бъдат тук сега – двамата ботеведи, които в най-трудните времена проправиха пъртина и страница по страница възкресяваха миналото, свързано с българския гений. Нямаше ги Георги Апостолов и Константин Поглубко. Не доживяха, отидоха си може би и без надежда, че всичко ще дойде на мястото си и без пречки българският титан ще възсияе в цял ръст на сред площада. И може би, за да поправя тази несправедливост, почувствах желание да "посетя" Константин Поглубко. В Кишинев помолих неговия ученик и продължител Николай Червенков да ме заведе на гроба му.

Като всеки гроб и този беше безмълвен. Само спомените нахлуваха: тогава, преди двадесет години не го познавах лично, но с вълнение бях чела за новите находки на кишиневския историк Поглубко, българин по произход, свързани с живота на Христо Ботев в Русия и Румъния, с обръжението му и руските му приятели. Затова реших от тук, от Кишинев, да започна командировката си "По ботевски места". Позвъних му по телефона предварително и го помолих за среща. На летището ме чакаха двама непознати, невисоки набити тъмнокоси мъже. Повъзрастният се оказа Константин Поглубко, а другият, още съвсем млад, аспирантът по история Николай Червенков.

Истински късмет беше за един журналист да има такъв екскурзовод като Константин Поглубко. Още повече, че за първи път посещавах тези места. Алеята на дружбата ни отведе на високия хълм на Скаково поле. Някога тук са се наобиявали с коне, а сега завинаги тази местност е свързана с България. Оттук на 12 април 1877 г. е прозвучал манифестът за обявяване на Руско-турската война. Тук за първи път маршируват в параден строй руски солдати и български опълченци. Сега наблизо са кинотеатърът "Дружба", параклисът, превърнат в музей, градинката с обелиска.

От височината на Скаково поле се откриващите целият град. Поглубко посочи надолу – някога покрай реката са били градините и къщите на българските преселници. Сигурно там е обичал да се разхожда и Пушкин, да се любува на българските състезания по борба. Ето и двете черкви "Св. Георги" и "Възнесе-

ние". Наричали ги – българските. Спушчаме се надолу по улици-
те на стария Кишинев, покрай къщите с почернели керемиди, и
спирахме през черквата "Възнесение".

— В бележника си Христо Ботев е записал: "До църквата "Възнесение" да се пита дядо Първо" – разказва на чист български език събеседникът ми. Оглеждам се. Сигурно някъде наблизо е живял дядо Първо. И какво ли се крие зад тази кратка фраза?

Историците отдавна се мъчат да разгадаят всяка дума, всеки щрих, останал от ръката на поета. Можеше да се завижда на Поглубко – издирвателската страсти му бе донесла много интересни попадения, разгадал е не една историческа истина.

Когато събранието по подготовката на въстанието решава - "Бунт!", на Ботев е възложено да замине за Русия, да се свърже с тамошните българи, с руските политически кръгове, да събере средства, да привлече българите на руска военна служба, да доведе Филип Тотя... Кишинев е първото селище, в което пла-менният пратеник търси патриоти, готови да жертвват службата си, парите си, главите си. И той ще напише в писмо; "Обико-лих Кишинев, Одеса, Николаев... Работата ми отива добре. Ре-волюцията е готова... Напред!"... И все пак ще възклика: "Де-го Раковски, за да станем другари и да преобърнем всичкото хорско злато на олово и желязо!"

хорско злато на олово и желязо. – Ботев отново посещава Кишинев и Одеса през март 1876 г. – продължава Константин Поглубко. – От издирените документи се вижда от кого колко пари е получил. Тук намира и военен ръководител за своята чета – поручик Никола Войновски, завършил руско военно училище.

В същото време, както Поглубко открива в архивите, имолба на Христо Ботев руските му приятели чрез революционната емиграция в Женева и Лондон усилено търсели оръжие, взривни материали и военни специалисти. Имало идея да бъдат поканени участници в Парижката комуна и известни руски революционери като Степняк-Кравчински, прототипът на Артур Риварес от известния роман на Етел Войнич "Стършел".

Издирвателските искрици попаднаха и у мен. И многото чуто и прочетеното от К. Поглубко ме съпътстваше

по-нататъшния ми журналистически път и бях щастлива, когато се натъквах на още подробности за Ботевото обкръжение. Така в Москва се запознах с личния архив на д-р Руслан Судзиловски; пътувайки по пътя на Самарското знаме, в полуслугурия от земетресението исторически музей в гр. Плоещ разлиствах книгите от уникалната библиотека на Константин Кац (Добруджано Геря). Те двамата го изпратили на букурещката гара, когато тръгва за България. И двамата доживяват до дълбока старост и извързвят изключителен път на учени-енциклопедисти, трибуни, революционери от световен мащаб.

Константин Поглубко с най-големи подробности ми опи-
са местата, свързани с Христо Ботев, които следваше да по-
сетя в Одеса, с. Задунаевка, гр. Измаил. Посочи ми и хора-
та, които трябваше да потърся. Безкрайно му бях благодарна
– това неимоверно облекчи задачата ми.

В Одеската държавна научна библиотека разгръща творбите на Раковски, Васил Априлов, Ботю Петков... Разлиствах старите вестници, които Ботев никога е чел. Спрях на улица "Островидов" № 93. Върху бялата мраморна плоча беше написано: "Тук в бившата втора гимназия през 1863 – 1865 г. се е учили българският поет-революционер Христо Ботев".

В село Задунаевка попаднах в дома на един необикновен българин – Георги Апостолов, пенсионер, бивш счетоводител. Подкрепян от Поглубко, той изцяло се бе посветил на Ботевото дело – събираше спомени и сведения за учителстването на младия Ботев, подготвяше музеен кът.

Стъпих и по прогнилите дъски на училище №15 "Христо Ботев" в град Измаил, същите, по които година и половина някога е вървял и калоферският млад учител.

С Константин Поглубко се срещах още няколко пъти – в Кишинев и в София. Един-два пъти той посети редакцията на в. "Антени", където работех, донасяше или ми изпращаше свои статии. А в оня злокобен девети май бях в Москва и въртях телефоните на познати и приятели. Имах намерение да звъня и на Константин, да го попитам има ли нещо напи-

сано за вестника. Трудно се вземаше линия, бързах за някъде и така и не успях да се свържа с Кишинев. Кой нае, може би ако беше чул глас от далечната прародина, ако разбереши, че читателите се интересуват от него и статиите му, той щеше да промени нелепото си решение... Кой знае, но и сега ме мъчи тази мисъл.

Сега, когато искам да завърша кратките си спомени за един искрен родолюбец и задълбочен историк-изследовател, ми идват наум думите на Илия Бешков, опитал се през 1939 г. в Париж да осмисли понятието "Ботев", любовта му към отечеството: "Та какво са робството или свободата пред тоя огън и тая любов, които нямат начало, нито край. Без тях обаче смъртта и пустотата ще се вселят в сърцата ни, ще ни сковат и изпепелят, а ние ще обеднеем, па макар и всред най-блаженствия. Ботев прие онемялата и заглъхнала земя от дедите ни, насели я и я ожени за вековете, изяви българският човек, даде му път за изминаване, определи съдбата му и мястото му в света и в историята и с това го направи смислен за самия него и задължителен за другите народи.

Без Ботев няма България!"

Спокойно можем да кажем, че и в наше време Ботев да-де възможност да се изяви един български по кръв и дух кишиневски историк, даде му път за изминаване, определи съдбата и мястото му в света и в историята.

ЛИДИЯ КАТЮШИНА

По горещите следи... на миналото

Неуважението към прадедите е първият признак на безнаравственост

А. С. Пушкин

Детската игра бе прекъсната от изстрел, след който едно от момчетата се строполи от покрива на мелницата. Това не беше бутафорен изстрел. Забавлявайки се, турският конник се целеше в момчетата. Забавлявайки се, той го уби.

Смъртта на другарчето разтресе Райчо. Колко още тикива изненади щяха да се случат в живота му. Турците нахълтаха в техния дом, принудиха баща му да изкара в двора целия добитък и го подбраха. Ненадейно почина майка му...

И изведенъж Райчо напусна дома си. Избяга, за да бъде по-далече от зловещата мелница. Той не знаеше на къде бяга. Може би на север към близката Русия, която, както казващата баща му, е не само велика, но и силна.

Водеше се Кримската война. В Русчук, където момчето се бе цанило за чирак при кожухаря, един възрастен българин му разказваше за славната история на България. Чете-ше на Райчо и "Призив към българите за въстание". Жадно приемаше и песните на стареца, които зовяха на борба.

Ненадейно Райчо чу и разговора между турските офицери за подготвяната преправа на войските през Дунава – неочеквано да нападнат руските войски, разположени на другия бряг. Определяха и деня на операцията. И четиридесетгодишният Райчо Николов се реши на тази постыпка, която на всяко момче не е по силите. През нощта преплува Дунава и съобщи на руснаците за плана на турците.

Когато главнокомандващият на руските войски попита Райчо какво желае като награда за важното съобщение, момчето каза: "Да видя отечеството си свободно!"

Добре замисленият десант на турците не се осъществи. В денесението до султана се казва: "13 – 14-годишно момче с неустановена народност – вероятно българче – преплавало реката с неизвестно за нас съдействие и съобщило на руското командване мястото, датата и часа на нашия десант. По тази причина нашата операция не може да се каже, че бе внезапна".

Заслужено започват да хвалят Райчо за този подвиг. Руското командване го награждава с медал за храброст. Императорът му дава дворянско звание и право да се учи в едно от най-авторитетните офицерски училища в Русия. Пред него се открива перспектива за блестяща кариера на военен. Но целият си живот оттогава той посвещава на една цел – освобождението на България.

Безстрашен, честен, човечен – това научиха читателите зад границата на България за Райчо Николов от книгата на Тодор Гигов, отпечатана в кишиневското издателство "Карта молдовеняска" в превод на доцента от Кишиневския държавен университет кандидата на историческите науки Константин Александрович Поглубко.

Биографията на Райчо Николов е тясно свързана с Русия, с Кишинев. В този град той написал: "... Тук аз живея с надеждата за отечеството, което не ми дава мира и пропадна духом". Тук, в Кишинев, е сформирано Българското опълчение и през 1877 г. Райчо Николов е назначен за командир на 1-а рота в 4-та дружина. Тук, вдъхновен от писмата на доброволците, той ще напише "Патриотически призив към истиинските синове на България". В кишиневското издание на книгата, междувпрочем, са отпечатани илюстрации, които ги показват в българското – снимки, направени на мястото на бившето Скаковско поле, от където започва освободителният поход на руските войски и българските опълченци, на мемориалния параклис, издигнат в тяхна памет...

– Беше ми интересно да преведа тази книга – каза К. А. Поглубко – още и за това, че бях вече писал за българите, учили се в Русия. На тях посветих трудовете си "Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70 гг. XIX века" и "Быть полезными народу своему". Последната книга беше

публикувана и в България от издателство "Народна просвета". В повестта на Тодор Гигов се разказва за формирането на българското опълчение – на тази тема е посветена и моята книга "Весна освобождения".

Петнадесет години К. А. Поглубко изучава историята на българо-руските революционни, обществени и културни връзки през миналия век. Около десет монографии, повече от петдесет статии е написал за тях Поглубко в Съветския съюз, България и Чехословакия. В страниците на списанието на българските историци "Исторически преглед" проф. Симеон Дамянов обрисува Константин Александрович Поглубко като един от ерудирания и компетентни изследователи на българо-руските революционни връзки през епохата на Българското възраждане.

К. А. Поглубко е 44-годишен. Той е енергичен човек с изразителни черти на лицето. Много е общителен.

Детството му преминава в българското село Новоивановка, Одеска област. Още като малък го интересуват въпросите откъде са дошли българите в Украйна, в Молдова. Разпитвал за това и най-възрастните хора. По това време попаднал на първите книги за преселването на българите и научил, че родното му село е наречено на руския генерал Иван Инзов, допринесъл много за обособяване на тукашните български колонии.

Разбира се, смешно е да се свързват тия детински интереси с неговото бъдещо призвание. Константин дълго време още ще върви към него. Самостоятелният си живот ще започне като шлосер. После ще стане комсомолски работник. Задочно ще завърши три семестъра в селскостопанския институт, ще го зареже и ще се запише в историческия факултет на Одеския университет, известен със своите традиции в изучаването на историята на Балканските страни и още повече на България.

Своята главна тема Константин ще започне, като завърши университета, в българското село Огородное (Чийши – б. ред.), където ще обучава децата в училището и едновременно ще събира материали за историята на селото. Съдбата ще го свърже с колхозния художник Александър Шапошников, който ще му подари пирографирания на дърво портрет на Христо Ботев, знаейки, че Константин е увлечен по лич-

ността на видния син на българския народ и, надявайки се, че рано или късно младият учител ще каже думата си и за той ще направи това в Ботев. И наистина малко по-късно той ще запише в книгата си "Христо Ботев и Россия", за която българският професор Иван Унджиев ще се отзове така: "Написана е със българска историческа осведоменост, с дълбок и верен усет към фактите, тази книга е израз на любовта на автора към българския народ и преклонението му пред личността и делото на великия поет и революционер... Написан живо и увлекателно, трудът на съветския историк се явява ценен принос в ботеведението".

Но това ще бъде по-късно, повече от десет години. А дотогава Константин Поглубко ще напише първата си работа, която е отпечатана в сборника "История городов и сел Української СРСР". И когато в института по история към Академията на науките на Молдавската ССР му предлагат тема за изучаване на българо-руските революционни връзки, той ще съгласи с радост. През 1970 г. Константин Поглубко защищава в Москва кандидатската си дисертация. Научен ръководител му е един от най-известните съветски българисти докторът на историческите науки Сергей Никитин.

И през цялото това време портретът, подарен му от колхозния художник, ще бъде с него. И сега той украсява кишиневската му квартира.

– С какво ви привлича личността на Христо Ботев? – попита Константин Александрович.

– Той е човек, който така малко живя, а толкова много даде. Първият социалист на Балканите. Революционер. Поет. Такъв характер... В биографията му всичко е интересно... Искаше ми се да го видя и като човек. За съжаление – не ми стига материалът.

Когато К. А. Поглубко разказваше за своите дирения, той често употребяваше думата "интересно".

– Ние, историците, сме лишени от възможността да общуваме с нашите герои. Но понякога търсенията ни срещат с живи хора, които не се забравят. Помня в Одеския архив като намерих неизвестното дотогава писмо, адресирано до Ботев.

Вярно, писмото беше изпратено до руския народник Николай Меледин от София Рубинштейн. Да, сестра на известния музикант. А в писмото – приписка, адресирана до Ботев.

– Много ли се радвахте?

– Историкът отначало проверява достоверността на находката, после се радва. В Московския музей на музикалната култура се запознах с архива на София Рубинштейн. Тя се оказа, че се интересувала от политиката, от обществените движения. После издирих жената, която познавала София Рубинштейн, даже живяла с нея в една квартира преди тя да умре. Ето как една находка ме отведе при живия човек... Има още много забравени имена. Меледин е недостатъчно известен. Също и Шугуров – учител, човек с прогресивни възгледи, преподавал в Одеската и в Кишиневската гимназия. С издирването на тези имена възкръсват и най-добрите страници в нашата история. Това е много интересно. А нима не е интересно да се четат писмата, които българите са писали, обръщайки се към нас за помощ, мечтайки да допринесат най-голяма полза на своя народ? В тях са и впечатленията за разните събития, и вътрешният мир на хората. Четеш ги и чувствуваш, че вървиш по горещите следи на събитията от миналото...

К. А. Поглубко събира стари монети и медали. Успял да открие например на кого принадлежат два медала за участие в Руско-турската война 1877 – 1878 г., които били в колекцията му. Единият на бесарабския българин Вълканов, а другият – на молдованина Шапо от Григориополе.

Неотдавна за големите заслуги към българо-съветското сътрудничество генералният консул на НРБ в Одеса М. Михайлов връчи на Константин Александрович Поглубко орден "Кирил и Методий" II степен. Това е втората българска награда, с която е удостоен кишиневският историк. Заедно с ордена консулът дал на К. А. Поглубко и рецензията за книгата му "През равнините", обнародвана от издателство "Отечествен фронт" през 1979 г.

"Съветски гражданин от български произход, чиито пра-деди намерили убежище на братската руска земя, пламенен

патриот-интернационалист..." – така представя автора на книгата пред българския читател рецензентът – заместник-председателят на Народното събрание на НРБ Николай Георгиев." В този труд – пише той – авторът отразява най-ярките епизоди от борбата на руските, молдавските и българските борци против общия поробител, а също и в Освободителната война 1877 – 1878 г." Потенциалната документална ценност на книгата, Николай държавайки документалната ценност на книгата, Николай Георгиев отбележва и умението на автора интересно да поднесе историческите факти: "Книгата грабва читателя още от първата страница и не го освобождава до последния ред".

– Над какво се готовите да работите? – питам Константин Александрович.

– Плановете ми са много. Ето интересната книга на Петър Труфкин "Бежанци". Така ми се иска да я преведа... Много ми се иска да напиша за нашия читател нещо от биографията на Христо Ботев...

Библиография

на статиите, монографиите и книгите на Константин Поглубко, обнародвани през годините 1964 – 1983

1. Борец за счастье трудового народа (И. С. Хинев). – Звезда (с. Огородное, Болградский район, Одесская область), № 5, 18.IV.1964.
2. Участие болгарских и гагаузских крестьян Южной Бессарабии в революции 1905 – 1907 гг. – Дружба, Болград, № 39, 1.IV.1965; № 40, 3 апр. 1965.
3. История села Огородного (Чийшия). – Звезда, № 4 – 10, 1965.
4. Из истории русско-болгарских революционных связей конца 60-х годов XIX в. – Известия Академии наук Молдавской ССР (АН МССР), Кишинев, 1965, № 1, серия общественных наук.
5. Письмо из Болградского уезда в Женеву (1891 г.). – Дружба, Болград, № 127, 23.X.1965.
6. Архивные материалы рассказывают (о связях Христо Ботева с русскими революционерами). – Советская Молдавия, Кишинев, 1965, № 302, 24.XII.1965.
7. Христо Ботев и Южней Бессарабии (соавт. Г. Г. Апостолов). – Дружба, Болград, № 2, 4.I.1966.
8. Болгарское село Новоивановка (Бессарабия) в 1905 – 1906 г. (соавт. Х. Кискинов). – Дружба, Болград, 19.II.1966.
9. Нови данни за връзките на Христо Ботев с руските революционери. – Българо-советска дружба, 1966, кн. 5.
10. "Кто в битве за свободу пал, не умирает" (о Христо Ботеве). – Советская Молдавия, Кишинев, № 125, 1.VI.1966.
11. Жизнь – борьба (к 90-летию гибели Х. Ботева). – Дружба, Болград, 2.VI.1966.
12. Некоторые новые материалы о связях русских революционеров с Христо Ботевым в начале 70-х гг. XIX в. – Известия АН МССР, Кишинев, 1966, № 2, серия общественных наук.
13. Памятник вековой дружбы (Кишинев в истории Болгарского возрождения). – Вечерний Кишинев, № 91, 14.X.1966.
14. О распространении русской революционной литературы среди болгар (60-е – первая половина 70-х гг. XIX в.). – Сборник работ молодых ученых, Кишинев, 1966.
15. Кто он – адресат большевистского ЦК? (о болгарине С. Иджилове). – Знамя труда, Тарутино, 15.XI.1966.

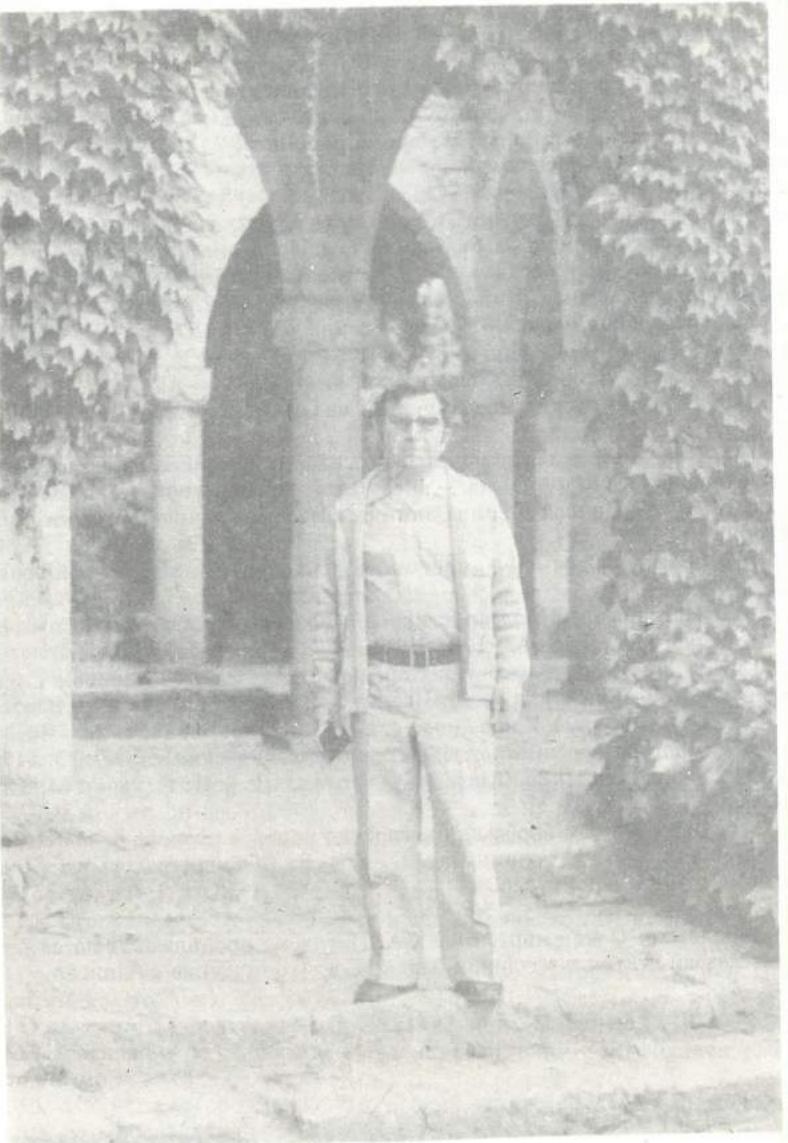
Статията на Л. Катюшина е взета от в. "Вечерний Кишинев", № 103, 3 май 1980 г.

16. Паметник на вековната дружба. – Славяни, № 3, 1967.
17. Пентру елибераия Булгарией де суб жугел турческ (Освобождение Болгарии от турецкого ига). – Календар де масэ 1968. Кишинев.
18. Наш земляк – боец интернациональной бригады в Испании. – Дружба, Болград, № 37, 30.III.1967.
19. Важная страница истории. Русско-турецкая война 1877 – 1878 гг. и ее значение в освобождении балканских народов. – Советская Молдавия, Кишинев, № 98, 26.IV.1967; Молдова социалист., № 98, 26.IV.1967.
20. 150 лет Новоивановки (болгарское село в Бесарабии), (соавт. Х. Кискинов). Ленинская искра, Арциз, № 85 и 86, 17 и 19.X.1967.
21. В те грозные годы. Новоивановка в 1817 г., (соавт. Х. Кискинов). – Ленинская искра, Арциз, № 91, 31.X.1967.
22. Судба деленского подпаска (бессарабские болгары в гражданской войне). – Ленинская искра, Арциз, № 105, 5.XII.1967.
23. Связы болгарских и русских эмигрантов (1869 г.) – Известия АН МССР, Кишинев, 1968, № 1, серия общественных наук.
24. Истоки великой дружбы. – Советская Молдавия, Кишинев, № 51, 1.III.1968.
25. Юбилей исторической дружбы (соавт. М.А. Мунтян). – Советское славяноведение, Москва, 1968, № 4.
26. Праздник друзей – наш праздник (соавт. М.А. Мунтян). – Советская Молдавия, Кишинев, № 201, 8.IX.1968.
27. За българо-руски революционни връзки. – Отечествен фронт, № 7518, 21 ноември 1968.
28. Болгаро-русские революционные связи в 60 – 70-х гг. XIX в. Автографат кандидатской диссертации, Кишинев, № 1969.
29. Спешу я на зов народа... (к 120-летию со дня рождения Х. Ботева). – Советская Молдавия, № 4, 5.I.1969.
30. Христо Ботев. Календар де масэ 1969, Кишинев, 1969.
31. Христо Ботев. – Ленинская искра, Арциз, № 3, 7.I.1969.
32. "Тот, кто в битве пал за свободу, не умирает". – Придунайская искра, Рени, № 3, 7.I.1969.
33. "Обичам безумно моята Русия, както вие своята България". Неизвестно писмо на руски эмигрант до Л. Каравелов. – Отечествен фронт № 7579, 2 февр. 1969.
34. Городное. История бессарабского болгарского села Чийши (соавт. Л. Рувинский), Киев, 1969, (на украин. яз.).
35. Нова Ивановка. История бессарабского болгарского села Новоивановка или Ивановка-Болгарская, (соавт. С. Веревкин и Х. Кискинов), Киев, 1969, (на украин. яз.).
36. "Человеку прежде всего нужна свобода". К 90-летию со дня смерти Л. Каравелова. – Советская Молдавия, Кишинев, 2.II.1969.
37. Благотворно общественно-литературно въздействие. Нови данни за пребиваването на Райко Жинзифов в Русия. – Работническо дело, София, № 58, 27 февр. 1969.
38. Распространение революционной литературы среди русских войск на Балканах во време русско-турецкой войны 1877 – 1878 гг. – В: Юбилей дружбы, Сб. статей, посвященных освобождению Болгарии, Кишинев, 1969.
39. Хроника юбилея дружбы – В: Юбилей дружбы, Сб. статей, посвященных освобождению Болгарии, Кишинев, 1969.
40. Редактирование: Юбилей дружбы. Сб. статей, посвященных освобождению Болгарии, Кишинев, 1969.
41. Письмо редакции болгарской газеты "Знаме" издателям "Вперед!" в Лондоне. – Славянская историография и археография, Сб. статей, Москва, 1969.
42. Ун конгрес историк (к 50-летию образования БКП). – Вяща статуй, Кишинев, № 63, 27.V.1969.
43. Страницы революционного содружества (Молдавия и Болгария). – Советская Молдавия. Кишинев, 8.VIII.1969.
44. Век на службе прогресса (к 100-летию Болгарской академии наук). – Советская Молдавия, Кишинев, 1.X.1969.
45. Листая летопись дружбы. Исторические связи народов Молдавии и Болгарии, (соавт. Я. М. Копенский, С.А. Медиенский, М.А. Мунтян, К.А. Поглубко), Кишинев, 1970.
46. Българските и руските революционери в навечерието и хода на Априлското въстание през 1876 г. – Исторически преглед, 1970, кн. 4, с. 64 – 76.
47. К биографии А. Головиной, первой бесарабской болгарки доктора. – Асклепий (Болгаро-советский ежегодник истории и теории медицины), т. 1, 1970, с. 124 – 129.
48. Благоев, Д. Енциклопедия Советика Молдовенънскэ (ЕСМ), т. 1, Кишинев, 1970, р. 456.
49. Болград, пак там, р. 432.
50. Булгария, пак там, р. 514 – 515.
51. Болгаро-российские революционные связи весной 1976 г. – Балканский исторический сборник, т.1, Кишинев, 1970, с. 69 – 94.
52. О пребывании братьев Кельсиевых на Балканах. – Известия на народния музей – Варна, кн. VI, 1970, с. 99 – 110.
53. Страницы на революционното сътрудничество. – Сливенско дело, Сливен, 26 май 1970.
54. В огне гражданской. Болгары в борбе за советскую власть (соавт. проф. М. Дыхан). – Советская Молдавия, Кишинев, 30.VIII.1969.
55. Рецензия: О крае нашего детства. Роман болгарского писателя о молдавской земле (Труфкин, П. Беженари, С., 1983, 334 с.). – Советская Молдавия, Кишинев, 9.VIII.1970. (соавт. П. Бурлак-Вылканов).
56. Монументе але фрэцией де арм. (Паметники боевой дружбы), (соавт. Н.А. Мохов). – Култура, Кишинев, № 31, 31.VII.1971.
57. Нумале луй а девенит символ (Ю. Венелин), (соавт. И. Маринеску). – Пак там, № 32, 7.VIII.1971.

58. Залог дальнейшего подъема. К 25-летию со дня провозглашения Болгарии Народной Республикой. – Трибуна, Кишинев, 1971, № 16, с. 6 – 9.
59. Влияние российского революционного движения на болгарских революционеров (60 – 70-е гг. XIX в.). – Материалы докладов VII научно-технической конференции Кишиневского политехнического института им. С. Лазо, Кишинев, 1971, с. 6 – 7.
60. Жизнь-факел (Христо Ботев). – Советская Молдавия, Кишинев, 2.VI.1971.
61. "Малката България". Град Болград на 150 години. – Труд, № 200, 27 август 1971.
62. А. Головина. Първата българка-лекар. – Народно дело, Варна, № 278, 26 ноември 1971.
63. "Дерзайте, братя!..." (за връзките на българската емиграция с руските революционери). – Народно дело, Варна, № 289, 9 дек. 1971.
64. Очерки истории болгаро-российских революционных связей (60 – 70-е годы XIX века), Кишинев, 1972, 310 с.
65. "Молодые штурманы будущей бури" (бессарабцы в общороссийском революционном движении 60-их – начала 80-ых годов XIX столетия), Кишинев, 1972, 73 с.
66. Революционные волнения среди болгар, обучавшихся в Николаевском пансионе (60-е – 70-е годы XIX век). – В: Славяне и Россия. К 70-летию со дня рождения С.А. Никитина. Сб. статей, Москва, 1972, с. 164 – 171.
67. Из истории распространения изданий народнической группы "Вперед!", сб. научных статей, Кишинев, 1972, с. 186 – 196.
68. За разпространението на руската революционна литература сред българите (60-те – I пол. на 70-те години на XIX век). – Читалище, 1972, кн. 3, с. 14 – 15.
69. Красный генерал (перевод ряда разделов книги Б. Димитрова "Генерал гордост" – о В. Заимове), (соавт. П. Бурлак – Вылканов). – Кодры, Кишинев, 1972, № 9, с. 119 – 123.
70. Христо Ботев в Измаил. – Сентември, 1972, № 10, с. 240 – 242.
71. За дейността на братята Борис и Самуил Шнее. – Искра, Казанлык, № 33, 5 авг. 1972.
72. Герой Болгарии (ген. В. Заимов). – Дружба, Болград, 8.VI.1972.
73. Рецензия: П. Труфкин. Беженарите, София, 1983 (соавт. И. И. Мещерюк). – Кодры, Кишинев, 1972, № 9, с. 146 – 148.
74. Рецензия: М.Д. Дыхан и А. Богоева. Солдат трех революций (Асен Христев), Кишинев, 1972, (соавт. Н. Червенков), Молдова социалистче, Кишинев, 20.IV.1972.
75. Връзките на българи, учащи се в Русия, с руското революционно движение. (съавт. Н. Червенков). Исторически преглед, 1973, кн. 2, с. 74 – 76.
76. Из истории южнославянских связей М.П. Драгоманова. – Балканский исторический сборник, т. 3, Кишинев, 1973, с. 283 – 322.
77. Мария сърбатоаре а Булгарией фроцешт (Большой праздник братской Болгарии). – Календар 1974, Кишинев, 1973, р. 135.
78. За връзките на българската и руската революционна младеж в Одеса (първа половина на 70-те години на XIX в.). – В: Сб. в чест на акад. Димитър Косев, С., 1974, с. 187 – 197.
79. П. Карловски, участник в народническата "Земля и воля". – Народно дело, Варна, № 59, 11 март 1973.
80. Паметници на бойната дружба (съавт. Н.А. Мохов). Отечествен фронт, 3 март 1973.
81. В братското семейство на съветските народи. – Народна армия, 28 август 1973.
82. Доктор Н.К. Руссель-Судзиловский и болгари. – Асклепий, т. 3, 1974, с. 152 – 166.
83. Петр Карловский, участник народнической организации "Земля и воля". – Известия на Народния музей – Варна, Варна, 1974, с. 332 – 341.
84. К вопросу о революционной деятельности Ст. Стамболова и его связях с народниками (середина 70-х годов XIX ст.). – В: Сб. в память на акад. Михаил Димитров. Исследования върху Българското възраждане, С., 1974, с. 571 – 585.
85. Испитанный боец-комунар. (к 90-летию со дня рождения А. Христева). – Кодры, Кишинев, 1974, № 6, с. 145 – 152.
86. Руският приятел на Ботев. Златна страница от историята на българо-руската революционна взаимност през XIX в. – Антени, 27 септ. 1974.
87. Праздник славянской культуры. – Советская Молдавия, Кишинев, 24.V.1974.
88. В борьбе ковалось братство (Бессарабские болгари и общественное движение России в 20-ые гг. XX в.), Кишинев, 1975, 109 с.
89. Георги и Петър Карловски. – Антени, № 45, 7 ноември 1975.
90. Из истории болгаро-российских культурных связей 40 – 70-ых годов XIX в. (Болгари в учебных заведениях Одессы, Киева и Кишинева), Кишинев, 1976, 177 с.
91. Христо Ботев и Россия, Кишинев, 1976, 190 с.
92. За да бъдат полезни на народа си..., С., 1976, 165 с.
93. Малко известни страници за революционната солидарност. – Антени, № 22, 28 май 1976.
94. Гигант на мисълта и делото. – По света, № 22, 29 май 1976.
95. Величие поэта и революционера. – Кодры, Кишинев, 1976, № 6, с. 143 – 150.
96. Село Задунаевка по времето на Христо Ботев (съвм. с Г. Апостолов) – Векове, 1976, кн. 3, с. 36 – 43.
97. Тоате Русия е аколо... – Молдова социалистэ, 27.V.1976.
98. Сближава ни една идея. Христо Ботев и руските революционни демократии. – Дружба, Москва, 29 май 1976.
99. Жив интерес към българо-руските революционни и културни връзки. – Дунавско дело, Свищов, 5 окт. 1976.

100. Богата история на братските връзки. Дейността на руските революционери, отразена в българския работнически печат. – Отеч. фронт, № 9900, 11 дек. 1976.
101. Моят адрес е: Никола Хр. Габровски, учител в Сливенската гимназия. – Сливенско дело, Сливен, 21 дек. 1976.
102. Задунавието помни Ботева. – Читалище, 1977, кн. 1.
103. Руските революционери и военната подготовка на Априлското въстание. – Военноисторически сборник, 1977, кн. 1, с. 155 – 160.
104. За свободата под българските знамена. – Армейска младеж, 1977, кн. 4, с. 36 – 39.
105. Новите документи о свързах П.Л. Лаврова с болгарами (80 – 90-е гг. XIX в.). В: Балканские страны в новое и новейшее время. Сб. статей, Кишинев, 1977, с. 165 – 177.
106. О распространении русского языка и литературы среди болгар в XIX в. – Балканский исторический сборник, т. IV, Кишинев, 1974, с. 235 – 267 (соавт. Л.И. Степанова).
107. За връзките на сливенските и руските социалисти. – В: Пътища на дружбата. Страницы от историита на българо-руската и българо-съветската дружба в Сливенския край, сб. статей, Сливен, 1977, с. 26 – 35.
108. Бесарабия и освобождението на България. – Исторически преглед, 1977, кн. 5 – 6, с. 149 – 157.
109. Ънчепутул елиберерий. Кетре чентенарул разбокилуй русо-туркдин аний 1877 – 1878. – Молдова социалистъ, Кишинев, 19.IV.1977.
110. Народът се разవърнува като един човек... Руската общественост в навечерието на Освободителната война. – Работни. дело, София, 21 април 1977.
111. Рецензия: И. Унджиев и Ц. Унджиева. Христо Ботев – живот и дело, 1975. – Известия АН МССР, № 1. Серия общественных наук, Кишинев, 1977, с. 95 – 96.
112. Весна Освобождения. 1877 – 1878, Кишинев, 1978, 199 с.
113. Основные предпосылки и направления болгаро-российских революционных связей 50-ых – 60-ых годов XIX в. – В: 100-летие освобождения Болгарии от османского ига. 1877 – 1878, Москва, 1978, с. 34 – 44.
114. По българските места в Кишинев, (соавт. Г. Стойлик). – Днес и утре, Москва, АПН, 1978, № 5, с. 16 – 18.
115. Огородное. История городов и сел Украинской ССР. Одесская область, Киев, 1978, с. 364 – 372.
116. Одна судьба. К столетию освобождения Болгарии от османского ига. (соавт. Г. Стойлик). Вечерний Кишинев, 1.III.1978.
117. Ажутор де фрате. – Молдова социалистъ, Кишинев, 3.III.1978.
118. Бесарабия и освобождението на България. – Отечествен глас, Пловдив, 3 март 1978.
119. Из истории российско-болгарских общественных и революционных связей (последняя четверть XIX века), Кишинев, 1979, 188 с.
120. През равнините към Балкана, С., 1979, 177 с.
121. Преди сто години. – Днес и утре, Москва, АПН, 1979, № 23.
122. Гигов, Тодор. Капитан Райчо Николов, Кишинев, 1979, 258 с. Перевод с болгарского и коментарии К. Поглубко.
123. Осташ слэвит ал Патидулуй. Кэтре аниверсария а 95-я динзиу наштерий луй Асен Христев. – Молдова социалистъ. Кишинев, 5.VI.1979.
124. Кирджали бил родом булгар. К 180-летию со дня рождения А.С. Пушкина (соавт. Г. Стойлик). Вечерний Кишинев, 25.V.1979.
125. Страницы революционного содружества. – В: Болгария, сестра родная, Кишинев, 1967, с. 184 – 233.
126. Обнавленная Твардица (соавт. И. Забунов), Кишинев, 1980, 160 с.
127. Руската помощ за българите за получаване на образование (40-те – средата на 70-те години на XIX в.), (съавт. Л.И. Степанова) – В: Болгария, сестра родная, Кишинев, 1967, с. 145 – 172.
128. Бесарабия и руско-турската война 1877 – 1878 г. – В: Освобождението на България, София, 1982, с. 100 – 117.
129. Две Твардици. – Кодри, 1982, кн. 6, с. 120 – 126.
130. Българо-руски революционни връзки през втората половина на XIX в. С., 1982, 259 с.
131. Основные аспекты болгаро-российских революционных связей во второй половине XIX столетия. – В: I международен конгрес по българистика, С., 1981. Доклад "Социалистическо и революционно движение в България", с. 186 – 194.
132. Рамо до рамо – плечом к плечу. – Советская Молдавия, 11.III.1983.
133. Историческая болгаристика в Молдавской ССР. – В: Советская болгаристика. Москва, 1983, 123 – 126.
134. Болгарская демократическая печать об освободительном движении России (80-е гг. XIX в.) – В: Исследования по истории стран Юго-Восточной Европы в новое и новейшее время. Кишинев, 1983, с. 24 – 44.
135. Болгаро-российские общественно-политические связи. 50 – 70-е гг. XIX в., Кишинев, 1986 (глава II, § 5; глава III, § 2), С. 98 – 114; 122 – 135.
136. Въоръжената борба на българския народ и руските революционери през 60-те и 70-те години на XIX в. – В: Сборник в чест на Христо Гандев, С., 1985, с. 249 – 260.

Забележка: След смъртта на К.А. Поглубко продължават да се отпечатват негови статии в различни издания, които приживе е написал.

К. Поглубко в Балчик, август 1976 г.

ВТОРА ЧАСТ

ИВАН ГРЕК

Ю. И. Венелин и бесарабските българи

През 1829 г. Ю. И. Венелин отпечатал книгата си "Древние и нынешние болгары в политическом, народописном, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изысквания. Т. 1, Москва, 1829, 256 с." Характерното за тази книга е преди всичко, че в нея се разглежда въпросът за произхода на българите (според автора на "старите българи") и на проблемите, свързани със съвременната за автора история на този славянски народ (на "днешните българи"), който по онова време е почти непознат на света. Общопризнат е фактът, че както книгата въобще, така и присъствието в нея на темата за "днешните българи" в частност е следствие на двегодишното общуване на младия Юрий Венелин с българи в Кишинев през 1823 – 1825 г.

В наличната богата литература^{*} за живота и дейността на Ю. Венелин няма специален труд, посветен на неговите връзки с бесарабските българи. А между другото, това е важен момент, който определя интересът на учения към България и многострадалния ѝ народ, който става мощен двигател за неговата по-нататъшна дейност.

В тази връзка се прави опит да се разкрие характерът на връзките на Ю. Венелин с бесарабците, в това число и с кишиневските българи, да се изяснят условията, в които те се развиват от 1823 г. до смъртта на учения, да се покаже какво отражение намират тези връзки в неговите трудове и по какъв начин те

^{*} Книгата на Ю. Венелин била преиздадена с някои изменения през 1856 г. Освен това, през 1841 г. под същото название излезнал и вторият том на учения. В бележките с позоваване на тези работи ще се посочват тома и годината на изданието.

^{**} Основните трудове виж в текста на статията.

влият за формирането на неговото отношение към процеса на духовното възраждане на българското общество оттък Дунава.

Ю.И. Венелин (Г. Гуца) пристига в Кишинев с братовчеда си И. И. Молнар в края на април – началото на май 1823 г.¹ Тук особено се грижат за него пълномощният наместник на Бесарабската област, председателят на Попечителния комитет за чуждите преселници в южния край на Русия И. Н. Инзов, Кишиневският и Хотинският архиепископ Димитър Сулима и ректорът на Кишиневската духовна семинария Ириней, които го назначават за възпитател и учител в Благородния пансион за дворянски деца към семинарията.² В Кишинев Ю. И. Венелин за пръв път се среща с българи.

По това време в Бесарабия живеят около 30 хиляди преселници от България.³ Преселването на българи в Бесарабия придобива масов характер през 1806 – 1812 г., когато те застават на страната на Русия в обявената Руско-турска война. През тези години и непосредствено след войната там се преселват няколко хиляди български и гагаузки семейства. Мнозина от тях са застанени в Южна Бесарабия-Буджака. Указът на правителствения сенат от 29 декември 1819 г. определя правата на българските преселници в Бесарабия като колонистко селско съсловие. От тяхните селища са създадени четири колонистки окръга, като на бесарабските българи се дава право на административно самоправление, т.е. да имат свое управление и да не се подчиняват на местните власти в Бесарабската област. Българските преселници получават по 60 десетини земя на семейство

¹ Венедиков, Г. К. Ю. Венелин и А. Пушкин. – Советское славяноведение, 1986, № 3, с. 90.

² Молнар, И. Черты из частной и ученої жизни Юрия Ивановича Венелина. – В: Венелин, Ю. Древние и нынешние болгары в политическом, историческом и религиозном их отношении к россиянам. Историко-критические изыскания, т. 2, Москва, 1841, с. X.

³ Кабузан, В. И. Народонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – первая половина XIX в.), Кишинев, 1974.

* десетина = около 10 дка

за вечно ползване, като едновременно с това се освобождават за няколко години от държавни данъци и повинности, получават право да търгуват в страната и вън от нея и да встъпват в други съсловия, освобождават се от военна служба и т.н.⁴ Тези и други отстъпки и привилегии ги улесняли да развият и укрепят стопанствата си и запазят националните си особености: обичаи, традиции, език.

Българи се заселили също така и в градовете на Бесарабия Кишинев, Измаил, Килия, Акерман и Рени, но в тях не получават колонистките права. Там се присъединяват към отделни градски съсловия, занимават се с градинарство и овошарство, с търговия, а някои отиват в гилдийски цехове. През 1819 г. броят на българите в Кишинев е 2,5 хиляди души, т.е. всеки четвърти жител на града е българин.⁵ Трябва да отбележим, че в града дълго време присъстват и български патриоти, участвали в хетеристкото движение и във въстанието на гърците през 1821 г., без да са претендирали за руско поданство. По такъв начин българите в Кишинев били толкова много, че не може да не им се обърне внимание.

Според П. Безсонов "Венелин се запознава с тях, събира сведения за края и народа, задава си въпроси за тяхната история: така постепенно се подготвя и се определя към бъдещето велико дело".⁶

В литературата се изказват различни мнения за това с какви групи българско население в Бесарабия Ю. И. Венелин поддържа връзки. Повечето от изследователите (П. Безсонов, Н. В. Савелиев, Т. Байцура и др.) смятат, че той се сближава с немалко бесарабски българи. П. Драганов, съставител на "Бесарабиана", твърди за неговото запознанство с бесарабски българи, подразбирайки под това българските колонисти в Бесарабия. Затова, според него, говори фактът, че Венелин като че ли е бил чиновник с "особени поръчения в главната кантора за чуж-

⁴ Устройство задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. П. Юшневского. Сб. документов, Кишинев, 1957, с. 542 – 547.

⁵ Скальковский, А. А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, с. 19.

⁶ Безсонов, П. Предисловие. – В: Венелин, Ю. Пос. съч., 1856, с. VI.

дите преселници в Кишинев" – така той нарича Попечителния комитет за чуждите преселници в южния край на Русия. Драганов подчертава, че Венелин "отлично познавал мъничката руска България, тъй като колонизацията ѝ става пред очите му, че той по-добре познава бесарабските българи, отколкото отвъддунавските".

Ние приемаме, че Ю. И. Венелин се среща главно с кишиневските българи. Основание затова ни дава да предположим, че той предпочита да наблюдава и да изучава езика, бита, обичаите и традициите на това население.⁸ Той се среща с отделни кишиневски българи и с колонисти, пристигащи в Кишинев, но тези общувания изглежда носят случаен характер.

Ю. И. Венелин разполага с някои сведения за българските селища в Южна Русия, за занаятите на тези жители, за което свидетелстват някои архивни документи, запазени в ръкописния отдел на Държавната библиотека на руската федерация – фонд Ю. И. Венелин, и по-специално за неговото първо пребиваване в Кишинев.⁹ Той би могъл да получи тези данни от И. Н. Инзов, от чиновниците на Попечителния комитет и на Бесарабската кантора за чуждите преселници.

Вероятно Ю. И. Венелин е бил запознат с инструкцията за задълженията на селските кметства, съставена от Инзов за българските преселници и отпечатана на руски и български език в духовната семинария през октомври 1821 г.¹⁰

За съжаление архивните материали за неговото пребиваване в Кишинев през 1823 – 1825 г. не са запазени. Ние се опитахме да използваме някои сведения от първото издание на "Древние и нынешние болгары...", които според нас¹¹ са

⁷ Драганов, П. Д. Бесарабиана, Кишинев, 1911, с. 36 – 38. Неговото гледище е поддържано от С. Фомин. – В: Фомин, С. Ю. И. Венелин-историк, етнограф, язковед. – Дружба народов, 1982, № 4, с. 268.

⁸ Венелин трудно се сближава с хората. П. Безсонов пише, че историкът през целия си живот остро усеща липсата на лични връзки с българите. Вж. Безсонов, П. Пос. съч., с. IX, XVIII.

⁹ ОРГБРФ, ф. 49, оп. 5, д. 138. Путевые записки Бесарабия, 21 авг. 1825.

¹⁰ Потоцкий, С. Иван Никитич, Бендеры, 1904, с. 99 – 120.

¹¹ След Кишинев и до излизането на труда му през 1829 г. Ю. И. Венелин живее само в Москва. Обаче тук за "днешните" българи малко се е знаело. Затова той пише в книгата си следното: "Въпреки интереса, който предизвиква българският народ, не можем

резултат от общуването на Ю. И. Венелин с бесарабските (главно кишиневските) българи и други жители от този край, за да обрисуваме този непроучен период от живота на бъдещия първи български историограф.

Ю. И. Венелин пише за кишиневските българи още в първото издание на "Древние и нынешние болгары...": "Значителна част от населението на многолюдния град Кишинев съставят тези задунавски преселници, които заемат част от града, наричана България".¹² Това е този район на града, който през 1821 – 1823 г. обичал да посещава и А. С. Пушкин. Тук в неделни и празнични дни младите българи в присъствието на многобройни граждани се състезавали помежду си, показвайки своята сила и съръчност.¹³ Несъмнено тази българска национална традиция нееднократно е наблюдавана от Венелин, тъй като в посочения труд той отбележва "високият ръст и атлетичният вид на българите". А от недългото лично общуване с тях той добива впечатление, че те са добродушни, любезни и услужливи хора.¹⁴

Внимателното прочитане на посочения труд ни дава основание да предположим, че срещите на Ю. И. Венелин с "днешните" българи в Кишинев, съпоставките на тяхната разговорна реч с руския език му позволяват да направи извод за близостта на славянските езици. И, струва ни се, че още оттогава възниква у него погрешната хипотеза, че българите са клон от руския народ, а езикът им е диалект на руския език. Този извод той излага в

да не се учудваме, че не само Карамзин не му обръща никакво внимание, но и другите най-нови народописци при пребояването на славянските племена в повечето случаи въобще не споменават за българите, за този днес съществуващ народ. Нека чужденците по-ради неразбране или нехакство не се интересуват от него, но на нас няма да ни бъде простоено да забравим българите, от ръцете на които сме получили християнството, които са ни научили да пишем и четем..." – В: Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, 1929, с. 11. След 10 години ученият обяснява как са били предизвикани тези думи: "Още през 1827 г. в едно московско списание мислеха, че задунавските славяни повече не съществуват и че там повече не се чуват славянски звуци. Това показва какъв мрак има у нас през 1827 г. за жителите на Европейска Турция. За да обърне вниманието на учените да насочат вниманието си към забравения народ, аз издаех свояте критични проучвания за него през 1827 г." – В: Венелин, Ю. О зародище новой болгарской литературы, Москва, 1838, с. 4.

¹² Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, с. 4.

¹³ Долгоруков, Н. И. 35-й год моей жизни или два дни в юра на 363 непастыя, Кишинев, 1822. – Звеница, т. 9, Москва, 1951, с. 62 – 63.

¹⁴ Венелин, Ю. Пос. съч., Москва, 1856, с. 226.

съчинението си и го отстоява до края на живота си. Според настъпдението на Ю. И. Венелин, че "езикът и народността могат да се запазят и действително се запазват не само в малките колонии, но и в отделни семейства, обръжени от представители на други народности, но само при условие, че не се смесват с тях по кръвен път",¹⁵ възниква не само при проучването на историята на арменските семейства, живеещи в Русия, Полша и Унгария, но и от непосредствените наблюдения върху бесарабските българи.

Както изглежда, още в Кишинев младият учен преминава от запознанството с българския език към неговото изучаване.¹⁶ В "Древние и нынешние болгары..." споменава за своите среци с един кишиневски българин, който му посочил "няколко листа от църковна книга, написани на устав и полуустав, донесена според уверенията му от Анадола".¹⁷ Тези изписани страници са му послужили като извор за попълване на българския речников запас, необходим му за разработване на българска граматика. По-нататък Ю. И. Венелин съобщава, че "написал подробен разбор на него (на езика на българите – б.а.) по всичките части на речта и непременно ще приложи този материал към последна том на съчинението".¹⁸ От друго място на книгата научава сме, че Венелин проявява голям интерес към изданията на българи, че Венелин обръща внимание на обявата в "Буквар", че се открива подписка за редица български книги, между които и "Българска граматика", следи за нейното издаване и с огорчение пише, че нищо не му е известно за успеха на "това предприятие".¹⁹ Ние не знаем кога точно ученият е правил разпределение.

¹⁵ Пак там, с. 57 – 58.

¹⁶ През 1822 г. се появява публикацията на В. Караджич и П. И. Кепен, в което за пръв път се споменава за българския език и за неговите диалекти. – Вж. по-подробно: Венедиков, Г. К. Първа страница в историята на изучаването на българския език от руски учени. – В: Българското Възраждане и Русия, С., 1981, с. 212 – 235. (Бил ли е познат Ю. Венелин с тази статия ние не знаем).

¹⁷ Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, с. 4.

¹⁸ Пак там, с. 5 – 6.

¹⁹ Пак там, с. 16 – 17.

бор на българския език по частите на речта и кога се е запознал с книгата на П. Берон, но възможно е това да е станало през 1826 – 1828 г., т.е. вече в Москва. Обаче несъмнено е, че интересът към българската граматика у Венелин се заражда в Кишинев. Важно е да отбележим, че изследователят не се ограничава с чисто научен поглед към проблема. Отбелязвайки, че преподаването в българските училища се води на гръцки език и че в българските земи не се издават книги на славянски език, Венелин предлага да се поискава от Високата порта разрешение за "откриване на печатници и висши училища", предназначени за българите.²⁰

Решаването на проблема за просвещението на българите, както е известно, е тясно свързано с православната църква в България и Ю. И. Венелин не може да не обрне внимание върху тази взаимна връзка и да не изложи своята позиция в труда си. Обаче източниците не дават отговор на въпроса кога именно ученият стига до този извод – по време на живота му в Кишинев, или след завръщането му в Москва? Редица косвени данни ни дават основание да предположим, че най-важната мисловна дейност е била осъществена от младия и любознателен изследовател през 1823 – 1825 г. Ще се спрем по-подробно на този период, тъй като в литературата не е разработен въпросът за влиянието на Венелиновите идеи върху национално-духовното движение в България от една страна, и от друга, тъй като за нас е важно да се изясни какво място заема кишиневският престой в изграждането на възгледите на историка по този проблем.

През посочените години Ю. И. Венелин не просто живее в Кишинев, а работи в местната духовна семинария и се намира в близост с най-високото духовенство и колегите-преподаватели, много от които имали духовен сан и познавали състоянието на православната църква в Бесарабия. Тук, както и в Дунавските княжества до Руско-турската война от 1806 – 1912 г., се забелязвало надмощие на гръцкото фанариотско духовенство, срещу което води остра борба митрополит Гавриил Банулеску –

²⁰ Пак там, с. 252.

Бодони, назначен от руския синод за екзарх и митрополит на Молдавското и Влашкото княжество и Бесарабия.²¹ След войната той става митрополит Кишиневски и Хотински (до 1821 г.). Благодарение на него през 1813 г. в Кишинев е открита духовната семинария, а малко по-късно и Благородническият пансион към нея, където започват да се издават книги на молдавски език.

Църковните власти в Бесарабия, преподавателите в семинарията добре познават гибелната роля, която Цариградската патриаршия и фанариотското духовенство играят не само по отношение на православната църква в Бесарабия, в Дунавските княжества, но и в България и други християнски държави на Балканите. Г. Бандулеску – Бодони например смята, че нито един славянски народ не страда така силно от липсата на свещени книги на роден език, както българският, който има остра нужда от тях. През 1816 г. той става инициатор за превеждане на български език на Новия завет и отпечатването му.²² След него с тези въпроси се занимава архиепископът Кишиневски и Хотински Дим. Сулима, покровителят на Ю. И. Венелин. От 1823 г. проповедите в "българските църкви в Бесарабия"²³ се водят по евангелието, преведено на български от Т. Бистрички и частично издадено в края на 1822 г. в Германщадт. Би ли могъл Ю. И. Венелин така живо да се интересува за българите и да не знае всичко това? Както се вижда, не би могъл. Не е изключено неговото твърдение за неиздаване на книги в България на славянски език да се основава и на факти, свързани с историята на обнародването на посоченото евангелие.

Сведения за състоянието на православната църква в България Ю. И. Венелин е могъл да получи и от кишиневските българи, сред които е имало и представители на духовенството.

²¹ ОРГБРФ, ф. 49, Вен. III, 102, л. 1 – 3; Стадницкий, А. Гавриил Банулеску-Бодони, езарх молдо-влахийский (1808 – 1812 г.) и митрополит кишиневский (1813 – 1821 г.), Кишинев, 1894, с. 171 – 246.

²² Радкова, Р. Първият печатан превод на Евангелието на българските език. – В: Българското възраждане и Русия, с. 244 – 245, 251. Авторката не изключва, че Банулеску – Бодони е знаел за патриотичната дейност на Софроний Врачански и за преводите му на български на църковни книги. Вж. пак там, с. 245.

²³ Пак там, с. 253 – 254.

Казаното досега не означава, че младият историк пристигайки в Москва, се лишава от възможността да попълва знанията си по даден въпрос. Известно е например, че до завършването си на "Древние и нынешние болгары..." той се запознава с труда на англичанина Уолш (за Венелин той е Валш – б.а.) "Пътешествие от Цариград до Англия", върху което ще се спрем по-надолу.

По такъв начин, според нас, Ю. И. Венелин подробно и до ста дълбоко изяснява за себе си въпроса за българската църква още по време на своя кишиневски период (1823 – 1825 г.). Това намира отражение и в неговия труд, издаден през 1829 г. Така в основния текст на книгата (I – IX глава) ученият като осветлява историята на взаймоотношенията на българската и гръцката църква от древни времена и унищожаването на българската патриаршия от фанариотското духовенство, критикува дейността на гръцкия клир към българските мирияни.²⁴ Оценявайки духовното развитие на българите, Венелин пише: "Умственото състояние на българите съответства на политическото им положение: щом са роби, те са потънали в невежество, което е присъщо не само на тях, но и на техните господа. Може би това зло би могло да се предотврати с добре изградена йерархия, ако на българите не е позволено да имат свои висши съсловия; но и йерархията е, за съжаление, в плачевно състояние. Архиерейските катедри, създадени от турското правителство, са продажни, дават се на лица користолюбиви, които подобно на пашите, налагат на подчинените си данъци".²⁵ С други думи историкът говори за двойното иго, под което се намира българският народ. Тази концепция по-късно е приета всъщност от всички дейци на българското национално възраждане и е призната в историографията, обаче без позоваване на Ю. И. Венелин.

В последната X глава на книгата, озаглавена "Допълнение. Още нещо за състоянието на днешните българи в турските владения" ученият прави подробен анализ на посоченото по-горе съчинение на Уолш "Пътешествие от Цариград до Ан-

²⁴ Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, с. 11 – 14.

²⁵ Пак там, с. 15.

глия", като превежда обширни откъси от него и в отделни случаи ги коментира. Така той постъпва след цитата за езика на богослужението в българските епархии и за езика на преподаването в българските училища, в които Уолш утвърждава използването в двата случая на гръцки език и в най-обща форма се изказва, че това е причината "българите досега да потъват в невежество".²⁶ След това следва текстът на Ю. И. Венелин, в който се посочват причините за това "невежество" на българите и за първи път се формулират задачите на национално-църковното движение: "По такъв начин Валш потвърждава казаното от мен за потиснатата българска йерархия. Работата е там, че Портата се старае да потурчи българите, а гърците – да ги погърчат". Освен това, гръцкото духовенство "ни най-малко не се грижи за доставяне на славянски книги в църквите на енориашите си". И по-нататък: "Най-великото благодеяние за този народ би било... да се забрани на гърците да заемат българските катедри и да се продават те в Цариград, без да се нарушава с това властта на Цариградския патриарх. Освен това би било полезно да се определят изборите на архиерейте по достойността им от епархиалното духовенство; да се предостави на епархиалното началство пълното управление на духовните проблеми и върху тези от граждансите, които имат никакво отношение или връзка с духовните работи; да се позволи възстановяването на старите храмове и изграждането на нови... в българските енории богослужението да се води не на чужд за енориашите език".²⁷ Да се добие да се води национално училище, национално духовенство, национални епархии, да се води църковната служба на роден език – ето това е необходимо за духовното възраждане на българите. Към това убеждение, според нас, Венелин идва още в Кишинев, макар и официално да го изказва едва през 1829 г.

Другият извор за попълването на знанията си за българите за Ю. И. Венелин е, естествено литературата. Според

²⁶ Пак там, с. 250 – 251.

²⁷ Пак там. В изданието от 1856 г. този текст липсва. Вж. още: Грек, И. Ю. И. Венелин, В. Е. Априлов и проблемите на българската национална църква. – Историч. преглед, 1990, кн. 6, с. 48 – 57.

Молнар той в Кишинев продължава "неуморно да се занимава с историята и да събира материали за историческите си проучвания".²⁸ Самият Венелин пише в "Древние и нынешние болгары...", че за две години работа над историческата литература той е направил многообразни извадки²⁹, които за съжаление не са запазени в неговия архив, подреден в ръкописния отдел на Държавната библиотека на Руската федерация.³⁰ Първият биограф на учения П. Безсонов, разполагал с тези извадки, съобщава, че те са били извадени от трудове "в повечето случаи на гръцки и римски писатели, предимно от средновековни летописци, от съпоставяне, преводи, забележки".³¹ Интересуващи го книги вероятно се намирали в 2-те от 3-те библиотеки, съществуващи тогава в Кишинев, а именно: в библиотеката на местната семинария и в личната библиотека на И. П. Липранди, които неведнъж е ползвал и великият руски поет А. С. Пушкин по време на изгнанието си в Кишинев.

В семинарията и в Благородническия пансион, където работи Венелин, той отделял голямо внимание на църковната история, а също така и на общата история и на историята на Русия.³² Семинарската библиотека разполагала с достатъчна литература по тези въпроси. В нея, предполагаме, е имало много книги и по историята на Бесарабия, на Дунавските княжества и на Балканските страни. За това говори фактът, че първият ректор на семинарията е П. С. Кунишки, който е автор на "Кратко статистическо описание на отвъдднестровската земя (Бесарабия)" и голям познавач на историята на този регион. Библиотеката разполагала също така и със стари манастирски грамоти и старопечатни

²⁸ Молнар, И. Черты из частной жизни Юрия Ивановича Венелина. – В: Венелин Ю., Пос. съч., т. 2, с. X.

²⁹ Пак там, т. 1, с. III.

³⁰ В архива на Ю. Венелин са запазени тетрадките му с извадки от литература, направени през 1821 – 1822 г. и 1826 г. – Вж: ОРГБРФ, ф.49, папка V, а.е. 164, 170.

³¹ Безсонов, П. Пос. съч., с. Vi.

³² Лотоцкий, П. А. Исторический очерк семинарии. – В: Описание празднования столетия Кишиневской духовной семинарии, Кишинев, 1913, с. 76 – 77.

книги, от които Венелин се интересувал, но достъп до тях така и не получил.³³ Що се отнася до библиотеката на И. П. Липранди, която по фондовете си³⁴ би могла най-пълно да задоволи интересите на Венелин, но сведения за това ползвал ли я е или не, липсват.

Ю. И. Венелин е могъл да ползва и книги от личната библиотека на И. Н. Инзов, в която историческите книги не били много. Според мнението на Г. Зленко и М. Хазина, тя състояла главно от другоезични книги с мистичен и "поучителен" характер, а също така и от литература по ботаника.³⁵

Както е известно, Ю. И. Венелин не просто се увлича от историята, а – както той твърди – обръща внимание "предимно на историческите спорни или тъмни въпроси, изискващи по-нататъшно обяснение".³⁶ Състоянието на българската история по това време съответствало на оценките "спорни" и "тъмни" и това, както изглежда, е немаловажно обстоятелство, което засилило интереса му към нея.

По такъв начин усърдната работа над литературата и запознанството с кишиневските българи определят българската тематика в научните занимания на младия Венелин. И ако литературните и археографичните материали, събрани от него в Кишинев, му служат по-нататък, както справедливо отбелязва Т. Байцура, "за основа при написването на повечето от съчиненията по българска история", то запознанството му с "кишиневските българи предизвика у него интерес" към България, което той "запазва в продължение на целия

³³ Мацеевич, Л. Письма Юрия Ивановича Венелина к А. И. Белогову. – Известия С.-Петербургского славянского благотворительного общества, Спб, 1885, № 9, с. 400.

³⁴ Двойченко-Маркова, Е.М. Пушкин в Молдавии. Москва, 1979, с. 15; Тру-бецкой, Б. А. Пушкин в Молдавии, Кишинев, 1983, с. 88; Ганенко, П. Т. История Кишиневской публичной библиотеки (1830 – 1917), Кишинев, 1966, с. 26 – 27.

³⁵ Зленко, Г. Загадки инзовской библиотеки. – Кодры, 1975, № 7, с. 146 – 147; Хазин, М. Твоей мольей наполнен сей предел..., Кишинев, 1979, с. 203 – 206.

³⁶ Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, с. III. По този повод П. Безсонов пише, че Венелин "търси нов път, още на другите неизвестен, макар и труден; дейността починала да кипи вътре у него, стреми се към неразгадана далечина". Вж: Безсонов, П. Пос. съч., т. I, 1856, с. V.

си живот".³⁷ И една от главните причини, подбудили Венелин да се занимава с изучаването на българската история, е била, както той сам потвърждава, че "този (българският – б.а.) народ съществува досега".³⁸

Още при написването на "Древние и нынешние болгары..." Ю. И. Венелин стига до извода за необходимостта да посети България.³⁹ Той усеща безкрайна нужда от задълбочаване на познанията си за историческото минало и съвременното положение на българския народ, за допълнителни материали по някои от проблемите, повдигнати от него в първия том, а именно – за етногенезиса, за състоянието на просветата и българската църква. Има предвид и записването на народни песни, откриването на ръкописни книги, попълването на речниковия си запас от български думи, което е необходимо за съставянето на българска граматика.

По времето на научната командировка Ю. И. Венелин се срещал с не един одески и бесарабски българин, с нови преселници, дошли в Русия след Руско-турската война от 1828 – 1829 г. В Одеса той разговаря с Одринския митрополит Герасим, с офицери, завърнали се отвъд Дунава, с В. Г. Тепляков. Запознава се и с българина Мутев, а така също и с П. С. Кунишки, автор на посочената книга за Бесарабия, който му разказва за молдавските манастири и библиотеки, пълни с книги за историята на този край.⁴⁰

В Тираспол той се среща с един от кишиневските си познати. Има намерение да отиде в Кишинев при някакъв познат българин, но изискването да премине през "карантинното очистване" на Днепър го възпира, защото напусто ще пропилее много време, и се отказва от този план. В пътния

³⁷ Байцура, Т. Юрій Іванович Венелін. Братислава, 1968, с. 63 – 64.

³⁸ Венелин, Ю. Пос. съч., т. I, с. V.

³⁹ Так там.с . 14, 17 – 18 и следв

⁴⁰ Барсуков, Н. Жизнь и труды М. П. Погодина. Вып. 3.. Спб., 1890, с. 138, 142; Пыпин, А. Н. Новые данные о славянских землях. – Вестник Европы, 1893, кн. 6, с. 729; Байцура, Т. Пос. съч., с. 101 – 103; Панкратьев, Л. Филолог, историк, фолклорист Юрий Венелин. – Днестр, 1959, № 9, с. 145. Твърдението на С. Фомин за срещата на Ю. Венелин с В. Априлов и Н. С. Палаузов, включително и кореспонденцията помежду им, е датирана по-късно. Вж: Фомин, С. Пос. съч., с. 268.

му бележник намираме кратка записка: "Български колонии около Одеса". Обаче не е известно какво е предизвикало интереса на Венелин към тях и дали той ги е посетил.⁴¹

В кореспонденциите си до секретаря на Руската академия на науките и до историка М. Н. Погодин Ю. И. Венелин съобщава за пътуването си в Овидиопол във връзка с ръкописна книга, но мисията му е неуспешна.⁴²

В Бабадаг Ю. И. Венелин неведнъж се среща и беседва с П. Ганчев, бесарабски българин, на когото руските власти възлагат задача да се грижи за разградските бежанци. По-късно П. Ганчев става един от ръководителите на Браилския бунт (1841 – 1842 г.), подгответ от българи и гърци, и оглавява ренийския клон на създадената тогава тайна революционна организация на българите в Дунавските княжества и в южните предели на Русия.

В своите писма до В. Е. Априлов през 1837 г. Венелин пише, че Ганчев му попречил да се снабди с българския "Царственик" (История славяно-болгарская... на П. Хилендарски – б.а.) от някакъв бежанец, който преди войната бил на служба при русенския епископ.⁴³ Самият Ганчев се показвал другояче в срещите си с Венелин. В писмо до В. Априлов от 4 декември 1841 г. той пише: "... Аз с него в Бабадагската област имах щастие да се запозная през 1830 г.; тогава той събираще сведения за България и аз, както можах, му помагах".⁴⁴

Пристигнал в Кишинев в края на април 1831 г., Венелин продължава да търси ръкописни български книги. Е. И. Дърмана и Г. К. Венедиков не без основание предполагат, че по мина и Г. К. Венедиков не без основание предполагат, че по всяка вероятност тук той придобива новобългарските сборници от XVII и XVIII в., а именно: "Тихонравовски дамаски" и "Тихонравовски дамаскин Б". Последният се намирал по някое време в началото на XIX в. в Болград у някой си Димитрий, а след това, според нас, се оказва у братята Македонски, живеещи в Кишинев.⁴⁵

Тук пътешественикът научава от един от новите преселници – С. Фомин казва, че това е бил Иван Манойлов, син на български свещеник – за ръкописните пергamentни книги, като му показва даже няколко листа, "които по почерка на правописа и самия пергамент определят древността си".⁴⁶ В Кишинев Венелин също така записва и български песни. Той планира да посети и Болград, обаче влошаването на здравето му, а също така и върлуващата в Бесарабия холера, му попречват да осъществи замисъла си.

Историкът донася в Кишинев няколко екземпляра от "Древние и нынешние болгары...". Книгата има голям успех. Неговият кишиневски познат йеромонах Антоний пише на Ю. И. Венелин на 25 юли 1832 г. от Калуга, където се премества в края на 1831 – началото на 1832 г.: "Иван Никитич (Инзов – б.а.) с удоволствие прочете Вашите записи. От книгите, които Вие раздадохте в Кишинев, няма нито една цяла. Всичките непрекъснато се разнасят из града и четат с възхищение."⁴⁷

От друго писмо на йеромонах Антоний научаваме, че той изпратил на Венелин писмо от "познатия му българин".⁴⁸

⁴¹ ОРГБРФ, ф. 49, к. 5, а.е. 139 "а", л. 13, 18.
⁴² Пак там, папка 5, а.е. 148, л. 5; ф. 231, Пог. П. 48/17, л. 15 и на гърба, л. 17 и на гърба.
⁴³ Венелин, Ю. Две писма от Юрий Иванович Венелин до Васил Априлов. – Сб. за народни умотворения, наука и книжнина, С., кн. 1, 1889, с. 178.
⁴⁴ ЦГАОРРФ, ф. 109, I-я експ., 1841, д. 297, л. 5. Интересно е да се отбележи, че В. Априлов доста продължително време търси ръкопис на този "Царственик" в България, Дунавските княжества и Русия, но не го открива и идва до извода, че той е "измислен от чорбаджиата Петър". Вж: Априлов, В. Съчинения, С., 1968, с. 254 – 255, 294.

⁴⁵ Дёмина, Е. И. Тихонравовский дамаскин. Болгарский памятник XVII в., ч. 2, С., 1971, с. 15; Венедиков, Г.К. К начальной истории изучения в России памятников новоболгарской письменности. – Уч. зап. Тартуского гос. ун-та. Вып. 710, Тарту, 1985, с. 37. Братята Павел и Димитър Македонски са българи. Те участват в Руско-турската война от 1806 – 1812 г., а също така и във въстанието във Влашко под ръководството на Т. Владимиреску през 1821 г. След поражението на въстанието те емигрират в Русия и дълго време живеят в Кишинев. Так с тях се среща А. С. Пушкин, а И. П. Липранди поддържа с тях години наред връзка. Братята Македонски са непримирими врагове на Портата и са имали голямо влияние сред българите. Известно е, че един от братята участва и в следващата Руско-турска война (1828 – 1829 г.). Вж: Липранди, И. П. Взгляд на настоящий театр военных действий на Дунае и на содействие, которое мы можем встретить в Болгарии, Москва, 1878, с. 64; Тодоров, Н. Филики Етерия и българите, С., 1965, с. 69, 86 – 88, 96 – 97.

⁴⁶ Фомин, С. Пос. съч., с. 268; Хазин, М. У истоков болгарского возрождения. Венелин и Молдавия. – Кодры, 1982, № 8, с. 144.

⁴⁷ ОРГБРФ, ф. 49, папка V, е. хр. 149/1, л. 1.

⁴⁸ Пак там, л. 3.

Този факт свидетелства, че Венелин не прекъсва връзките си с кишиневските българи и след завръщането си в Москва през есента на 1831 г.

Пребиваването на Ю. И. Венелин в Кишинев през 1831 г. е знаменателно и с това, че той започва да събира материали от различен характер за бесарабските българи. В архивния му фонд се пази "Карта бившей Буджакской степи", на която са нанесени българските колонии, създадени в Бесарабия до 1830 г., и е направен запис, който се отнася до последното масово преселение на българите: "Тук е заселената част от новите български колонисти, а останалите са разселени между старите български колонисти".⁴⁹ Е. И. Соколов потвърждава, че картата си е начертал сам Венелин,⁵⁰ следователно той е надписвал на нея всички имена на населените места. Обаче ако се сравни този почерк с почерка на Венелин, можем да се усъмним в нееднаквостта им, защото хартерът на изписваните букви на картата са други, като в документи, а не като написани от ръка върху лист.

В архивния фонд на Ю. И. Венелин се пази дело с надпис: "Разные статистические выписки о Бессарабии и частию о Болгарии".⁵¹ В него са подшити редица материали за социално-икономическото положение на бесарабските български колонисти. Особен интерес представлява документът "Из статист. колон. Писаренки 1825 года".⁵² Предлогът "из" (от -б.а.) е зачертан, както изглежда, от самия Венелин, тъй като той е направил точно копие на целия документ. Следващите две думи са записани съкратено и означават "статистика на колониите". Авторът на документа е Писаренко, а годината на съставянето му е 1825. Архивните документи твърдят, че Писаренко, колежки секретар, е земемер в Константиноград (Полтавска губерния). През юни 1821 г. е бил член на "комисията, съставена за разграничаване на земите на заддуна-

вските преселници", т.е. на бесарабските българи. В нея той заема длъжността земемер.⁵³ Това означава, че той е бил добре запознат с много от въпросите, свързани със земеустройството, стопанското и политическото положение на колонистите, което личи от документа. В него се посочват причините и времето на преселването на българите в Бесарабия, тяхното разделяне на "стари" и "нови" преселници, отношението на руските военни и граждански власти към тях. Привеждат се и някои военни точки от указа на Сената от 29 декември 1819 г. за устройството на заддунавските преселници в Бесарабия, посочва се мястото на тяхното обитаване, размера на дадената им земя, състава на населението по пол и национална принадлежност, техните занимания. Посочват се и данни за стопанските успехи на колонистите по отделни отрасли на селскостопанското производство и някои други сведения. Венелин вероятно за пръв път получава доста пълни и достоверни данни за социално-икономическото развитие на бесарабските българи-колонисти и ролята на Русия в заселването им. Можем да предположим, че документът подсказва на Венелин и идеята да напише съчинение, в което всички тези въпроси да получат широко осветление. Но затова на него му трябват допълнителни данни, включително и статистически. Затова Венелин се обръща за помощ към кишиневските си познати, а така също и към И. Н. Инзов. Така в писмо до А. И. Белюгов от 1 август 1832 г. Ю. И. Венелин пише не може ли да му се "предоставят" статистически сведения "за вашата малка България".⁵⁴ На 4 март 1833 г. Венелин напомня на Белюгов: "Аз все чакам от вас, бесарабците, нещо да ми изпратите. Всичко, за което ви молих (освен статистиката за бесарабските българи, български песни и ръкописни книги – б.а.), би ми доста помогнало. С нетърпение ще чакам от вас "письмце, а може би и пратчица... Помагайте, любезни бесарабци".⁵⁵ През май същата година Венелин,

⁴⁹ ОРГБРФ, ф. 49, папка II, е. хр. 46.

⁵⁰ Соколов, Е. И. Бумаги Ю. И. Венелина, хранящи се в библиотеке Императорского общества истории и древностей российских, Москва, 1899, с. 8.

⁵¹ ОРГБРФ, ф. 49, карт. 3, е. хр. 90.

⁵² Пак там, л. 2 и гърба – 4.

⁵³ ГАОО, ф. 1, оп. 214, 1818 г., д. 5, л. 425, 427.

⁵⁴ Мачеевич, Л. Письма Юрия Ивановича Венелина..., с. 339.

⁵⁵ Пак там, с. 400.

обезкуражен, пише на Белюзов, че "досега още нищо не съм получил от добрите кишиневци от това, за което молех... Аз дори започнах да се отчайвам за помощта ми от Бесарабия. Проявете милост, напишете ми мога ли аз нещо да очаквам от Кишинев?"⁵⁶

Наред със събирането на статистически сведения за бессарабските българи Ю. И. Венелин от Москва се опитва да организира издирането сред тях на български песни и ръкописни книги. Това се разбира от изпратените му писма до А. И. Белюзов и особено до И. Н. Инзов от 1 август 1832 г., в което той моли да му се окаже съдействие за получаване на български песни и ръкописни книги.⁵⁷ Тъй като сред колонистите, според убеждението на историка, нямало "просветен кореспондент", той предлага "да се обърнат към тези от просветените руснаци, които се намират непосредствено до българите, и затова имат много способи за получаване на полезни сведения от тях. В това отношение за първо и най-удобно място аз считам Болград и кръга, който съставя Попечителният комитет". За получаването на тези "полезни сведения" Венелин съветва да се използват селските кметства в българските селища и само в отделни случаи да се привличат лица "от самите българи". Също така той предлага да се създаде народен български музей в Болград, като се използва за това събраният етнографски материал. Обаче този, по израза на П. Безсонов, "забележителен документ" не предизвиква никакви действия.⁵⁸ Неизвестно е дали Инзов представя писмото на Венелин на общинските власти, но независимо от това едва ли положителен резултат би могло да има.

Причините са много. Първата е, че в началото на 30-те години както за Попечителния комитет, така и за преселниците първостепенно, жизненоважно значение имат стопанските проблеми. Социално-икономическото положение

⁵⁶ Пак там, с. 400 – 401.

⁵⁷ Подробно вж. Венедиков, Г. К. Пос. съч., с. 28 – 29, 37 – 40; Хазин, М. Пос. съч., с. 143 – 146.

⁵⁸ Безсонов, П. Пос. съч., с. XXXIV.

на българските колонисти се влошава поради сушата през 1831 – 1834 г., чумата и холерата, мора по добитъка, недостига на резервния земеделски фонд за раздаване на земеделни участъци на новите преселници. Всичко това предизвиква тогава дори частична реемиграция на българското население от Бесарабия.⁵⁹

Втората причина трябва да търсим в никото културно равнище на българските преселници в Бесарабия. Грамотните хора тук са много рядко явление. И. Н. Инзов разбира необходимостта от просвета на българските колонисти. Определена стъпка в това отношение се предприема през 20-те години. Известно е например, че през 1821 г. в колонията Табаки има училище за взаимно обучение, голяма помощ на което оказват декабристките кръгове в Бесарабия.⁶⁰ В края на същата година по настояване на Инзов в Болград и Комрат се изпращат двама учители, за да учат децата на колонистите. В средата на 20-те години в Кишинев, Измаил и други градове в Бесарабия също се откриват взаимни училища, които се посещават от не малък брой българчета.⁶¹

Към края на 20-те години на XIX в. в Болградското частично и в Комратското енорийско училище се обучават над 60 деца на българи от тези и други колонии в края.⁶² През 1832 г. въпреки сложната обстановка, посочена по-горе, са открити държавни училища в Болград и Комрат. Момчета от семейства на българските колонисти и духовниците в техните енории започват да се приемат в Кишиневската духовна семинария, духовните енорийски училища, Ришельовския лицей. Обаче всичко това е само начало.

⁵⁹ Мещерюк, И. Преселение болгар в южную Бессарабию, 1828 – 1834 гг., Кишинев, 1965, с. 180 – 198.

⁶⁰ Оганян, Л. Н. Общественое движение в Бессарабии в первой четверти XIX в., ч. I, Кишинев, 1974, с. 194.

⁶¹ Радкова, Р. Нови данни за просветно-църковното състояние на българските колонии в Новорусийския край и Бесарабия през първата половина на XIX век. – Извест. на Бълг. истор. дружество, 1978, кн. 32, с. 103 – 105.

⁶² НАРМ, ф. 258, оп. 1, д. 9, л. 1 – 15; ГАОО, ф. 6, оп. 1, д. 2428, л. 17, 45.

Третата причина е, че в българските колонии в Бесарабия ръкописни български книги почти липсват. Априлов тук намира само една книга.⁶³ Българският историк Б. Ангелов подчертава, че в колонията Башкьой се намирал още един ръкопис на Паисиевата история и повече нищо не се знае.⁶⁴

Това, което не успял да постигне първият историограф на българите поради обективните и субективни причини, той го направил с книгата си "Древние и нынешние болгары..." и някои други трудове, които изведнъж станали известни на българи в южните предели на Русия, включително и на бесарабските.

Ю. И. Венелин се заема сам с разпространение на книгите си.⁶⁵ През 1830 г. той донася в Одеса и оставя в книжарницата на Ключков 10 екземпляра от своя първи труд. През следващата, а и през 1833 г. той изпраща книги и в Кишинев, за което го молят познатите му. През 1837 г. изпълнявайки молбата на одеските българи, Венелин им изпраща 15 екземпляра, а през следващата – още 50, но и това е недостатъчно. Книгата е търсена, тя става известна за мнозина.⁶⁶ Априлов отново моли Венелин да изпрати от книгата си. Когато одеските българи научили, че авторът подготвя ново издание, обърнали се към бесарабските българи от Кишинев, Измаил и други места да станат спомоществователи и се запишат за нея. От българите-колонистри за това издание, излезнало през 1841 г., се абонират 8 души от Болград, от Кубанка и други селища.⁶⁷ В Южна Русия били разпространени и други съчинения на Ю. И. Венелин, като "За характера на народните песни на отвъддунавските славяни" и "За зараждането на новата българска литература".

⁶³ Подробно вж. Априлов, В. Е. Пос. съч., с. 246, 254, 255, 269, 293, 294.

⁶⁴ Ангелов, Б. В зората на българската възрожденска литература. С., 1969, с. 59.

⁶⁵ Априлов, В. Е. Пос. съч., с. 248; Мацеевич, Л. Пос. съч., с. 400; Песчани, Д. Г. Пос. съч., с. 96, 97, 101.

⁶⁶ П. Ганчев пише на В. Априлов, че той е чувал за книгата на Венелин, но "не имал щастие да я види и прочете" и моли одески българин да му прати един екземпляр. Вж: ЦГАОРРФ, ф. 109, 1-я експ., 1841, д. 297, л. 5; Априлов, В. Е. Пос. съч., с. 331.

⁶⁷ Вж. приложението в пос. съч. на Ю. Венелин, т. 2.

В. Априлов организира също издирането на български ръкописни книги и народни песни за Венелин и Бесарабия става един от районите на това дирене. По такъв начин одеският български деец се прославя и в качеството си на посредник между историка и бесарабските българи. Така "История славяно-болгарская..." на П. Хиландарски, която Априлов преписва за Венелин⁶⁸, е получена от Болград. Това ни уверява преписката към копието, обнародвано от Б. Ангелов.⁶⁹ В нея се посочва, че от Дряновския "Царственик" копието е направено от учителя Степан папа Зотов и неговите ученици Цано, Манойло Денчев, Алексей Минков и Стефан Паскалов. Архивните документи свидетелстват, че посочените ученици били от бълградското училище, в което преподавал Степан Панайотов. Други учители в града по това време няма.⁷⁰ Според нас "Папа Зотов" не е нищо друго освен преиначаване на фамилията. Панайотов, допуснато от единия от одеските преписвачи на копието. В бележката на Априлов, придружаваща копието на "Царственика", директно се посочва: "За да успея да Ви изпратя "Царственика" по г. Мурзакович, четирима други го преписваха, без да успеят да го поправят".⁷¹

В. Априлов продължава издирането на ръкописни книги в Бесарабия за московския историк. В писмото от 1 декември 1838 г. той съобщава на Венелин, че "някакъв си свещеник от бесарабското село Таракан (вероятно става дума за Тараклия – б.а.) около Болград също притежава някаква си история; един измаилчанин обеща да научи за нея по-подробно".⁷² Ние не знаем потвърдило ли се е това съобщение.

Откъслечните данни показват, че бесарабските българи съдействат на Априлов да установи връзки със своите сънародни-

⁶⁸ ОРГБРФ, Вен. УП № 8, л. 1 – 52.

⁶⁹ Ангелов, Б. Панай Хиландарски. С., 1985, с. 110 – 111.

⁷⁰ Степан Панайотов – най-големият син на българския свещеник Пантелеимон. През 1831 г. по предложение на Ильин той е бил принят във втори клас на Кишиневското околовско училище. От 1834 г. е учител в Бълградското училище. Вж: ГАОО, ф. 6, оп. 1, д. 2861, л. 3, 5, 7, 8, 13; ЦГИА, ф. 383, оп. 9, 1846, д. 8045/2, л. 34 – 36.

⁷¹ ОРГБРФ, ф. Вен. УП, 68, л. 57 и обр.

⁷² Априлов, В. Е. Пос. съч., с. 294.

ци в Дунавските княжества с цел да получи от тях ръкописи и други материали. Например П. Ганчев пише от Рени на одески българин на 4 декември 1841 г. следното: "Тук в Рени живее българинът Мута, който ви писа, че като че ли в Букурещ приляля му се съхраняват някакви документи, издавани от българските царе. Аз видях у него Вашето писмо с молба той да напише писмо в Букурещ на леля си, но той никак не може да се съгласи от страх да не ѝ отнемат тези документи. Почти всеки ден в продължение на седем месеца го убеждавах, че тези документи са предназначени за цялата нация, а не само за един човек и едва-едва го убедих и той даде това писмо, което го прилагам. Вие ще го прочетете и изпратите, където трябва за изпълнение".⁷³

Възможно е сред тези народни песни, които Априлов събира за Ю. И. Венелин, да са били и записаните от българите в Южна Русия, включително и от живеещите в Бесарабия. Но това не може да се докаже, тъй като в архивите на Априлов са изложени само преработените текстове на песните.⁷⁴

Ю. И. Венелин събужда интерес у руските историци и етнографи към българските преселници в Бесарабия и в Новорусийския край. Още през първите десетилетия след смъртта му започват да се появяват трудове, които осветяват историята на преселването им в Русия, социално-икономическото им развитие, обичаите. Ще посочим само някои от тях с трудовете им: П. Е. Здр-кий. Болгаре, поселенцы Новороссийского края и Бессарабии. – Москвитянин, 1845, ч. VI № 12; А. А. Скальковски, Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, Одеса, 1848; А. К. Левицкий. Нравы и обычаи болгар, живущих в бессарабских колониях.

⁷³ ЦГАОРРФ, ф. 109, 1-я експ., 1841, д. 297, л. 4. Ганчев говори за Петър Мутаф от гр. Русе, участник в етеристкото движение в Дунавските княжества през 1821 г. След поражението на въстанието се настанива в бесарабските български колонии в гр. Рени. Ганчев го привлича за подготовката на Втория браилски бунт през 1841 – 1842 г. Вж: Грек, И. Ф. Деятельность П. Ганчева по организации второго Браильского выступления (1841 – 1842); – В: Исследования по истории стран Юго-Восточной Европы в новое и новейшее время, Кишинев, 1982, с. 98.

⁷⁴ Шишманов, И. Априловият сборник от български народни песни в архивата на Раковски. Избрани съчинения, т. 2, С., 1966, с. 270 – 280.

– Записки Одесского общества истории и древностей, т. 4, Одеса, 1860.

Най-важното в научната дейност на Ю. И. Венелин е това, че той преоткрива този славянски народ за руското общество, показва на самите българи славното им историческо минало и за първи път изважда смелите за времето си идеи за развитието на българската просвета и за положението на националната църква. Ю. И. Венелин съумя да заеме място то на първи български историограф, етнограф и лингвист, благодарение на срещата си с бесарабските българи, които тогава обективно изпълняваха ролята на посредник между народните на Русия и България.

НИКОЛА КАРАИВАНОВ

Любен Каравелов за бесарабските българи

Любен Стойчев Каравелов, чиято 160-годишнина от рождението отбелязва българският народ, е един от българите, който подробно се занимава с политическите и културните проблеми на бесарабските българи. Това става преди 120 – 130 години, но неговите мисли и позиции са напълно актуални и днес. Докато патриархът а българската национална революция Георги Раковски с кипяща обществена и журналистическа дейност допринася да се спре процеса на преселение на българите от Бесарабия в Таврия, докато великият поет и революционер Христо Ботев учителства шест месеца в бесарабското село Задунаевка, то Любен Каравелов в продължение на много години на страниците на издаваните от него вестници "Свобода" и "Независимост" и списание "Знание" помества стотици дописки на кореспонденти от селата и градовете, в които живеят бесарабските българи. И не само това. Като голям журналист и общественик Каравелов взема отношение по всички най-важни проблеми от обществения, просветния и културния живот на българските колонисти. В много свои статии, фейлетони и бележки на страниците на споменатите издания той прави задълбочен обществен анализ на живота на българските колонисти и от позициите на родолюбец и демократ дава съвети и напътствия към своите сънародници от бесарабските села и градове. Тези негови мисли, изказани преди повече от 120 години, са изключително актуални и днес. Затова нашата цел е да възкресим онези страници от публицистиката на Лично Каравелов (както с обич са го наричали хилядите български емигранти в Румъния и Русия), които великият наш сънародник посвещава на проблемите на бесарабските българи.

Целият живот на този прославен син на България е насытен с пламенна любов към българския народ и всеотдайност за неговото освобождение, икономически, просветен и културен напредък. "Който иска – съветва Каравелов – да работи за народа си, той трябва да забрави себе си..."

Патриотът Любен Каравелов пише следното във вестник "Свобода" през 1869 г.: "... Умните и задравомислящите люде се гнусят от тогова, който се отказва от своя народ, от своята родена земя, обичай, нрави и, най-после, от гробовете на неговите деди и прадеди. Човек е само тогава човек, когато е и гражданин, и патриот. Човек живее за себе си, но в същото време той живее за своето отечество, за своето общество, за своето семейство, за своите родители и за своите деца. Човек бива щастлив само тогава, когато са щастливи и тия, които го окружават... Можем ли ние да бъдем полезни на своето отечество, когато ние сме всяко готови да се погърчим, порусим, повласим и потурчим, нежели да бъдем българи, с достойнство да носим своето име?"¹

Любен Каравелов се занимава с проблемите на бесарабските българи през времето, когато Южна Бесарабия, заедно с главния град на българските колонисти Болград, е в пределите на Румъния – от 1856 до 1878 г. Румънското правителство ликвидира привилегиите и упражнява терор над българите, което предизвиква едно второ преселение от Бесарабия в Таврия и Крим. Същевременно се извършва и преселение от българските земи на юг от река Дунав по договореност между Русия и Турция, което е във вреда на българския народ. Тринадесет години по-късно Каравелов коментира тези събития: "Ние помним още онова мъгливо време, когато турското правителство дозволяващо на руските агенти да преселват българите в Крим и в Бесарабия и когато се стараеше да насели нашето отечество с черкези и татари..."²

В присъединена към Румъния Южна Бесарабия постоянно се правят опити да се ликвидират правата на българите, да се унищожи създаденото българско национално училище.

¹ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 7. С., 1967, с. 96.

² Каравелов, Л. Събр. съч., т. 8. С., 1967, с. 20.

В голяма статия, отпечатана във вестник "Свобода" от ноември 1871 г., Любен Каравелов прави подробен и точен анализ на събитията: "Ние днес живееме в XIX век; в този век всяка една народност иска да живее самостоятелно, да се управлява съобразно със своите права и обичаи и да варди своя език и народност от чуждестранно влияние.

Всичко това ни дава право да кажеме няколко думи за българските колонии в Румъния и за българското население във общество. Но най-напред за колониите и колонистите. Нашият дописчик пише, че българите ще да протестираят пред Европа, че никой не може да молят великите сили, които са подписали Парижкият трактат, за да решат българо-румънския въпрос, най-после ще молят Русия да им помогне в това отношение. Ние се съглашаваме с нашия дописник, че трябва да употребиме всичките си сили и всичката си енергия, за да увардиме своята народност...

Нашият български колонисти са населили Бесарабия със съгласието на руското правителство и са заключили с него доброволни условия, а останали са под управлението на Румъния под тия същи условия, под каквито се намираха и в Русия; следователно българите в румънската държава са имали и имат такива права и привилегии, които не са в със тояние да унищожи никой, освен ако бъде употребена против тях военна сила... Българите не са завоеватели, които обикновено се изганят със сила, а населили са се по желанието и на двете страни, следователно "аз съм продал, а ти си купил". Българското население е в търговски контракт. А знаете ли, че когато едно общество и цял народ проживее десет години и плаща данък кое и да е господство няма вече право да не го признава вече за владетел на онай земя, на която живее?

Ние знаем из достоверен източник, че правителството никак не би се мешало в делата на Болградското централно училище, ако би само самите колонисти пожелали да наредят това училище както трябва и ако не би интригували по-между си. Нима Теодосий Икономов не е българин; а той е бил господин Икономов преди няколко години моли правителството да го назначи за директор и да му даде за професори

румъни, защото българите не били способни! И така, правата на колонистите никога няма да се нарушат, ако самите колонисти бъдат хора и ако се постараят да наредят своите работи така, щото правителството да няма нужда да се меша в чужди работи".³

Три години по-късно на страниците на в. "Независимост" Любен Каравелов пише: "Всеки вече знае, че Бесарабия е населена повече с българи, че тия българи се ползваха досега от някои права и привилегии и че в Болград отдавна вече съществува българска школа, която е основана още във времето на русите. Днес всичко това се унищожава, т.е. правата на колонистите се отнемат... Разбира се, че тия неща за нас са доволно чужди. На евреите, на немците, на гърците, даже и на йезуитите се дава пълно право да отварят свои школи, да поддържат своите народности, да съставляват дружества и други такива, а на българите се запрещава да бъдат българи и да изучават своя собствен език!

Нека да ни бъде дозволено да кажем още веднъж, че с тия несправедливи мери Румъния ще изгуби твърде много. Първо, всяко едно притеснение и всяка една несправедливост произвеждат опозиция и ненавист; второ, румънските действия могат да се повторят и в Австро-Унгария против самите румъни; трето, между Румъния и славянските племена могат да се появят неудоволствия, гонения и явна вражда".⁴

Като демократ и патриот Любен Каравелов осъжда остро опитите на румънските управляващи кръгове да асимилират бесарабските българи: "Вие живеете в Румъния, следователно вашият живот, вашите нрави и обичаи, вашите имена и вашите школи трябва да бъдат румънски – говори сам господин Когалциано. – Ние не припознаваме вече никакви Бесарабии и никакви български колонисти. Освен това в нашите източни крайове живеят повече молдовани и гагаузи... Българите съставляват една капка в морето". А господин Брати-

³ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 7, с. 340 – 343.

⁴ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 8, с. 222 – 223.

ано говореше един ден в Атина, че в Румъния живеят около половин милион българи! Кому да вярва човек?

Из Болград ни пишат, че учениците, които събират ум и разум из болградските улици... са получили заповед от честите местни власти да станат румъни, колкото се може по-скоро и да се прекръстят в купелът на Цезар-Боляковите даки. Когато станало годишното изпитание в Централната школа, то местните власти викали учениците по следующия порядък: 1. Юлий Бояреско (наместо Олимпий Панов); 2. Михай Стракиняно (наместо Михаил Паничевски); 3. Дими-Михай Михай-Витязул (наместо Димитър Кралимарков); Най-траки Михай-Витязул (наместо Димитър Кралимарков); Най-Лумунаряно (наместо Никола Мумджиев); 5. Най-Алба-Лонга (наместо Никола Узунов); 6. Петракти Куркано (наместо Петър Фитов) и тъй нататък.

С една дума нашите братя румъно-славяни са се решили да изгонят из Румъния и последния дух на славянството...

Нека говори кой що ще, а ние ще да кажеме, че бесарабските произшествия няма да доведат до добро ни българите, ни румъните...⁵

Тези опити на румънската държавна върхушка са обречени на пълен провал. Любен Каравелов е оптимист за българската народност: "Бесарабските българи ще се държат още много време, а ако обстоятелствата на нашето отечество изменят (когато България се освободи от турско робство и се изменият), то тяхното същество стане независима държава (б.м. - Н. К.), то друго място Любен вуване ще бъде съвсем обезпечено..."⁶ На друго място Любен Каравелов пише: "... Българската народност в Румъния ще оживее, както тя е оживяла в Тракия и в Македония".⁷

С голямо публицистично майсторство Каравелов дава на "аргументираните" нападки на румънските шовинисти към бесарабските българи ясния и точен отговор на публициста-патриот: "Българите имат "Книжевни дружества", имат фондове, правят школи и черкови, съставляват дружества и чи-

⁵ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 5, С., 1966, с. 505.

⁶ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 8, с. 126.

⁷ Так там, с. 228.

талища". – Правят зер! Прави и ти, ако можеш! "Но българите са вземали в ръцете си всичката наша търговия". – вземали са я зер! Бъди по-достоен от тях и вземи я ти! "Но българите са богати, а ние сме бедни". – Богати са зер, защото се трудят по цял ден, защото не търсят чиновнически места и полицейски шапки, а стоят и мръзват по цял ден пред дюкяните си. "Но българите казват, че са българи и желаят да си останат българи". – Искат зер, защото и ти казваш, че си румънин (съмнително) и желаеш да си останеш румънин".⁸

Любен Каравелов и по различни поводи се спира и на образоването на бесарабските българи. На страниците на вестник "Свобода" той цитира и дава коментар на "Донесение о болгарских народных училищах в Бесарабии", написано през 1869 г. от руския професор Виктор Григорович. Той посетил българските села на руска територия в Северна Бесарабия. Ето цитати от "Донесението" на Григорович и коментара на Каравелов: "Само когато посетих колония Твардица, аз чух повсякъде български език. Жителите на тая колония са се преселили из Сливен. Като останах да пренощувам в тая колония, то разгледах черковата, посетих училището и ходих и по къщите. Почтеният учител Димитър Карпов... беше мой ръководител. Най-голямо внимание аз обрънах на преподаването и успехите на учениците, а най-повече на преподаването на българският и руският език". Господин Григорович хвали това училище и казва: "Аз не можа да не позавидовам на това училище, като си припомнх какви са училищата в другите краеве на Русия".

Из Твардица господин Григорович отишъл във Валапержу, която е населена така също с българи из Сливен, но училището им било затворено, че нямали учител. Колонии Кюретеп и Тайракли са населени с шопи; и господин Григорович казва, че тия шопи се чуждеят от другите българи, защото езикът им има някакво си различие. В Кубей, дека живее попечителят на българските колонии, живеят българи,

⁸ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 7, с. 343.

размешани с гагаузи и българите са от различно произходение. Колония Делжелер и Камчик така също са населени с българи, които са се преселили из одринските околии".⁹

В публицистиката на Любен Каравелов най-много място на бесарабската тема е отделено на Болград и Болградската гимназия. Ето какво пише великият наш сънародник за главния град на бесарабските българи: "Из всички български общини, които съставляват част от Румъния, ние най-много обичаме болградската. Болград, Болград! Тоя Болград даже и в самото си название има нещо голямо, има нещо велико, има нещо сладко, с една дума има нещо такова, косто опиянява и най-трезвия човек и преносва го в най-фантастическите страни. Ако би вие пожелали да направите какво и да е сравнение с Болград, то не би могли да получите никакви резултати, защото Болград няма лица, ни прилика – Болград прилича само на себе си".¹⁰

Любен Каравелов вижда изключителната роля, която Болградската гимназия трябва да играе като общобългарско огнище на просвета и култура. В края на 60-те и началото на 70-те години на XIX век Болградската гимназия по ред на причини (грубата намеса на румънската власт, разногласията и интригите между видните болградски граждани и други) изпада в криза. Каравелов е изключително критичен към тоизпада в криза. Каравелов е изключително критичен към то-

гавашното състояние на Болградската гимназия и стъптява

черните краски: "Като българин аз с едно прискръбно негодуване ида да изразя пред светът болките на тия заразителни рани, които, ако оставим без лек, ще доведат смъртни удар на това светилище, което е така свято и така високо.

Дали има такъв българин, който ще бъде равнодушен, като види какви злоупотребления стават в нашият град от лица нечестни и недостойни? Дали има, казвам, българин, когото да не боли душата, като види как децата му се затъпяват с йезуитски начин? – Да, има. Такива са по-голямата част от болградските граждани, а най-повече членовете, които без

срам и угрizение на съвестта си са докарали до този ред българското Централно училище, в какъвто го виждаме днес. Но по каква причина се намира нашето училище в такова положение? Всичко произлазя от завист, интриги, лични интереси...¹¹

По-късно Любен Каравелов отново с болка пише за Болградската гимназия, като дава воля на сатиричната си публицистична злъч: "Да поговорим за българската Централна школа. В това също време, когато настоятелите на тая школа се стараят да намерят всичките български боклуци и да ги калесат за професори в своята школа, то правителственият ревизорин обиколил колониите, изгонил из училищата българските учители и наместил на тяхно място румъни. Разказват, че такава също участ ще да постигне и самата Централна школа... А училищното настоятелство се е завзело да събере всичките интриганти и всичките фанфарони (самохвалковци) и да ги направи педагоги; а умните, честните и справедливите граждани гледат равнодушно и крият се по дупките".¹²

Стана ясно, че една от основните причини за неблагополучията в учебното дело и недостатъчния отпор на шовинистичните и асимилаторски домогвания към бесарабските българи е тяхната неорганизираност и лични вражди, които пречат на народното дело. Тези причини Любен Каравелов многократно посочва: "Българското хладнокръвие към всяко общенародно дело и нашите народни предводители, които принимават участие в обществените предприятия само тогава, когато очакват от някого "аферим" и когато се надеят да извлекат из тях лична полза".¹³

На друго място Каравелов пише: "Не правете нищо. Блейте си и занапред, както са блеяли и вашите деди и прадеди; пийте си пелинец и грязна ракийка, както са ги пили вашите деди и прадеди; вадете си очите, подливайте си вода дето може-

⁹ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 6, С., 1966, с. 137.

¹⁰ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 5, с. 101.

¹¹ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 9, С., 1968, с. 159.

¹² Каравелов, Л. Събр. съч., т. 5, с. 272 – 273.

¹³ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 8, с. 127.

те и както можете, интригуйайте, безчестете един другого и продавайте съвестта си, народността си, както са постъпили във всичките тия отношения и вашите деди и прадеди; най-после, гледайте кефът си, хранете свинете си само с кукуруз, залегнете за развитието на гъските си, постарайте се да развиете икономическото благосъстояние на касапниците...¹⁴

На трето място Каравелов отново излива своя сарказъм: "Най-главната обязаност на човека е да си спечели парици, да си навъди дечица и да ходи всяка неделя в черкова. Всичко друго е лигавщина. Народността е измислена от учените за топъл хляб и за есенно сирене; а свободата и народното величие се проповядват само за мазен кокал. Сиромахът никога не може да бъде свободен! Молиме болградските патриоти да напишат тия наши нравоучения на мозъкът си и да не плачат над развалините на българската народност. Учете се, мили наши братия, влашки и старайте се да заслужите любовта на своите началници".¹⁵

Главна причина за българските неблагополучия Каравелов вижда в разделението на бесарабските българи на два враждуващи лагера: "Всекиму е вече известно, че в Букуреш, Болград, Браила, Галац и други българите са се разделили на две неприятелски партии, на млада и стара, че тия две партии са готови да се бият на живот и на смърт, да унищожават една друга, да клеветят, да шпионстват и прочие; но както едните, така и другите извършват всичко това или безсъзнателно, или от инат...".¹⁶

И великият българин посочва на всички правия път: "Разбира се, че всичко това произхожда от различни, твърде често уважителни, причини; но тия причини не заслужават, когато се работи за общото добро, да им се дава дотолкова важно и голямо значение.

Ние всички работиме за една цел с различни средства, а кой из нас е прав, това ще да покаже времето... Ние можеме

¹⁴ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 5, с. 480.

¹⁵ Пак там, с. 514.

¹⁶ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 7, с. 152.

да се караме, доколкото ни сърце желае, но училището, черковата, читалището и другите обществени заведения трябва да останат за всички ни светиня".¹⁷

Любен Каравелов засяга и друг актуален проблем – следването на млади българи в Русия и тяхното нежелание да се върнат учители в поробена България: "В Москва са свършили в университетът около петнайсет души българи и ни един от тях не мисли да се върне назад в отечеството си и да бъде полезен на народът си, а всеки из тях е станал руски чиновник".¹⁸

И Каравелов като отчита оправданията на завършилите в Русия българи, че ако се върнат в поробена България те ще са подложени на преследвания от турската власт, дава следния съвет: "... Ако руските възпитаници не могат да бъдат учители в Турция, то тия можеха да бъдат такива в Бессарабия и Румъния".¹⁹

Любен Каравелов ни е оставил няколко реда, посветени на гагаузите: "Освен арнаутите... по-голямата част в колонийте съставляват гагаузите. Тия преселници са дошли из Добруджа и из другите крайове на Източна България. Гагаузите говорят турски език и твърде малко разбират български. По мое мнение гагаузите са потомци на половците, които са се населили в България през XI и XII век. Тоя народ е бил рано покръстен...".²⁰

В заключение ще кажем, че публицистичните страници от творчеството на Любен Каравелов, посветени на бесарабските българи, са изключително съвременни и в наши дни. Каравелов е един мъдрец и трябва да се вслушаме в неговите слова, които са написани преди повече от 120 години, но са толкова верни и актуални.

¹⁷ Пак там, с. 317 – 319.

¹⁸ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 9, с. 152.

¹⁹ Пак там.

²⁰ Каравелов, Л. Събр. съч., т. 6, с. 136.

Културни прояви на българските преселници в руската част на Южна Бесарабия (1856 – 1878 г.)

Основите на българската национална просвета в руската част на Бесарабия в края на 50-те и началото на 60-те години се поставят от И. С. Иванов (Калянджи).¹ Застанал през 1858 г. начело на Попечителството за българските колонии със седалище в Комрат, той има план за действия, свързан с просветата и образованието на българските колонисти като важно условие за тяхното икономическо благосъстояние.

Какво представлява по това време административният център на българските колонии? Сп. "Български книжици" съобщава, че това е "средоточно село като град голямо", изградено на равно място на десния бряг на река Ялпуг. Градът има две черк-

¹ И. С. Иванов-Калянджи (1830 – 1902) е роден в Лясковец. През 1864 г. заминава за Киев, където отначало учи в Духовната семинария. Киевския университет завършва през 1854 г., а от следващата година става учител в Болград. Заедно със С. Радулов въвеждат български език в програмата на преподаването. През 1856 – 1858 г. е чиновник в Попечителния комитет за чуждите преселници в южния край на Русия. Осъществява надзор върху селските училища в българските колонии. През 1858 – 1866 г. е попечител на българските колонии в Руска Бесарабия, след което е Кишиневски околийски полицейски началник и председател на Кишиневското общество за разпространяване на образованието сред българите. Член на БКД. Съдейства за формирането и изпращането на чети в България. Един от организаторите на Българското опълчение в Кишинев. По време на Руско-турската освободителна война е вицегубернатор на Пловдив, губернатор на Сливен и Русе (1878 – 1879 г.). След Освобождението е действителен околийски съветник. – В: Иванов, И. С. Сборник статей о некоторых выдающихся событиях в современной жизни болгар. Кишинев, 1896; Радкова, Р. Към предисторията на Болградската гимназия. – Векове, 1978, кн. 3, с. 51, 59; Минев, Д. Лясковец. Варна, 1944, с. 334 – 336; Хаджиниколова, Е. И. С. Иванов. – В: Радетели за просвета и книжнина..., 1986, с. 234 – 238; БВИ, с. 309 – 310.

ви, едната от които се намира в центъра на широк площад. Тя е с пет кубета и по красотата си отстъпва само на катедралите в Болград и Кишинев. Всяка седмица в понеделник – продължава списанието – в Комрат стават големи пазари.² И още една отличителна черта в образа на града отбелязва "Български книжици". Това е неговата многонационалност. Според списанието в града турският език е най-разпространен.³ Комратските жители се занимават със земеделие, занаятчийство, търговия. Макар и да има търговци-членове на гилдията⁴, търговията им се простира предимно в границите на руската империя. С прекарването на граница бразда между Русия и Дунавските княжества след 1856 г., те са лишени от изгоден пласмент за стоките си. Едва към 1863 г. преминаването на границата е улеснено за търговците от Руска Бесарабия.⁵ Това е много важно условие не само от икономическа гледна точка, но и въобще за съществуването на трайни връзки между колонистите от двете части на Бесарабия, съставящи първоначалното българско възвръщение.

От друга страна, българските колонисти, останали в Русия, макар и от разстояние, имат възможност да наблюдават промените в културния живот на болградчаните, развитието на българската просвета в българските колонии в Румънска Бесарабия. Болград става образец, пример за подражание за българите от Руска Бесарабия. За разлика обаче от болградските първенци комратските не са толкова предприемчиви и им отстъпват по широта на кръгозора, по смелост и дързост. Това се дължи и на силния бюрократичен апарат на Руската империя. Тук точно се спазва установената йерархия и е напълно абсурдно обръщението към императора или друга висша инстанция, прескачайки посредническите звена. Напротив, в Дунавските княжества това е нормално явление. Не напразно през 1863 г. И. С. Иванов отбелязва, че чиновни-

² Български книжици. 1859, кн. 8, ч. I, с. 244.

³ Пак там.

⁴ Скальковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае. Одесса, 1848, с. 75 – 76 140.

⁵ Иванов, И. С. Краткий очерк български колонии. – В: Записки бессарабского областного статистического комитета, т. I, Кишинев, 1864, с. 47 – 48.

чество "всеки самостоятелен отговор възприема като осъкърбление и неповиновение",⁶ т.е. инициативата на българските първенци по различни поводи среща сериозни спънки от страна на началството и е затруднена.

Такова е положението в българските колонии в момента, когато начало на Попечителството застава И.С. Иванов. Разбира се, че със задачите по разпространяването на българската просвета в колониите най-добре могат да се справят самите българи – грамотни и радеещи за своята народност, – той привлича към учителска дейност в Комрат и колониите цяла плеяда български младежи, главно одески и киевски възпитаници. Първият, който пристига в колонисткото сrediще, е Павел Цаунев Калянджи. Според собственото му признание желанията на младежа братя да видят "Бесарабия като разсадник на образоването" съвпадали.⁷ Отначалото целта на пребиваването на П. Калянджи в Комрат се ограничава с написването на начални учебници за българските деца, от които по това време се чувствува остра нужда. Българският просветител изучава тогавашните постижения на дидактиката и психологията, следи за развитието на руската педагогическа книжнина, опитва се да приспособи своите учебници към новите тенденции в областта на обучението и възпитанието.⁸ Като пътува често до Одеса, Калянджи се среща с "образовани хора", съветва се с тях и с помощта им създава няколко сполучливи учебни ръководства.⁹ Той успява да създаде няколко своеобразни малки енциклопедии със сведения за най-различните сфери на човешкия живот, стихотворения на български поети, къси очерци за българската история в това число и за преселването на българите в Русия, богати сбирки от фолклорен материал. Съставени съобразно местните бесарабски условия,¹⁰ тези учебници се възприемат добре от колонистите, а оттам идва и популярността им.

⁶ Пак там.

⁷ НБКМ – БИА, ф.18, а.е. 1, л. 220а.

⁸ Ботушаров, Х. Павел Калянджи. – В: Радетели за просвета..., с. 372.

⁹ НБКМ – БИА, Пос. фонд, л. 220, 240, 242а.

¹⁰ Калянджи, П. Кратка читанка. Болград. 1861, с. 2.

Първите учебни ръководства, съставени от Калянджи, излизат през 1861 г. в Одеса в печатницата на П. Францов. Това са: "Български буквар" (2-то издание излиза в същата година в Болград, а през 1867 г. там е отпечатано и 3-то издание) и "Кратка читанка". В същата година в Одеса е издаден и преведеният от П. Калянджи роман на Ф. Булгарин. И ако първите два учебника са отпечатани с финансова подкрепа на Одеското българско настоятелство,¹¹ то последната книга излиза със съдействието на мнозина спомоществователи – главно български колонисти от руската част на Бесарабия.

През 1863 г. в Одеса излиза най-интересният учебник на Калянджи "Другар за децата" с посвещение: "На прелюбезный ми брат Иван С. Калянджи и братеница ми Владимира Ив. Калянджи".¹² Учебникът е разделен на няколко части: четене, за животните, световни явления, религиозно четиво, родина и отечество. Калянджи използва откъси от "Горски пътник" на Георги С. Раковски, от творбите на А. Велтман, посветени на интересни събития в българската история. Самият автор пише очерците за Лясковец и за българското преселение в Русия. В книжката са публикувани кратки разказчета на свищовския учител Тодор Хрулев, стихотворения от Сава Филаретов и Георги Пешаков. Широко се използват фолклорни текстове: песни, гатанки, бавилки, поговорки, записани от Цани Гинчев, Пандели Кисимов, Тодор Хрулев и от самия съставител. Макар че "Другар за децата" не е оригинален учебник (той е направен по подобие на учебника със същото название на К. Ушински), той изиграва огромна роля за просвещението на няколко поколения от български преселници в Бесарабия в народностен дух. Това е най-краткият очерк за миналото и настоящето на българския народ в отечеството и извън него, известен на българите в Бесарабия. Съвсем естествено е тези учебници да се ползват не само в училищата, но и по домовете на колонистите, чрез учениците със съдържанието им да се запознават и родителите.

¹¹ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 1, л. 220, 240.

¹² Другар за децата. Нареден от П. Калянджи. Одеса, 1863.

През 1863 г. Калянджи съобщава за намерението си да издаде сборник с "народни песни, гатанки, приказки, бавилки и детски играчки". В обявата, издадена на 1 май в Комрат, той моли "доброжелателите на просвещението и разпространението в народа на славянската писменост" да спомоществуват за издаването му с парични средства, които да изпращат до Одеското българско настоятелство. Съобщението на Калянджи е напечатано на отделен лист в печатницата на П. Францов в Одеса.¹³ В него се отбелязва, че липсата на учебни ръководства и други съчинения тормозят развитието на българската писменост, затова докато не се "изследват сичките устни предания..." подробното описание на народните ни обичаи и нрави", писмеността "не ще успява и... не ще имами нито граматика, нито история". Същевременно авторът съобщава, че има намерение да издаде христиански паметници по български език и сборник от български паметници в три тома.¹⁴ Същата обява е обнародвана и във вестник "Българска пчела".¹⁵ Тези замисли на П. Калянджи обаче не успяват да се реализират.

За разпространението на учебниците, съставени от инспектора на българските училища, вече стана дума по-напред. Тук ще отбележим само, че книгите на Калянджи попадат не само в българските селища в Руска Бесарабия. Те се разпространяват и в Одеса чрез Константин Н. Палаузов, в Болград чрез Христо Михайловски, в Галац чрез Петраки Хаджи Аврамов, в Свищов чрез Тодор Хрулев, в Лясковец чрез брата на П. Калянджи Стоян, в Пловдив чрез Христо Данов, в Търново чрез Стефан Маринов Книгопроаваца.¹⁶ Павел Калянджи поддържа връзки и с Любен Каравелов, на когото изпраща през 1862 г. по 10 броя от всичките си книги.¹⁷

¹³ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 1, л. 59

¹⁴ Пак там, л. 248а.

¹⁵ Българска пчела, № 9, 26 юли 1863, с. 63.

¹⁶ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 1, л. 182а.

¹⁷ Пак там, л. 175а.

Повечето от Калянджиевите учебници, според признанието му, са предназначени за училищата в българските земи.¹⁸ В редния си град Лясковец той изпраща 400 буквара, 800 читанки и 40 екземпляра от превода на романа на Булгарин.¹⁹ През лятото на 1863 г. всички изпратени от Калянджи в България книги са спрени от турските власти, които ги определят като вредни за населението на Османската империя.²⁰ Във връзка с това руският посланик в Цариград Игнатиев пише до Азиатския департамент, че авторът е въвел "политически съждения в детските учебници" и с това затруднява разпространението им в България и възбужда подозрението на турските власти към всички книги, идващи от Русия.²¹

В Румъния П. Калянджи разпространява учебниците си в Мачин чрез Боби Лазаров. През 1862 г. до него достигат 25 екземпляра от романа на Булгарин.²² През 1862 – 1864 г. 97 броя от същата книга са изпратени в Тулча чрез Панайот Чолаков и Манчев.²³ Същевременно Павел Калянджи поддържа редовни връзки с Болград и тамошните първенци. Там той печата повечето от своите книги. По желание на директора на Българското централно училище (БЦУ) в Болград д-р Димитър С. Мутев през август 1861 г. Калянджи оставя в Попечителния комитет на БЦУ по 100 екземпляра от читанката, буквара и романа на Булгарин.²⁴ През януари 1864 г. той отново дава на Болградското централно училище 160 броя от "Другар за децата", 250 от "Кратка свещена история", 100 от "Читанка" и 70 от преведения роман.²⁵ Освен от Епиропията на БЦУ в Болград книгите на Калянджи се разпространяват и от Иван С. Дяков, Панайот Греков, а в Конгаз – от Стефан Кабакчиев.²⁶

¹⁸ Пак там. л. 240.

¹⁹ Пак там, л. 176.

²⁰ Пак там, л. 135а – 136.

²¹ Так там, л. 165а; Банев, П. Из архивата на нашето Възраждане. Тодор Хру-
и Павел Калянджи – В: Българска военна мисъл, 1934 – 1935, кн. 7 – 8, с. 34 – 38.

²² НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 1, л. 179а.

²³ Пак там, л. 180а.

²⁴ Пак там, л. 188а – 190.

²⁵ Пак там, л. 184.

²⁶ Пак там, л. 173, 184а.

Можем да кажем, че П. Калянджи създава мрежа за разпространение на книгите си. От нея съдим и за многостранните му връзки с българската интелигенция не само в пределите на Русия, но и извън нейните предели – в Османската империя и Румъния. Връзки, които позволяват на българския просветител да бъде в течението на българските работи, а оттук и възникването на нови идеи за просветното дело в българските колонии в руската част на Бесарабия.

От Комрат П. Калянджи кореспондира с идеолога на славянофилите Иван Сергеевич Аксаков, към когото се обръща в преписка и със сънародника си Спиридон Николаевич Палаузов, ученик на И. И. Срезневски, който по това време живее в Санкт Петербург. Двамата разменят книгите си и обсъждат актуалните проблеми на българската просвета. С.Н. Палаузов настурчава Калянджи да работи за създаване на подобни учебници и в бъдеще, понеже те са много полезни за българите. Обещава да информира и петербургската публика за новоиздадените Калянджиеви учебници.²⁷ Сред кореспондентите в началото на 60-те години е и Тодор Н. Минков. В едно от писмата си Калянджи споделя желанието си да посети Николаев, за да се посъветва "за някои педагогически работи".²⁹

В началото на 60-те години на XIX в. в Одеса учат много български младежи, сред които са възпитаниците на Херсонската одеска духовна семинария Васил Друмев и Димитър Благоев, с които П. Калянджи се познава вероятно още тър Тодор Н. Минков. В едно от писмата си Калянджи споделя желанието си да посети Николаев, за да се посъветва "за някои педагогически работи".²⁹

²⁷ Стоянов, И. Документи за разпространението на славянофилския вестник "День" (1861 – 1865) сред българите. – Векове, кн. 5, 1986, с. 80 – 82.

²⁸ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е.2, л. 79 – 80.

²⁹ Пак там, а.е. 1, л. 248 – 248а.

³⁰ Поглубко, К. Пос. съч., с. 100; С. В. Друмев Калянджи поддържа преписка и през 70-те години, когато е бил в Измаил. – Вж: Бананов, П. Писмо от В. Друмев до П. Калянджи; Отец Паисий, 1941, кн. 7, с. 327 – 328.

почва обществената и литературната дейност на Васил Друмев. Тук той отпечатва повестта си "Нешастна фамилия", превежда разкази, пише многобройните си статии за периодичния печат. Докато изпълнява длъжността инспектор на българските училища, Павел Калянджи нееднократно посещава Одеса, среща се с приятелите си. Вероятно обменят идеи и мнения и за националната просвета на българите в Бесарабия.

През 1862 – 1863 г. в Одеса сред младите българи, групирани около Павел Калянджи, се оформя идеята да създадат книжовно (литературно) дружество. Всъщност тази идея не е нова за българските интелигентски среди. Известно е, че за основаване на книжовно дружество ратуват още през първата половина на 50-те години на XIX в. Натанаил Стоянович и Константин Петкович, а в края на 50-те години идеята частично се реализира с появяването на списание "Български книжици" и основаното към него ученолюбиво дружество "Българска книжнина". За създаването на книжовно дружество се изказва и Г. С. Раковски в "Показалец" и на страниците на "Дунавски лебед".³¹

През август 1863 г. Павел Калянджи обнародва на страниците на "Българска пчела" идеята на одеския кръг за създаване на литературно дружество. Българският просветител предлага да се предприеме издаване на българско периодично списание, "което със своите оригинални статии да послужи образец за народните ни книжовници".³² Бидейки твърдо убеден, че съществуващите български вестници не ще могат да задоволят нуждите на българската книжнина, той смята, че е настъпил моментът за едно такова списание. "Време е – пише Калянджи – ний да ся съзвземем като и другите народи дружно со съгласие за българската книжнина".³³

Според българския книжовник това ще бъде месечно списание, в което да се разглеждат следните проблеми: 1.

³¹ Бананов, П. Принос към историята на нашите книжовни дружества. – Българска военна мисъл, 1935 – 1936, кн. 17, с. 207; Грек, И. Ф. и Н. Червенков, Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. С., 1993, с. 119.

³² Българска пчела, № 10, 2 авг. 1863, с. 40.

³³ Пак там.

Бъзпитание на подрастващото поколение; 2. Народни паметници като основа за отечествената история; 3. Родина и отечество; 4. Литературни произведения; 5. Стихотворения; 6. Критически отдел. За средище на това списание П. Калянджи избира Болград, който според него е най-подходящ, понеже в него е съсредоточен интелектуален потенциал на българския народ в лицето на учителите на БЦУ. Те начело с директора д-р Мутев по замисъла на Калянджи ще съставят литературно дружество. А "образованите български мъже, разпръснати по всички страни, завършили европейски учебни заведения", трябва да бъдат поканени като автори на списанието, за да сътрудничат на редакцията. Същевременно той смята за необходимо литературното общество да покани настоятели на периодическото списание от Одеса, Болград, Москва, Кубей, Кримските колонии, Галац, Браила, Пловдив, София, Свищов, Русчук, Цариград, братствата на Рилския и Зографския манастир. По мнението на българския книжовник съществува реална възможност тиражът на списанието да достигне 1000 екземпляра.³⁴

За съжаление тази идея остава неосъществена в началото на 60-те години.³⁵ Реализация на идеята на П. Калянджи и неговите съмишленици, поставена през 1863 г., донейде е списанието "Общ труд", издавано в Болград пет години по-късно.

В историографията съществува и мнението, че по същото време Калянджи се опитва да основе книжовно дружество в Комрат с цел да се разпространяват учебници и друга литература сред българите в Русия и Турция.³⁶ Трябва да отбележим със съжаление, че сред материята в периодичния печат и в архива на П. Калянджи не са открити никакви сведения, които да подкрепят тази хипотеза. Освен това в цитираната вече по-горе статия на Калянджи в брой 10 на "Българска пчела" се изтъква, че поставената цел едва ли може да бъде постигната.

³⁴ Пак там.

³⁵ Пак там, № 17, 20 септ. 1863, с. 67.

³⁶ Грек, И.Ф. и Н. Червенков. Пос. съч., с. 119; Трифонов, Ю. Васил Друмев. Климент, С., 1926, с. 35.

ната в Комрат, където липсва печатна база. Колкото до разпространението на учебната литература сред колонистите, както се убедихме, то е организирано от самия инспектор на колонистките училища и учителите в селските училища, без да съществува тук книжовно дружество.

През 1863 г. в. "Българска пчела" публикува поредна статия на двама неидентифицирани болградчани, в която авторите отново повдигат въпроса за уреждане на печатница и книжовно дружество в Комрат с цел "да се старае чрез убеждение да уговори съотечествениците си да жертвуват за възпитанието на бедни деца при средоточното училище и да склонява хората" да си изпращат децата да учат в училищата.³⁷ Без да се предлага нещо ново, болградчани съветват комратчани как да организират работата в българското средище в Руска Бесарабия по примера на Болград, за да превърнат града си в културен център. Първата стъпка към това е създаването на Комратското централно училище (КЦУ) през 1862 – 1864 г., което подтиква просветната дейност в колониите в национален български дух. Тук учителстват българи-родолюбци, които учат децата на колонистите почти от всички селища на майчин език. Самите колонисти в благодарствения адрес до И. С. Иванов отбелязват, че от това училище излизат "способни младежи", които заемат учителските и писарските длъжности в техните селища и така избавят българските общини от хора, "лишени от призвание към учителската дейност".³⁸ От друга страна, в колонистките училища пристига голяма група патриотично настроени български младежи, завършили руски учебни заведения, които заемат преподавателски длъжности. Като проводници на българската национална просвета в селищата те са наসърчавани от братята Калянджи.

Точно учителите подпомагат изграждането на спомоществователския институт в селищата. Трябва да подчертаем обаче, че в руската част на Бесарабия той е значително по-

³⁷ Българска пчела, № 31, 27 дек. 1863, с. 123.

³⁸ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 4, л. 3а.

слабо развит. Това е обяснимо, като се има предвид липсата на полиграфичен център, което се отразява негативно на процеса. Въпреки всичко бесарабските българи живо участват в българското книгоиздаване в края на 50-те и първата половина на 60-те години. През 1857 г. те подпомагат С. Радулов да отпечата книгата "Галерия из Монтионовски премии" в Одеса. От Тараклия за тази книга се абонират свещениците Петър Беров и Николай Димитриев, учителят Димитър Панов и още седем души колонисти. Сред спомоществувателите в Задунаевка са свещеникът Тодор Тодоров, кметът Димитър Жеков, писарят Григорий Волошинков, учителят Тодор Минков, Кирил и Бельо Станеви и още седем души селяни и 25 ученици, които изписват общо 37 екземпляра от книгата на С. Радулов. От село Девлет-Агач средства дават свещеникът Михаил Киранов, Димитър, Мария и Стефан Киранови, учителят Вълко П. Камбуров, Стоян Костров – Киранови, учителят Андрей Костров, дяконът Петър Киранов, а в Кулевча – учителят Александър Георгиев и още 7 селяни за 14 екземпляра, и в Иванова – дяконът Симеон Груев.

Както и в българските колонии в Болградско най-активните спомоществователи са учителите: в Бургуджи – Жеков, в Ивановка – Исак Гажеров, в Исерлия – Георги Пейков, в Чумлекъй – Иван Гостоянов, в Дюлмен – Георги Дуков, в Чумлекъй – Иван Господинов.³⁹

През 1859 г. колонистите от Кубей записват 89 екземпляра от книгата "Глухонемият слепец", излязла в Цариград.⁴⁰ Една година по-късно общината Кулевча закупува 20 броя от книгата на К. Шмид "Три повести за децата християнски, нравствени и поучителни", преведена на български от Рашко Бълков и издадена в Цариград.⁴¹ През същата година колонистите от Кулевча подпомагат Добри В. Попов, който издава в Цариград "Сборник от разни съчинения, изчерпани из

³⁹ Галерия из Монтионовски премии. За добродетель и подвиги самоотвержения, Одеса, 1857, с. 274 – 275; ББК, с. 536, 546.

⁴⁰ Пак там, с. 54б.

⁴¹ Пак там.

французката литература и преведени с прибавления на няколко български съчинения за пример на младите, що се занимават с писменост".⁴²

Спомоществувателството в Руска Бесарабия не се ограничава с изданията на местни полиграфически центрове. Колонистите внасят своята лепта и в българското книгоиздаване в Цариград. Все пак до учредяването на Болградската печатница Одеса остава онзи печатен център, на който българските колонисти подпомагат най-активно. Както посочихме, там излизат книгите, съставени от П. Калянджи. За преведения от него роман на Ф. Булгарин се записват 45 души от Кирсово, сред които са кметът Чолаков, Васил Христов Петров, Иван Димов, Дачо Кавалов, Димитър Божилов.⁴³ От колония Кулевча в списъците на дарителите срещаме имената на свещеника Владимир Бонджаков, дякон Филип Вързопов, учителя Александър Македонски (всичко 9 души) и 21 ученици от селското училище.⁴⁴ Сред спомоществувателите фигурират 8 души от Камчик, между които са отец Сава Димитриев, кметът Тодор Кичов, Георги Митител, Петър Жеков и др. – общо 10 екземпляра.⁴⁵ От колония Бургуджи 18 български преселници се записват за романа и спомоществувателският списък се оглавява от кмета Марко Статиев и учителя Зиновий Караганов.⁴⁶ От Чок-Мейдан дарителите са 22 души,⁴⁷ а от Комрат – 63 души, между които и познатите имена на отец Васил Златев, дякон Макарий Любов, Николай Каран필ов, Георги Мавроди, Петър Топалов, Георги Койчев, Павел Галацан, Михаил Добрев, Иван Гарчов и др.⁴⁸

С откриването на печатницата в Болград там се премества главният книгоиздателски център за българите както в

⁴² Пак там.

⁴³ Съчинение Ф. Булгарина. Преведено от Павла Калянджи. Одеса, 1861, с. I – VII.

⁴⁴ Пак там, с. II.

⁴⁵ Пак там; ББК, с. 539.

⁴⁶ Пак там, с. VI – VII.

⁴⁷ Пак там, с. VII.

⁴⁸ Пак там, с. III – IV.

Румъния, така и в Русия. Близостта на Болград способства за развитието на спомоществователското дело сред колонистите в руската част на Бесарабия. През първата половина на 60-те години съществува здрава връзка между Болград и "руските българи" чрез книгоразпространяването на литературата, издадена в българското културно средище. За това свидетелстват наличните списъци за парично подпомагане на изданията.

На самата граница между Русия и Румъния се открява ново средище на спомоществователството и книгоразпространяването на изданията на Болградската печатница. Това е колония Кубей – един от ключовите пунктове, през който книгите от Болград отиват в Русия. Роденият в това село бъдещ академик А. Теодоров-Балан, прекарал тук детските си години, споменава, че село Кубей е "било културно по-напреднало и от някои български градове в Турция". "Около селската църква – продължава той – се редяха мануфактурни, бакалски и с друга търговия дюкянни, па имаше и казино, дето нерядко заможното общество прекарваше в забави при музика. Там дохоЖдаха за веселие дори млади мъже от Болград."⁴⁹

В Кубей в началото на 60-те години се установяват представителите на прочутото с родолюбието си българско семейство Парушеви. Тук живее известно време и българският търговец и активният спомоществовател Димитър Скачков. В Кубей работи големият родолюбец и патриот свещеник Сава Беров, който е главна фигура в разпространението на книги от Болград в Руска Бесарабия. И сам той е активен спомоществовател. През 1852 г. отец Сава записва 5 екземпляра от "За длъжностите на человека", а от цял Кубей се подписват 17 души, сред които Никола, Стефан, Васил и Антон Парушеви и Д. Скачков – общо 39 екземпляра.⁵⁰ От Комрат по 10 броя от тази книга записват Павел Каляджи и Стефанаки Сапунар.⁵¹

⁴⁹ Балан - Теодоров, А. Книга за мене си. С., 1988, с. 20

⁵⁰ ББК, с. 546; За длъжностите на человека, Болград, 1862, с. 145.

⁵¹ Пак там.

Съществуват сведения, че през 1864 г. в българските селища се разпространява и "Новобългарска сбирка" на Райко Жинзифов.⁵² В същата година П. Калянджи изписва 5 екземпляра от преведената на български от Н. Казанакли "Всеобща история" на Вебер. Сред учениците на БЦУ – спомоществователи за същата книжка – се среща името на Петко Едрецов от Кирютна.⁵³ Доста са имената от тази част на Бесарабия за "Изгубена Станка" на Илия Бълсков, издадена през 1865 г. в Болград. Отново централно място заема Кубей. Отец Сава Беров, Георги Иванов Янев, учителят С. Тепавски и преместилият се от Комрат П. Калянджи записват по 5 екземпляра, а старшина на Долнобужашкия окръг Михаил Малина – 10 броя.⁵⁴ Най-много са спомоществователите от Твардица, макар че те записват предимно по един екземпляр. Само учителят Шаптифац и колонистът Константин Бритков се подписват за по два броя от книгата. Сред твардичаните-спомоществователи за "Изгубена Станка" са: Драган Златев, Тодор Ламбов, Минчо Попов, Петър Тарлев, Ст. Тодоров, Балтаджи и 12 ученици, сред които и бъдещият твардишки учител Петър Киров.⁵⁵ Отново надделяват селските учители Димитър Филов, Младен Петков, Е. Чернев, Мандушев, Д. Паунов, Александър Ганевич, В. Лучков, И. Киримитчи, Е. Константинов, Иван Рашков.⁵⁶

Кубейските колонисти записват не само книги, издавани в Болград. Те подпомагат литературата, издавана в Букурещ и Цариград. През 1867 г. кубейчаните поръчват 40 броя от "Житията на Светите", преведена от Р. Бълсков, издадена в Букурещ, а две годни по-късно – 23 екземпляра от "История българска, съчинена от Гаврила Кръстевич", издадена в Цариград.⁵⁷

⁵² Поглубко, К. Христо Ботев и Россия. Кишинев, 1976, с. 64; НБКМ – БИА, ф.18, а. с. 18, л. 171 – 187а.

⁵³ Кратка всеобща история по Вебера, Болград, 1864, с. I – II.

⁵⁴ Изгубена Станка. Повест съвременна. Написал Илия Бълсков, Болград, 1865, с. VII.

⁵⁵ Пак там, с. I, VII.

⁵⁶ Пак там, с. V.

⁵⁷ ББК, с. 546.

За разлика от българските колонии в Румъния спомоществователското дело в руската част на Бесарабия не обхваща масово българското население. То носи по-случаен характер, а към края на 60-те години, поради промяната на политическата обстановка в империята, преследванията на българска книжнина след въвеждането на новия закон на просветата, почти загубва ролята си на фактор в културния живот на българските преселници. Независимо от това спомоществователството на колонистите има неоценено значение за просветното дело в колонистките селища. През първата половина на 60-те години изникват библиотеки към училищата, главно с българска литература, руски учебни ръководства, Евангелие на български език, "Житията на Светите" от Бълков, "Български книжици" и други периодични издания.⁵⁸

Данните, с които разполагаме от началото на 60-те години, свидетелстват за централизирано абониране за сп. "Български книжици". През 1861 – 1862 г. всички общини от трите колонистки окръга (освен Джолтай) отделят от финансите си по 9 рубли за по два екземпляра от списанието (единият за училището, а другият за общината).⁵⁹ Според обяснението на И. С. Иванов, дадено в отговор на запитването от Попечителния комитет в Одеса, "Български книжици" са необходими в колониите, тъй като "по убеждението на началството и общините" това е "национално списание".⁶⁰ Чрез тях българите в Бесарабия се запознават с най-важните събития в отечеството, със състоянието на българския църковен въпрос, с различни статии по лингвистични, исторически и етнографски въпроси. Списанието се ползва и като спомагателен материал в училищата.⁶¹

Сред българските списания, разпространявани в колонистките селища, се откроява "Духовни книжици". През 1866 г. отец Сава Беров поръчва за селата на Долнобуджашкия ок-

⁵⁸ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. 1, л. 171 – 187; Цариградски вестник, № 10, 3 март 1862, с. 99 – 100.

⁵⁹ ГАОО, ф. 6, оп. 4, а.е. 20840, л. 8, 15 – 16, 30 – 31.

⁶⁰ Пак там, л. 8.

⁶¹ Цариградски вестник, № 10, 3 март 1862, с. 100.

ръг 24 книжки от списанието.⁶² Сред спомоществователите на Бълковото издание са кубейчаните отец Филип, Иван Парушев и синът му Васил, Илия Чобанов със сина си Николай, Д. Скачков, Георги Янев и синът му Иван.⁶³

През 1868 г. Васил Д. Стоянов посещава в Кишинев И. С. Иванов във връзка с набирането на помощи за бъдещото Българско книжовно дружество (БКД).⁶⁴ Вероятно бившият попечител на българските колонии посочил като възможни спомоществователи на БКД и колонистите. Във всеки случай на 22 декември 1869 г. ръководителите на Книжовното дружество в Браила в писмо до комратчаните Д. Дячков, Д. Георгиев, Н. Абаджи, Ц. Караджик, И. Бенсоглу и братя Боклукчи съобщават за създаването на БКД. Заедно с това ръководство на дружеството изпраща на комратските граждани 10 броя от устава на БКД, за да го разпространят по селата, като се има предвид и събиране на спомоществования.⁶⁵ Според К. Поглубко комратчаните наред с кишиневците, одесчани и монасите от Киприяновия манастир участват в събирането на средства за БКД, а в града им се получава "Периодическо списание".⁶⁶

От българските вестници на колонистите в Руска Бесарабия са известни "Цариградски вестник", разпространяван тук още от 50-те години, "Българска пчела" и "Съветник", за които общините се абонират в обща сметка.⁶⁷ Според Е. Хаджиниколова И. С. Иванов през 1863 – 1864 г. подпомага с пари последните два вестника.⁶⁸ Разполагаме и със сведения

⁶² Духовни книжици, 1866, кн. 2, с. 60; Пак там, кн. 3, с. 92.
⁶³ Пак там, 1867, кн. 8, с. 234.

⁶⁴ Начов, Н. Калофер в миналото. С., 1927, с. 488 – 489.
⁶⁵ Документи за историята на БКД в Браила. 1868 – 1876, С., 1958, с. 14 – 15, 24 – 25, 123.

⁶⁶ Поглубко, К. Весна освобождения, Кишинев, 1978, с. 116. Според в. "Дунавска зора" сред спомоществователите на БКД фигурират С. Тешавски и Ив. Киреметчиев. – Дунавска зора, № 46, 29 окт. 1869, с. 183.
⁶⁷ Поглубко, К. Христо Ботев..., с. 63.

⁶⁸ Хаджиниколова, Е. И. С. Иванов. – В: Радетели за просвета и книжници..., с. 238.

за абониране за вестник "Гайда" в Код – Китай от учителя А. Ганевич през 1863 г.⁶⁹

От 1866 г. разпространението на българската книжнина в руската империя се затруднява поради засилването на цензурния режим. Според в. "Македония", за да се пропусне в Русия някоя книга, тя трябва да се изпрати в цензурния комитет и да се чака решение шест месеца.⁷⁰ Причините за строгата цензура на руските власти са най-вече революционната пропаганда и вълната на терор, от който империята се опитва да се предпази, но тя създава спънки и за проникването на български книги и вестници. От друга страна, за цензорската строгост немалка роля изиграва и критиката към руските официални кръгове в българския печат. Периодично едно или друго издание обвинява Русия в равнодушие към развитието на националната българска просвета в колониите и то доста драстично. През 1868 г. Рашко Блъсков споделя, че в. "Народност" се критикува като туркофилски и западен вестник в одеския и московския печат⁷¹ и следователно пътят му в Русия е затворен. През следващата година "Дунавска зора" потвърждава това становище. Вестникът отбелязва, че "по-разбраниите българи не могат да търсят беззаконията на немците" и изпращат дописки в българските вестници, които съчувстват на "угнетеното положение на руските българи под немското управление". Попечителният комитет в Одеса се е разпоредил българските вестници да се забранят в колониите.⁷² В резултат на всичко това на българите в Руска Бесарабия "е отнето единственото средство да ся знаят със своите задунавски съотечественици, дето техни родни братя и сестри, роднини и приятели живеят и от дето всяка от там новост е скъпа".⁷³ Така в края на 60-те години българските колонисти са лишени от възможността да се информират за положението на българските работи в отечеството и извън него чрез националния периодичен печат, а в Русия те нямаят свой национален вестник.

Това положение се запазва и през 70-те години. През 1877 г. в. "Български глас" публикува статията на К. Тулешков "Българската журналистика и нейното положение",⁷⁴ в която авторът потвърждава, че в Руска Бесарабия българските вестници не се получават. Той счита, че с това власти спъват българската журналистика и апелира към висшите руски инстанции да позволят проникването на българския периодичен печат в страната. Макар и да не се споменава за многобройното българско население в Руска Бесарабия, авторът вероятно има предвид него, когато се обръща към руското правителство. Във всеки случай колонистите почти цяло десетилетие са лишени от периодика на роден език.

От 1866 г. до началото на 70-те години националната просвета в българските селища се развива по инерция, макар и да се запазват основните насоки, дадени й от братя Калянджи. Както е известно, през 1864 г. Павел Калянджи напуска Комрат и се настанива в Кубей. Преди да напусне руските предели той отбелязва с горчивина, че шестгодишната му дейност "в този осиротел край върху разпространението на писмеността между тукашните българи" не му донесла нищо, освен "страшното и безчовечно преследване" от страна на Попечителния комитет в Одеса.⁷⁵ След две години подава оставка и И. С. Иванов, "който възбуди в българското население съзнание за необходимостта от разпространението на образоването" и даде подтик на националната българска просвета в този регион.⁷⁶ Благодарение на него в колониите се заражда атмосферата на народна инициатива за развитие на училищното дело в национален български дух.

⁶⁹ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. I, л. 175.

⁷⁰ Македония, № 40, 31 авг. 1868, с. 160.

⁷¹ Народност, № 33, 28 юни 1868, с. 132.

⁷² Дунавска зора, № 43, 5 окт. 1869, с. 172.

⁷³ Пак там.

⁷⁴ Български глас, № 41, 19 март 1877, с. 165.

⁷⁵ НБКМ – БИА, ф. 18, а.е. I, л. 247.

⁷⁶ Пак там, а.е. 3, л. 30, 58.

Цялата българска просветна мрежа, изградена от българските дейци през първата половина на 60-те години, към началото на 70-те започва да запада. Причините за това явление трябва да се търсят в общата тенденция на развитието на образователното дело в руската империя, когато държавата започва да се стреми последователно да интегрира цялото чуждо население на Бесарабия чрез русифициране преди всичко на просветните му учреждения. От друга страна, начало на Попечителството на българските колонии по това време е Н. И. Миронов, който за разлика от предшественика си не радее за българщината в колониите. Той е послушен изпълнител на всички заповеди на началството си и не проявява интерес към общополезни народни работи. Всичко това изиграва негативна роля за откриването на Комратското централно училище като национално просветно средище. Независимо от тези пречки в края на 60-те и началото на 70-те години като учители в българските селища продължават да работят надарени и талантливи български младежи, възпитаници на руски учебни заведения – Васил Диамандиев, Димитър Благоев, Петър Оджаков.

През 1871 г. с помощта на Одеското българско настоятелство П. Оджаков издава "Наука за песнотворството и стихотворството". Въпреки че книгата му е подложена на критика в българския периодичен печат,⁷⁷ той не прекъсва фолклористичните си занимания. Според Д. Минев той е ученик на Г. С. Раковски, който използва негови материали в "Показалеца" си. През 1867 г. Оджаков изпраща съхраните по българските земи правни обичай на д-р Валтазар Богошибич,⁷⁸ а като учител по български език в КЦУ приобщава и учениците си, сред които има представители от повечето български села и интерес към тези занимания. През 1871 - 1872 г. те записват в специални тетрадки песни, пословици, приказки, гатанки – безценен фолклорен материал. В БИА на НБКМ са запазени тетрадките на Иван Писов с песните,

⁷⁷ Македония, № 35, 31 авг. 1871, с. 138 – 139; Пак там, № 36, 7 сент. 1871, с. 142

⁷⁸ Минев, Д. Лясковец... с. 289.

слушани от песнопойката Стана Караванова от Твардица.⁷⁹ Так се съхраняват записите на Антон Димогло, слушал песните на "делжилерского поселянина родом от Сливен" Филип Аргиров и вероятно на майка си Мария Димогло. Ученикът Димогло прилага в тетрадките си и свое описание на село Делжилер.⁸⁰

В село Кирсово фолклорни текстове събира Руси Цонков Сукман.⁸¹ Христо Манастирлиев представя текстове от осем песни, слушани от башкалийците Павел и Стефан Златеви и Ана Петрова, от твардичаните Илия Балчев и Николай Кокичков.⁸²

Петър Оджаков е свързан с Комрат не само с учителската си дейност. Градът му става твърде близък, понеже тук той намира съпругата си – дъщеря на вдовицата Хаджитодора Добрива, в къщата на която се е спирал Христо Ботев по време на посещението си в Руска Бесарабия.⁸³

Към средата на 70-те години учителите от отвъддунавските земи стават нежелателни в Руска Бесарабия. Това води до прекъсването на живите нишки, свързващи преселниците с отечеството и оказва негативно влияние върху българската национална просвета сред бесарабските села.

От всичко гореизложено става ясно, че равнището на българската национална просвета в българските селища от тази част на Бесарабия не достига размахът на Болград. И все пак тук се залагат основите й от представителите на българската интелигенция в края на 50-те – началото на 60-те години на XIX в. С усилията на тези родолюбци и грижите им в българските села се откриват училища с частично преподаване на български език, подбират се учители, познаващи езика на местното население предимно от български произход, възпитаници на руски учебни заведения, изградена е мрежа за българско книгоразпространяване из селищата, създават се училищни библио-

⁷⁹ НБКМ – БИА, ф. 792, а.е. 93, л. 6 – 11.

⁸⁰ Пак там, л. 19 – 41.

⁸¹ Пак там, л. 14 – 17.

⁸² Пак там, л. 48 – 69.

⁸³ Минев, Д. Пос. съч., с. 289.

теки, правят се опити за създаване на книжовно дружество. Ала към края на 60-те години с промяната на политическата атмосфера в Русия, с ликвидирането на колонисткия статут и предаването на селските колонистки училища към руското Министерство на народната просвета, положението се променя не в полза на българщината. Центърът на българската просвета, придобиваща все повече политическа насока, се премества от Комрат в Кишинев, където действа бившият попечител на колониите И. С. Иванов. Ще подчертаем, че сега просветното дело в селищата на българските колонии набира по-голяма висота, отколкото преди, ала то се извършва не на родния език на преселниците, а върви успоредно с откъсването им от майчиния език. Но въпреки че българският език вече официално да не се употребява в училищата, към него прибягват учителите при обясняването на учебния материал, както и на молитвите и християнските истини. И още нещо. Българският език в бившите колонии се употребява на неофициално равнище, българските преселници все повече се приобщават към руския език, но политическите събития на Балканите през 1876 – 1878 г. не им позволяват да прекъснат духовните си нишки с Отечество; те помнят националната си принадлежност и по първия зов на западнавските си братя се притичват на помощ, за да освободят родните си земи от турско робство.

А.А. УЛУНЯН

Русская периодическая печать времен Крымской войны

1853 – 1856 гг. о Болгарии и болгарах

Военные действия на Балканах и пребывание русских войск на болгарской земле вызывали естественный интерес русской общественности к событиям в Болгарии, к ее истории и культуре. Удовлетворить этот интерес стало возможным благодаря русской периодической печати.

Положение в русской периодической печати значительно осложнилось после революционных событий 1848 г. в Европе. В России начался период реакции, так называемого "мрачного семилетия" (1848 – 1855 гг.). По указанию Николая I был учрежден негласный Комитет по делам печати, которому вменялось в обязанность "ввиду серьезных упущений цензуры" проверять содержание изданных книг и опубликованных статей в периодической печати.

Комитет не заменял цензуру, а контролировал выходящую печатную продукцию. Все пожелания и замечания, относившиеся к конкретным печатным изданиям, представленные комитетом, просматривались и утверждались царем и передавались как его личные распоряжения и указания. Дело доходило до курьезов. В одной из газет была напечатана статья о петербургских извозчиках, которые "брали не по таксе". Цензура незамедлительно сделала строгое внушение редактору газеты: "Не допускать в печать никаких, хотя бы косвенных порицаний действий и распоряжений правительства и установленных властей, к какой бы степени сии последние не принадлежали."¹

Прессе запрещалось до 1866 г. непосредственно, прямым путем получать из – за рубежа политические телеграммы. Все

¹ История русской журналистики XVIII – XIX в., М., 1973, с. 285 – 286.

необходимые сведения редакции поступали из МИД-а, где осуществлялась цензура. В начале 50-х годов стало возможным вместо публикаций извлечений из иностранной прессы, получать сообщения собственных корреспондентов, которые также подвергались строгой цензуре.² Отдельные улучшения газетного дела не облегчили положения в отношении цензуры, она оставалась и подвергала досмотру даже заведомо благонадежные издания. Понимая роль прессы, как массового вида информации, правительство старалось, чтобы любая новая газета, получившая разрешения на выход в свет, являлась проводником ее политики. В то же время, оставались сложности с распространением прессы, розничная продажа газет не разрешалась, запрет был снят только в 1865 г.³ Газеты выписывались частными лицами, библиотеками учебных заведений, кабинетами для чтения при редакциях газет, дворянскими и купеческими клубами, ресторанами и трактирами. К концу 40-х – началу 50-х годов газеты, имевшие 2 – 3 тыс. подписчиков, считались успешными изданиями. К высоким тиражам относились газеты, выходившие в количестве от 4 до 9 тыс. экземпляров.⁴

В периодической печати времен Крымской войны следует выделить несколько направлений. Консервативно-монархическое, охранительное, было представлено газетой Ф. И. Булгакова, "Северная пчела", официальной газетой военного министрина "Русский инвалид", "Военным журналом", основанным "по высочайшему соизволению", издаваемым военно-ученым комитетом под руководством начальника Главного штаба. Редакция журнала обратила внимание читателей, что на его страницах не будет места политики, критики как персональной, так и существующих учреждений.⁵ И, наконец, журналом "Москвитянин", который начал выходить с 1841 г. при непосредственном содействии министра просвещения графа С. С. Уварова. Лейтмотивом журнала стал тезис о "разлагающемся трупе",

² Есин Б. И. Русская дореволюционная газета 1702 – 1917. Краткий очерк, М., 1971, с. 26; Он же. Путешествие в прошлое (Газетный мир XIX в.), М., 1983, с. 28.

³ Есин Б. И. Путешествие в прошлое..., с. 135.

⁴ Он же. Русская газета и газетное дело в России, М., 1981, с. 18, 21.

⁵ Русская периодическая печать (1702 – 1894 гг.), М., 1959 т. I, с. 193.

и он призывал "опереться на русские самобытные начала, которые помогут России спасти мир и повести его за собой".⁶ В "Москвитянине" сотрудничали славянофилы, считавшие журнал наиболее близким им по своему направлению.

К либерально-консервативной прессе можно отнести "Московские ведомости", руководимые с 1850 по 1855 гг. проф. М.Н. Катковым, находившимся в то время на либеральных позициях, "Санкт-Петербургские ведомости" во главе с либеральным журналистом А. А. Краевским и "провинциальный" "Одесский вестник", который, благодаря своей близости с зарубежными и отечественными центрами болгарской эмиграции, имел возможность одним из первых получать информацию из Болгарии.

Журнал "Отечественные записки", направление которого в начале 40-х годов было антикрепостническим, демократическим, в период "мрачного семилетия" превратился в "умеренно-либеральный орган".⁷ Литературный ежемесячный журнал "Современник", цензурное давление на котором в 1848 – 1855 годы небывало возросло, сумел сохранить свои демократические и просветительские позиции, но "в значительной степени потерял свои наступательный, боевой характер".⁸

Приступая к исследованию интересующей нас темы, нельзя обойти молчанием предисторию русско-турецкого конфликта, вылившегося в войну европейской коалиции против России. Война со всей наглядностью показала социально-экономическую отсталость Российской империи. Исчезло представление о ее военном могуществе и, как писали впоследствии "Московские ведомости", "рухнула вера в пригодность для России прежней системы ее внутренних порядков. Все заскочило, все подверглось вопросу. Весь строй старых порядков сделался ненастен. Необходимость как можно скорее перетряхнуть заряженную государственную машину и заменить в ней все гнилое здоровым и крепким сознавалось всеми и каждым".⁹

⁶ Там же, с. 296.

⁷ Там же, с. 274.

⁸ Там же, с. 244

⁹ Московские ведомости, 8 декабря 1878 г.

Таким печальным и прискорбным для страны оказалось самодержавное правление российского императора Николая Павловича Романова. Все это станет ясным несколько позже, а скоропостижная смерть императора приводит к мысли, что царь повидимому не смог смириться с трагическим результатом своей деятельности.

* * *

Как известно, очередной Восточный кризис, возникший в начале второй половины XIX в. привел к русско-турецкой войне 1853 – 1856 гг, получившей название Крымской войны. Интересно мнение о Восточном кризисе иностранца, современника событий. Свои соображения он высказал в статье "Восточный вопрос", опубликованной в газете "Ля Ассамблее Националь", извлечения из которой даны в "Русском инвалиде" 26 января 1854 г. "Одна из особенностей Восточного вопроса, – приходил к выводу автор, – заключается в том, что он не только длится бесконечно, но и представляет еще беспрерывно видоизменения, которые кажутся новыми, потому что о них забыли. Едва успеют перестать видеть в нем угрозу войны и революционных смут для Запада, как он является уже вопросом о даровании новых прав восточным христианам".

Официальным поводом к войне послужил спор о "святых местах" и право России покровительствовать православным по-данным султана. В действительности война была продолжением политики борьбы между западно-европейскими государствами и Россией за влияние в Турции и на Балканском полуострове.

Не умаляя вины в "личной ответственности" Николая I в возникновении конфликта с Портой, вылившегося в войну с западно-европейской коалицией,¹⁰ повидимому, следует учесть некоторые факторы, способствовавшие укреплению уверенности императора России в правильности проводимой им внешней политики. Николай I верил в доброжелательный нейтралитет Австрии как

¹⁰ Виноградов В. Н. О личной ответственности императора Николая I за разрывание Крымской войны. – Россия и славяне, Балканские исследования, М., 1992, выпуск 15, с. 87 – 107.

плату за помощь ей в 1848 г. в подавлении венгерской революции и в искренность дружественных русско-английских отношений. Свидетельством тому откровенная беседа Николая I с английским послом в Петербурге сэром Гамильтоном Сеймуром, состоявшаяся 28 декабря 1852 г. (9 января 1853 г.) и 2(24) января продолженная 8(20) и 9(21) февраля 1853 г. о немарении полюбовно разделить турецкое "наследство". Впервые царь заговорил о Турции об "умирающем человеке", с английским стас-секретарем по иностранным делам лордом Д. Эбердином во время своего визита в Англию 19(31) мая 1844 г.¹¹ В беседе с послом зимой 1853 г. император заверил его в своем "доверии к английскому правительству" и просил считать эту беседу "свободным обменом мнений", без всяких "обязательств и соглашений". Николаю I важно было "в случае необходимости слово джентльмена. Для нас это достаточно"¹² – резюмировал император свою встречу с послом. И последнее, Николай I был уверен в невозможности англо-французского союза. Действительно, отношения между Англией и Францией нельзя было назвать союзническими, судя по беседе первого секретаря французского посольства в Константинополе Сабатье 25 мая (6 июня) 1853 с английским дипломатом, будущим послом Англии в столице Османской империи. "... Сэр Стрэтфорд Каннинг был у меня и распространялся о своих симпатиях к Франции и о необходимости прийти к соглашению. Я говорил, разумеется, в том же тоне и целый час восторгался англичанами, но я не верю ни слову из всего сказанного им.¹³ Царь еще долго оставался убежденным, что англо-французский союз невозможен, и международная обстановка не угрожает России в войне с Портой, хотя сомнения были в отношении наполеоновской Франции, которая могла встать на сторону Турции.¹⁴

Непомерное честолюбие и чрезмерная самоуверенность Николая I, лишенного в последние годы царствования спосо-

¹¹ История дипломатии, М., 1959, т. 1, с. 423 – 424.

¹² Там же.

¹³ Тимошук В. В. Дипломатические переговоры перед Восточною войною 1853 – 1856 гг. – Русская старина, 1902, т. 3, с. 126.

¹⁴ Виноградов В. Н. Великобритания и Балканы: От Венского конгресса до Крымской войны, М., 1985, с. 421,

бности критически оценивать позицию оппонентов, настораживало ближайшее окружение царя. В связи с этим и нерешительность сановников, знавших крутой нрав самодержца, высказывать свое мнение, не совпадающее с мнением императора, относительно предпринимаемых им опасных внешнеполитических акций, чреватых негативными последствиями.¹⁵

Расстановка политических сил и общественное мнение в Европе накануне Крымской войны было не в пользу России. Либерально-демократическая общественность западно-европейских стран неприязненно относилась к Николаю I и считала царскую Россию оплотом всемирной реакции.

Николай I не замечал противоречий между Россией и Англией в решении возникшего Восточного кризиса, он не разглядел истинную политику британского правительства,¹⁶ считавшего Турцию антируссским форпостом на Востоке для защиты собственных интересов. Ошибочным было предположение царя о благожелательном нейтралитете Австрии в случае русско-турецкой войны. "Австрийское и прусское правительства, обязанные Николаю своим существованием, с тревогой и завистью следили за ролью России на Востоке, страшась ее гегемонии".¹⁷ Вена стремилась сохранить статус quo на Балканах, что означало фактически продолжение владычества Турции над славянскими народами полуострова и обеспечивало дальнейшее господство Австрии над славянами, населявшими Габсбургскую монархию. Англия и Франция также не скрывали своей вражды к русской монархии. "... также не скрывали своей вражды к русской монархии. Она была необходима, чтобы Наполеону нужна была война. Она была необходима, чтобы отвлечь Францию и чтобы запугать Европу. Этот ничем не отступающийся игрок был не из тех людей, которые отступают перед подобной авантюрой".¹⁸

Миссия А. С. Меншикова, прибывшего в Константинополь 16(28) февраля 1853 г. заранее была обречена на провал из-за чрезмерных требованиями Николая I. Так например, в случае отказа принять выдвинутые условия царь угрожал Порте признать независимость Дунайских княжеств. Попытка вмешаться во внутренние дела Порты получила резкий отпор турецкого правительства, за спиной которого стояла английская дипломатия, стремившаяся использовать внешнеполитические просчеты царя, чтобы полностью подорвать влияние России на Балканском полуострове и в Турции. Интриги английского посла Стрэтфорда Каннинга, который с 1853 г. стал называться лордом Стрэтфордом-Рэдклифом, способствовали приближению войны. Чтобы столкнуть Россию и Турцию, он не остановился перед подлогом. Посылая в Лондон копию текста договора между Россией и Турцией, предложенного А. С. Меншиковым, он заменил в предложении "... русское правительство получает право, как в прошлом делать представления (турец. пр-ву А.У.) в пользу церкви и духовенства..." на "давать приказы".¹⁹ Такая поправка вызвала возмущение английского правительства и общественности.

Военные и государственные деятели Англии в войне с Россией расчитывали уничтожить русский Черноморский флот и его главную военноморскую базу и крепость г. Севастополь, захватить Крым и устновить свое господство в бассейне Черного моря. Об этом плане подробно написал в своих мемуарах А. Конглек, офицер штаба главнокомандующего английской экспедиционной армией в Крыму.²⁰ Среди правящих кругов Англии и Франции находились политики, мечтавшие после победы над Россией, отторгнуть Прибалтику, Финляндию, Польшу, Украину и Белоруссию, Крым и Кавказ и передать эти территории своим союзникам.

Более двух месяцев миссия А. С. Меншикова находилась в столице Османской империи. Не останавливаясь подробно на всех перепетиях дипломатических переговоров, о которых достаточно подробно и много написано, отметим,

¹⁵ Он же. О личной ответственности императора Николая I..., с. 87, 92.

¹⁶ Дебидур А. Дипломатическая история..., с. 90.

¹⁷ Чулков Г. Императоры. М., 1991, с. 217.

¹⁸ Дебидур А. Указ. соч., с. 90.

¹⁹ История дипломатии, т. I, с. 648.

²⁰ Kinglake A. W. The invasion of the Crimea. Edinburg and London, 1863. Vol II, p. 70 - 71.

что миссия чрезвычайного и полномоченного посла, генерала и адмирала А. С. Меншикова закончилась провалом. Объявив Порте о разрыве дипломатических отношений, русская делегация совместно с персоналом посольства 9(21) мая 1853 г. покинула Константинополь и на корабле "Громобой" направилась в Одессу.

14(26) июня 1853 г. Николай I издал манифест о занятии русскими войсками княжеств Молдавии и Валахии. Царь приводил в исполнение свою угрозу Порте. 21 июня (3 июля) 1853 г. авангард русской армии пересек границу р. Прут и направился в сторону Бухареста, русские войска вошли в Дунайские княжества. Опережая события, следует отметить, что за время пребывания российских войск в княжествах с июня 1853 г. по июль 1854 гг. отношения с властями и населением стали настолько дружественными, что командующий русскими войсками М. Д. Горчаков ходатайствовал о награждении "особенно полезных лиц".²¹

В связи со вступлением российских войск в Дунайские княжества и боевых действий на ее территории с частями турецкой армии в русской периодической печати стали появляться сообщения и обзоры о событиях на Дунайском театре военных действий. Наряду с известиями о военных действиях в отечественной периодической печати читатель мог найти статьи и рецензии на книги о вооруженных силах Турции, о современном ее состоянии и историческом прошлом. "Военный журнал" опубликовал рецензию на книгу немецкого автора Губерта Бена о состоянии турецких вооруженных сил, переведенную на русский язык. Высоко отзываясь о турецкой артиллерии, достигшей успехов благодаря высококвалифицированным европейским инструкторам, автор критически относился к пехоте и кавалерии. Он считал, что от былой славы турецкой кавалерии "прежнего в ней не осталось ничего". По мнению рецензента, труд немецкого офицера

²¹ Бестужев И. В. Крымская война 1853 – 1856 гг., М., 1956, с. 17; Виноградов В.Н. Британский лев на Босфоре, М., 1991, с. 99 – 100; Никитин С. А. Очерки по истории южных и западных славян и русско-балканских связей в 50 – 70 годы XIX в., М., 1970, с. 119.

ра "является теперь, как нельзя, более кстати".²² В одном из номеров "Современник" напечатал "Исторический очерк о вооруженных силах Турции".²³ Представляя читателю недавно вышедшую в Москве книгу о Европейской Турции, содержащей в себе географическое описание "областей" ее составляющих, "Москвитянин" подчеркивал актуальность работы, "вызванной современными политическими обстоятельствами".²⁴ Журнал "Современник" в нескольких номерах опубликовал статьи со сведениями о современной Турции, ее административном управлении и характере султана, о турецких законах и судопроизводстве, политическом значении шейхуль-ислама и др.²⁵

Знакомясь с воспоминаниями, статьями, рецензиями на книги и брошюры времен Крымской войны, опубликованными в периодической печати, можно констатировать, что представление Николая I о Турции, как о "больном, умирающем человеке", находило отклик среди некоторой части русского общества. Участник войны штабс-капитан И. Корвин-Павловский в своих воспоминаниях писал о "друзьях и опекунах разлагающегося трупа Турции".²⁶ Неизвестный русский, долго живший на Востоке и "превосходно" его знавший, в своей работе, написанной в виде писем из Парижа, сообщал важные данные о "государственном управлении некогда Блистательной, теперь померкающей Порты".²⁷ В рецензии на небольшую брошюру с неуказанным автором, представленную в "Москвитянине", содержались четыре предсказания о падении Турецкой империи. Об этом же писал в "Обозрении Оттоманской империи" Е. Сречевский.²⁸

²² Бен Г. Состояние Турции в многозначительном 1853 году. Берлин, 1853. – Военный журнал, 1854, № 1, с. 143 – 144.

²³ Современник, 1854, № 7, с. 1 – 42.

²⁴ Москвитянин, 1854, т. 4, отдел 4, с. 26.

²⁵ Современник, 1854, № 4, с. 7 – 23, № 5, с. 1 – 54.

²⁶ Корвин-Павловский И. Из воспоминаний севастополца. – Военный сборник, 1871, т. 2, № 12, с. 322.

²⁷ Письмо из Парижа о нынешнем состоянии Турции и политическом кризисе на Востоке Спб., 1854. – Москвитянин, 1854, т. 3, отдел 4, с. 131.

²⁸ Падение Турции, М., 1854; Москвитянин, 1854, т. 2, отдел 5, с. 170; Сречевский Е. Обозрение Оттоманской империи, Молдавии, Валахии и Сербии, СПб, 1854; Москвитянин, т. 3, отдел 4, с. 143.

Анализируя все предшествующие деяния турецких завоевателей, Е. Сречевский поддерживал мнение царя об "умиравшем человеке". Свой вывод он мотивировал кроме прочего оживленным интересом в последнее время к "истории и географии Турции", как государству, которое в ближайшее время отойдет в историческое прошлое. Размышления автора сводились к следующему: "В то время, когда турки, неправою силою вдвинувшиеся в Европу, заняли Юго-Восточную оконечность, образовали у себя империю и, страшные своим варварством, имели некоторое значение в системе Европейского государства, тогда никто не думал писать их историю. В настоящее время, когда этот народ доживает последние дни свои, на всех языках появляются книги, занимающиеся историей и географией Турции. Это отчасти понятно. Как ни малозначителен народ этот, как ни ничтожны примеры, которые оставит он в истории, но целые четыре столетия он жил в семье государств европейских, наделал столько зла нашим христианским братьям, что надо же дать и ему хотя не белую страницу в истории... Легче говорить о народе в последние минуты его жизни, нежели писать его историю, руководствуясь посмертными памятниками его существования, которых к тому же и останется очень мало...".

Критике подверглось и само название Европейская Турция. 30 марта 1854 г. "Московские ведомости" опубликовали статью С. Правдина "Что такое Европейская Турция?", в которой автор выражал несогласие именовать Балканы Европейской Турцией. Свое отрицательное отношение к такому названию С. Правдин мотивировал существованием на Балканском полуострове независимого Греческого королевства и имевших свою политическую самостоятельность Дунайских княжеств, Сербии и Черногории. Остальные земли, находившиеся под турецким владычеством, приходил к выводу автор статьи, не могли называться Европейской Турцией, так как турки находились в меньшинстве по сравнению с народами, населявшими эти земли. Из 11.970 тыс. населения Балканского полуострова, славяне составляли 6.240 тыс. человек, этнических турок было всего 700 тыс. и принявших ислам славян, греков и др. – 1.250 тыс.

Выражая на страницах периодической печати свое негативное отношение к Турции и предвещая ей гибель в ближайшем будущем, пресса выдавала желаемое за действительное.

Иллюзии Николая Павловича о быстрой и легкой победе в войне с Турцией, о чем он писал в конце 1852 г., рассчитывая занять Константинополь одним ударом, высадкой десанта в количестве двух дивизий при 62 орудиях,²⁹ привели к очередному политическому просчету самоуверенного царя. Россия оказалась на грани войны. "Если война все же вспыхнет, – писал 21 июня 1853 г. современник событий К. Маркс, – это, по нашему мнению, произойдет оттого, что Россия зашла слишком далеко для того, чтобы пойти назад без ущерба для своей чести. И, кроме того, мы полагаем, что Россия только потому была так чрезмерно смела, что все время рассчитывала на попустительство Англии".³⁰ Высказывания Маркса свидетельствуют, что даже постороннему наблюдателю было ясно, на кого рассчитывала Россия в своих действиях. 31 июля (12 августа) 1853 г. была сделана последняя попытка предотвратить назревавший военный конфликт. По предложению австрийского министра иностранных дел Буолья фон Шауэнштейна с согласия правительства Англии, Франции и Пруссии в Россию и Турцию была направлена Венскаяnota, суть которой состояла в том, что Порта обязывалась соблюдать все условия Кучук-Кайнарджийского и Адрианопольского договоров об особых правах и преимуществах православной церкви.³¹ В иной международной обстановке Николай I навряд ли согласился бы с вмешательством западной дипломатии в вопросе, относящемся непосредственно к внешнеполитическим проблемам самой России. Но в Петербурге наконец поняли к чему могло привести дальнейшее обострение отношений с Портой, и Николай I дал положительный ответ на ноту. Английский посол в Констан-

²⁹ Горев Л. Война 1853 – 1856 гг. и оборона Севастополя. М., 1955, с. 58 – 59.

³⁰ Маркс К., Ф. Энгельс. Турция и Россия. М., 1957, т. 9, с. 149.

³¹ История дипломатии т. I, с. 442 – 443.

поприще...", — писал на страницах "Современника"³⁵ неизвестный рецензент брошюры, автор которой не указан.

15(27) февраля 1854 г. Англия и Франция предъявили России ультиматум с требованием покинуть Дунайские княжества.

18 февраля 1854 г. "Московские ведомости" опубликовали речь графа Грея в Палате лордов, выступившего с резкой критикой английской политики на Балканах и в Турции. Не остановившаяся подробно на содержании его речи, характеризующая лицемерие английской дипломатии в ее стремлении защищать суверенитет Османской империи, Грей заметил: "... Кто читал собрание дипломатических актов и видел, как тянули несчастного султана то в ту, то в другую сторону по вопросу о святых местах, тот согласиться со мною, что говорить о независимости Оттоманской империи было бы горькою насмешкой". Напоминая членам Палаты о турецкой тирании в Болгарии, граф Грей обратился к ним с вопросом, о какой независимости Османской империи может идти речь "без достаточного рассмотрения характера и существа этой державы". Далее, раскрывая перед собравшимся историческое прошлое турок, констатировал: "Что такое турки и турецкое владычество? Мы знаем происхождение этого владычества; знаем что орды диких варваров,... силою меча завоевали одну из прекраснейших стран света; знаем, что в течение четырех веков турки топчут ногами жителей этой страны и что самовластное их угнетение остановило просвещение народа. Нам говорят теперь, что в Турции произошли большие улучшения, что характер турок совершенствовался и что они совсем не те, какими были прежде. Но изменился и что они совсем не те, какими были прежде. Не вижу доказательств этих слов... Как и прежде видим мы, что завоевательное племя не изменило первобытного своего варварства, а у просвещения заняло одни лишь пороки, как и прежде, видим мы, что покоренное племя страждет под жестким и унизительным угнетением."

Выступая в защиту славянских народов Балканского полуострова, Грей предвидел их победу и предупреждал, что в

³⁵ Современник, 1855, № 8, с. 41. Восточная война, ее причины и последствия, М., 1955.

случае войны христианские народы полуострова выступят на стороне России и призывал правительство воздержаться от всякого вмешательства в конфликт. В заключение своего выступления он обратился с вопросом к членам Палаты лордов: "Я спрашиваю у тех, которые теперь подстрекают Турцию к сопротивлению, чтоб остановить распространение влияния России, что мы выиграем от нашей политики? Христианские державы, которые возникнут в турецких провинциях, будут почитать Россию своей союзницей, а Англию и Францию союзниками турок".

13 марта 1854 г. "С.-Петербургские ведомости" напечатали краткое изложение брошюры, изданной в Эдинбурге, в которой неизвестный автор выступил в защиту России. С критикой в адрес покровителей Турции, восхвалявших ее "преуспевание" и суливших ей "блестательную будущность", выступила французская газета "Национальная Ассамблея". Перевод упоминавшейся статьи "Восточный вопрос", 26 января 1854 г. опубликовал "Русский инвалид". Ее неизвестный автор обращался к сторонникам Порты с вопросом, кто "конкретно отвечает за это "преуспевание" и можно ли верить "этой будущности"? На поставленные вопросы автор сам же ответил. "Там, где вы показываете мне начинающее просвещение, я не вижу ничего кроме... четырехвекового варварства! Там, где вы хотите заставить меня благоговеть перед праводушным и расположенным к добру султаном, я вижу только главу улемов, которые завтра же могут продиктовать ему какую — нибудь фетву старого фанатизма..." Продолжая далее о перспективах "преуспевания" в будущем, автор статьи ссылался на результаты Гюльханского хаттиширифа 1839 г., гарантировавшего сохранность жизни, честь и имущество поданных султана. Все эти обещания, как известно, остались на бумаге, так как одним из главных среди противников реформ являлся сам султан Абдул-Меджид.

Французская газета разоблачала ложь о якобы "преуспевающих" реформах в Турции, публикуя выдержки из книги французского ученого, проф. Ж.-А. Бланки, посетившего Болгарию в 1841 г., о дикости и жестокости турок по

отношению к христианскому населению. "Европа, справедливо принимавшая столь живое участие в деле негров, — не совсем знает, что у ворот ее и, даже можно сказать, в ее недре, существует с лишком семь миллионов людей таких же христиан, как и мы, которых правительство, имеющее при себе аккредитованных посланников от всех христианских держав, называет собаками, именно потому, что они христиане!" Правящие круги Англии и Франции, на словах выступавшие защитниками балканских христиан, в действительности покровительствовали Турции, сохраняя ее господство на Балканах.

28 февраля (12 марта) 1854 г. союзники заключили с Турцией военный союз. 15(27) марта 1854 г., не получив ответа на свой ультиматум, Англия и Франция объявили войну России.

Английский генерал Дж. Бургоин, находившийся в то время в Париже, в письме своему другу вынужден был признать: "Я чрезвычайно удивился, узнав здесь, что война с Россией из — за Восточного вопроса не популярна... во Францией".³⁶ Супруг английской королевы Виктории, принц Альберт, "с тревогой писал о недовольстве, с которым было встретено известие о войне в английском армии и флоте".³⁷ Если принц был озабочен неприятными известиями, то английские владельцы мануфактурных фабрик, не теряя времени, решили воспользоваться возможностью получить очередную прибыль. Как сообщали "Московские ведомости", ссылаясь на английскую газету "Атлас", в турецкой армии большой популярностью пользовались "корановые рубахи", — английские хлопчатобумажные рубашки с набивкою на них "главных правил Корана голубыми буквами. За эти рубахи платят вдвое дороже, потому что турецкие солдаты приписывают им непроницаемость от пули и сабель... Из этого видно, — резюмировала московская газета, — как англичане умеют соединять безопасность турок с своими торговыми выгодами".³⁸

³⁶ Р. Принц Альберт в интимной переписке. — Русский вестник, 1878, № 3, с. 219.

³⁷ Бестужев И. В. Указ. соч., с. 42.

³⁸ Московские ведомости, 1 апреля 1854.

Война в самый начальный период, судя по воспоминаниям современников, не была популярна и в России и не вызывала воодушевления идти на жертвы, "... войска собирались равнодушно, по привычке безусловно повиноваться — и только..."³⁹ Апатия, с которой многие офицеры отнеслись к началу войны, объяснялась отсутствием конкретных причин, вызвавших войну "... кроме каких — то отвлеченных политических соображений, нам совершенно чуждых и непонятных",⁴⁰ писал участник войны П. Алабин. Некоторая часть офицеров откровенно высказывала свое недовольство. В неопубликованных записках о войне офицер И. С. Вдовченко вспоминал: "... война, в которой я, признаюсь, участвую с отвращением. Чтобы воевать усердно, надо иметь идею, за что охотно пожертвовал бы жизнью, а так, по прихоти депсата подставлять лоб, право никому нет охоты".⁴¹ Как свидетельствуют секретные жандармские донесения из разных губерний России в Третье отделение накануне разрыва отношений с Турцией, население войны не хотело и желало мирного исхода переговоров.⁴² Совершенно по другому проявилось отношение к войне "...как только европейская коалиция окончательно образовалась, когда со всех сторон приходилось ожидать вторжение врага... Необходимость обороны стала всем понятна и все, что мыслило и могло действовать в России сосредоточилось на этой цели".⁴³

16 марта на следующий день после объявления войны России союзниками в "Московских ведомостях" проф. С. М. Соловьев выступал со статьей "Начало борьбы России с Турцией", в которой проводил аналогию борьбы русского народа во второй половине XV в. с чужеземным нашествием. В приводимом автором отрывке из летописи тех времен говорилось

³⁹ Алабин П. Указ. соч., с. 9.

⁴⁰ Там же, с. 10.

⁴¹ Бестужев И. В. Указ. соч., с. 43.

⁴² Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ) фонд III отд., № 109, 1853, опись 1, д. 353, ч. 2, л. 7.

⁴³ Раков В. С. Мои воспоминания о Евпатории в эпоху Крымской войны, Евпатория, 1904, с. 52.

о летописце, призывающем "увещевавшем соотечественников к мужественной борьбе" с иноземным завоевателем, что-бы их не постигла печальная участь греков и славян Балканских полуостровов, потерявших свою государственность и попавших под турецкое иго.

Борьба с вражеской коалицией вызвала подъем патриотических настроений. В Москве и Петербурге было издано множество агитационных брошюр лубочного типа, сборников стихов, песен, эпиграмм про солдат союзной армии, как например: "Заморские гости", "С нами Бог, Вперед! Ура!", "Сборник патриотических стихотворений русских поэтов про турок, англичан и французов" и др.⁴⁴

Желание внести свою лепту в тяжелое для России время проявили иностранцы жившие в Петербурге. Весной 1854 г. к правительству России обратились уроженцы Швейцарии художник Немере и Конрад Ислер (последний жил в России с 1833 г. и служил в конторе купца 2-ой гильдии Понжиса) с просьбой разрешить сформировать стрелковый батальон из немцев, проживавших в С.-Петербурге. С аналогичным предложением обратился купец Бурден, пожелавший сформировать французский стрелковый батальон. Правительство поблагодарило за проявленную благожелательность к России, но от услуг отказалось, мотивируя отсутствием необходимости в этом.⁴⁵

* * *

Ввиду сосредоточения армии на левом берегу Дуная внимание русского командования было привлечено к его правому берегу – к Болгарии. Мысль о том, как болгарский народ встретит русские войска и окажет ли он им содействие, привлекала вни-

⁴⁴ Смирнов-Сокольский Ник. Русские литературные альманахи и сборники XVIII – XIX вв., М., 1965, с. 248 – 249.

Стакович М. Повесть о войне турецкой (стихотворения о войне), М., 1854; Голос Патриотки. Киев, 1854; Турецкий султан и его союзники (Драматические сцены), Киев, 1854.

⁴⁵ ГАРФ, Фонд III отделения, № 109, опись 29, I экспедиция, 1854, д. 219 лл. 24 – 25.

мание представителей коалиции. Их также интересовало политическое сознание и активность болгар в их антагонизме с турками. Английские и французские дипломаты, аккредитованные в Константинополе, вели активную антирусскую пропаганду. Разъезжая по городам Болгарии, они старались убедить болгарское население, что только при содействии Англии оно сможет улучшить свое положение и получить привилегии от султана. Однако, все попытки убедить болгар, что союзники сочувствуют их положению, не увенчались успехом. Болгарское население негативно относились к их поискам, а болгарские учителя из Рущука (Русе), к которым обратился английский дипломат, чтобы они внушили народу преданность Англии, ответили, "что народ, издревле признательный к благодеяниям России, не может изменить постоянной привязанности своей к ней тем более, что от Англии он никогда не видел никакой для себя пользы".⁴⁶

Не менее интересные сведения о попытке французских дипломатов Лонжевиля и Бертеми из посольства в Константинополе привлечь болгарское население на свою сторону и реакция болгар на их действия описаны в письме Н. Герова Н. Хр. Палаузову в Одессу: "...Англичане и французы такие же притеснители, как и турки, с тем только различием, что они, будучи обраозваннее и умнее, знают, как связать язык народа, чтобы нельзя было жаловаться на притеснения. Тщетны их старания очернить перед нами русских; напрасно они доказывают нам, что мы страдаем из-за русских. Мы судим просто: турки – наши тираны; кто с ними, тот против нас, а кто за нас, тот против них...".⁴⁷

Красноречивое подтверждение отношения болгарского народа к России со всей очевидностью было продемонстрировано во время приезда русской миссии в Константинополь. "Когда прибыл князь Меньшиков, – писал Г. С. Раковский, – всеобщий восторг охватил болгарский народ, и каждый болгарин с радостью ожидал своего освобождения".⁴⁸ Пребыва-

⁴⁶ Никитин С. А. Указ. соч., с. 121.

⁴⁷ Одесский вестник, 13 марта 1854 (Письмо из Преславля от 15 декабря 1853). Письмо такого же содержания Герова-Палаузову, но от 18 ноября 1853 из Адрианополя, напечатано в приложении № 34 к Таврическим губернским ведомостям за 1854 г., № 34.

⁴⁸ Архив на Г. С. Раковски, т. 1. С., 1952, с. 491.

ние чрезвычайного посла и полномочного представителя русского царя в столице Османской империи вселяло надежду и вызвало оживление среди местной болгарской колонии. Видные общественные деятели болгарской колонии обратились к А. С. Меньшикову с просьбой принять их. Не желая обострять отношения с Портой, А. С. Меньшиков отказал в приеме болгарской делегации, но согласился передать царю прошение, в котором выдвигались требования к турецкому правительству. Главным из них было предоставление независимости болгарской церкви и право иметь свои школы, чтобы "образовать своих детей на природном болгарском языке".⁴⁹

В связи с обострением Восточного кризиса в 50-те годы XIX в., болгарские патриоты стали вести деятельную подготовку к вооруженному восстанию. К этому времени уже появляются политические организации болгарской буржуазии и особенно в период Крымской войны, когда ожидают надежды на освобождение Болгарии. В 1853 г. в Бухаресте видные деятели болгарской эмиграции банкир Хр. Георгиев, купцы Хр. Мустаков, И. Бакалоглу и врач В. Берон создали комитет "Эпитропия" ("Национальство"). Однако, он вскоре распался и при содействии русского военного командования было образовано Болгарское центральное попечительство (БЦП), состав которого значительно расширился.

В задачу БЦП входило представлять через своих уполномоченных болгарский народ перед Главной квартирой русских войск и заниматься вербовкой добровольцев.⁵⁰

Одной из самых крупных эмигрантских политических организаций в России из числа южнославянских народов была болгарская на юге страны. Идейным руководителем и организатором болгарской буржуазии в Одессе являлся Н. Хр. Палаузов, известный общественно-политический деятель болгарской эмиграции в России. В июле 1853 г. Н. Хр. Палаузов представил князю М. Д. Горчакову, главнокомандующему русской армией, записку "О нынешнем положении болгар в Европейской Тур-

⁴⁹ Конобеев В. Д. Национально-освободительное движение в Болгарии в 1853 – 1854 гг. – Ученые записки Института славяноведения (УЗИС), 1965, т. 29, с. 137.

⁵⁰ Косев Д. Новая история Болгарии, М., 1952, с. 217.

ции", в которой говорилось о политических взглядах болгарских буржуазных кругов Одессы. В январе 1854 г. Н. Хр. Палаузов в "Записке о Болгарии", представленной русскому командованию, утверждал, что в случае военных успехов русских войск на Балканах в Болгарии вспыхнет всеобщее восстание, и тысячи патриотов встанут в ряду повстанцев.⁵¹

В феврале 1854 г. в Одессе болгарские эмигранты основали Одесское болгарское наставительство (ОБН) для связи с зарубежными болгарами и помощи им в деле образования. 4 (16) апреля 1854 г. Н. Хр. Палаузов, состоявший при командующем Южной армии по делам болгар, подал записку о "Формировании болгарских волонтеров"⁵² Болгарская эмиграция в Одессе и Бухаресте организовывала добровольческие отряды, которые принимали участие в войне.

В Болгарии в то время под руководством Г. Раковского, родоначальника болгарских революционеров, основоположника четнической (партизанской) тактики в болгарском национально-освободительном движении, велась подготовка к вооруженному восстанию. Организованное им "Тайное общество" должно было поднять восстание в момент вступления русских войск на территорию страны и совместно с русской армией добиться освобождения Болгарии от иноземного ига. Практически же во время Крымской войны Г. Раковскому удалось собрать небольшой отряд, с которым он направился навстречу русским войскам, но отступление последних не позволило с ними соединиться.

11(23) – 13(25) марта 1854 г. русские войска успешно форсировали Дунай в трех пунктах: от Браилова, Измаила и Галаца, и в первые же дни были освобождены города Северо-Восточной Болгарии – Мачин, Тульча, Исакча, Бабадаг и очи-

⁵¹ Барсов Н. Тридцатилетие деятельности Одесского болгарского наставительства (с 1854 – 1884 гг.) и материалы для истории освобождения Болгарии, Одесса, 1895, с. 30 – 50; Глушков Хр. Деяността на българската емиграция във Влашко и Молдова през Кримската война (1853 – 1856). – Известия ГШ – Институт за военна история. Военноисторическо научно дружество, С., 1979, с. 97 – 115.

⁵² Центральный Государственный военно-исторический архив (ЦГВИА), ф. ВУА, д. 8799 лл. 75 – 78.

щена от противника Бабадагская область. "Неудивительно поэтому, — писал в "Одесском вестнике" 29 апреля 1854 г. историк-краевед Ф. К. Брун, подписавший статью "Нечто о Добрудже" инициалами Ф. Б.⁵³ — что журналы сообщают своим читателям "подробное описание той части нынешней Болгарии, которая обыкновенно означается под именем Добруджи или Добрицы..."

Блистательная переправа через Дунай открыла путь в сердце Турции, вселяя счастливую надежду, которой не было суждено сбыться. Турецкие части отступили в сторону Базарджа, Варны и Шумлы. Командующий турецкими войсками Омер паша, обеспокоенный слабой обороноспособностью Шумлы, заметил, что защитники крепости не в состоянии будут выдержать более двух суток и с горечью добавил: "К сожалению надоно ожидать всеобщего восстания между болгарами, если русские двинутся вперед".⁵⁴

Опасения Омер паши не были лишены основания — через неделю после высадки русских войск на болгарский берег "Московские ведомости" за 20 марта 1854 г., ссылаясь на немецкую газету "Альгемайнэ Цайтунг", сообщали, что в Болгарии "заметно сильное волнение", в Эски Загре (Стара Загора) произошло восстание, подавленное после сильного кровопролития. Турецкие солдаты проивели там "ужасные насилия над женщинами, девами и отроками". Карателями являлись солдаты из армии Омер паши. Жители Эски Загры обратились с прокалмацией на сербском языке к "своим единоверцам". По сведениям газеты, в Сербии сформировано ополчение, правительство передало добровольцам 20 тыс. ружей. В ближайшее время, отмечала газета, должны были начаться учения этого войска, количеством которого составит 60 тыс. хорошо вооруженных человек.

Турецкие власти жестоко расправлялись с болгарами и другими христианскими народами Балканского полуострова за сочувствие к России. В сообщении немецкой газеты "Ное Пруссише Цайтунг", которое перепечатали "Московские ве-

⁵³ Мисанов И. Ф. Словарь псевдонимов русских писателей, ученых и общественных деятелей, М., 1958, т. 3, с. 190; М., 1960 т. 4, с. 83.

⁵⁴ Московские ведомости, 1 мая 1854.

домости"⁵⁵, говорилось об учреждении турками в Шумле военно-полевого суда над христианами, проявлявшими сочувствие к России. 16 февраля 1854 г. в Шумлу привели 16 болгар, половина из них была расстреляна, другая отправлена на заточение в Малую Азию.

27 апреля 1854 г. "Московские ведомости" сообщали, что доведенное до отчаяния болгарское и греческое население "образует отряды гверильясов". Руководитель одного из партизанских отрядов некто Илья Булюбаса с 200 болгарами преследует "дикие турецкие шайки", а монахи монастыря Рильчи (помидомому Рильского монастыря — А.У.) набрали "храбреое войско", которое возглавил воевода Злачан, и "делет чудеса". "Одесский вестник" и "Русский инвалид" в статьях, посвященных освещению знамени 2-го Дунайского казачьего полка, вспоминали об участии болгарских, сербских, греческих и албанских добровольцев в русско-турецких войнах 1807 — 1811 и 1828 гг.⁵⁶

Болгарское население освобожденных районов Болгарии встретило русские войска "с хоругвиями и знаменами, они благословляли своих избавителей"⁵⁷. Участник военных действий на Дунайском театре, офицер П. Боровский выражал сожаление, что одна из переправ не состоялась в районе Видина, где русские части могли бы легко найти "связь с сербами и болгарами, на спокойствие которых теперь, кажется турки перестали рассчитывать" и в случае успеха военных действий можно было бы поднять на вооруженную борьбу славян, находившихся по ту сторону Балканских гор. По словам П. Боровского, в апреле 1854 г. в Молдаво-Валахский отряд, находившийся в то время на левом берегу Дуная, прибыл сербский капитан с "каким — то особым поручением" к начальнику отряда генреал-майору, князю В. И. Васильчикову. Гостя радушно встретили и ознакомили "с нашим бытом, и наш соплеменник мог воочию убедиться в прекрасном состоянии войск."

⁵⁵ Московские ведомости, 18 февраля 1854.

⁵⁶ Одесский вестник, 29 ноября 1855; Русский инвалид, 15 декабря 1855.

⁵⁷ "Отставной", Воспоминания о войне на Дунае в 1853 и 1854 годах. — Всеподданнейший сборник, 1880, т. 14, №8, с. 420.

В период пребывания в Дунайских княжествах, писал П. Боровский, в крупных городах Молдавии и Валахии формировались отряды добровольцев из болгар, сербов, греков. Эти формирования назывались милицейскими отрядами, но из-за формирования назывались милицейскими отрядами. Их обучением занимались русские офицеры и унтер-офицеры. Впоследствии они в количестве 4-х батальонов вошли в состав Молдаво-Валахского отряда. По утверждению П. Боровского, во время нахождения русских войск на правом берегу Дуная к ген. И. П. Липранди приезжали депутаты балканских славян и выражали желание оказать содействие русской армии в случае ее переправы на территории Болгарии. "Действуют ли там наши агенты, чтобы поднять славян против турок, я не знаю, но являющиеся сюда представители славян обещают свое полное содействие и готовность к восстанию, коль скоро мы перейдем Дунай".⁵⁸ Турецкое командование, как видим, имело все основания опасаться выступления болгар. На вопрос, интересовавший П. Боровского относительно русских агентов, можно ответить отрицательно, так как ни в отечественной, ни в болгарской историографии он не получил подтверждения. По всей видимости, это действовали представители Болгарского центрального попечительства, основанного в Бухаресте видными деятелями болгарского национально-освободительного движения в связи с началом войны.⁵⁹

Наряду с основной переправой русских войск состоялась и незапланированная переправа у г. Тутракая (Тутракан). Воинская часть, расположенная в г. Олтенице на левом берегу Дуная, заняла небольшой остров, оставленный турками. Как только болгары увидели, что это русские, к острову на небольшой лодке приплыл "болгарин Ганю и от имени всех жителей Тутракая, упав в ноги командиру Охотского егерского полка полковнику Бибикову, бывшему на острове, про сил немедленно переправиться к ним, чтобы защитить их от

⁵⁸ П. Б. Воспоминания офицера о военных действиях на Дунае в 1853 и 1854 годах. Из дневника. – Русский вестник. 1887, № 5, с. 240, 258, 260, 263.

⁵⁹ Косев Д. Указ. соч., с. 217.

турецких мародеров... Ганю заклинал ради Христа не пренебрегать их просьбам и занять Тутракай, где наше войско будет встречено как братья и избавители". Получив разрешение начальства, полковник Бибиков с солдатами на трех лодках направился в Тутракай. Жители встретили их "с распростертыми объятиями, священник вышел с крестом в облачении, старики поднесли хлеб-соль. Встреча была полна восторга; болгары целовали наших солдат, как родных братьев, угощали вином, хлебом, рыбой, кричали, что настал их час освобождения от проклятого ига... Болгары только просили ружей, пороха и свинца, и предложили помочь нам в занятии передовых постов..." (курс ...-А.У.). Каждого из нас здесь встречают как друга, как гостя дорогого. Старики, дети, с гордостью и торжеством нашли себе на грудь и на шапки бумажные кресты, другие, менее осторожные, выстригали это... святое знамение на своих барабанных шапках. Мы понимали речь здешних жителей, они понимают нашу... на всяком шагу видишь, что это искренние наши друзья, готовые с нами и за нас положить свой живот".⁶⁰

Братская встреча со стороны болгарского населения глубоко тронула русского офицера и заставила задуматься о судьбе единокровного славянского народа, находившегося под жестким иноземным игом. Не лишены интереса его размышления о нравственном и моральном долге России перед болгарским народом. "Болгария – колыбель нашей народности, – писал П. Алабин, – колыбель нашей веры, бросившей из Болгарии первые лучи на нашу землю, – колыбель нашего языка. Не обязаны ли мы отплатить ей восстановлением ее народности, возвращением ее языка и ей должных прав, воскрешением ее веры в первобытном облике и животворной лучезарности?"⁶¹

Успешно начатые боевые действия на территории Болгарии против турецких войск споткнулись на нерасторопное командование николаевских генералов. "Во всех бывших до сих пор сражениях на Дунае, – писал участник войны офи-

⁶⁰ Алабин П. Указ. соч., с. 226.

⁶¹ Там же, с. 227.

цер П. Боровский, – каждый раз обнаруживался какой-либо существенный недостаток: или запоздалые распоряжения до начала боя, или раздробление сил, или несвоевременный приход подкреплений, или излишняя самоуверенность в действии штыком. Во всех почти встречах мы были малочисленнее турок, ходили в атаку против сильных позиций, не заботясь о подготовке их действием артиллерии. Повидимому, все это простые истины; но у нас имели, как кажется, неверное мнение о турках и особенно об их начальниках".⁶² Эти слова можно полностью отнести к сражению за город-крепость Силистрию. Удачно форсировав Дунай в середине марта 1854 г., авангард русских войск сходу освободил города Северо-Восточной Болгарии. Численность войск вскоре достигла 45 тысяч. С таким количеством военной силы при умелом командовании, учитывая панику среди противника, застигнутого врасплох и не успевшего еще полностью закончить все укрепления крепости, можно было быстро с незначительными потерями овладеть Силиstriей. Однако приказ о направлении к Силистрии войска получили лишь к середине мая 1854 г., время было упущено, противник успел укрепиться. Началась осада крепости. 9(21) июня 1854 г. за час до начала штурма крепости прибыл курьер от фельдмаршала И.Ф. Паскевича с секретным приказом, немедленно снять осаду и начать срочную эвакуацию войск на левый берег Дуная. Изменения в планах русского командования произшли ввиду опасности нападения Австрии на тыла российских войск. Австрийские войска в количестве 150 тыс. стояли на границе Дунайских княжеств.⁶³

Заключив договор с Портой, австрийское правительство взяло на себя охрану Дунайских княжеств, тем самым открывая Турции и ее союзникам благоприятные условия войны против России. Своими действиями Австрия изменила ход войны в пользу антирусской коалиции. Габсбургская монархия, обязанная России целостью своего государства, отпла-

тила ей черной неблагодарностью. Николай I негодовал: "Император австрийский не перестает поворачивать нож в моем сердце".⁶⁴ Безграничная самоуверенность царя, которую угодливо поддерживал граф К. В. Нессельроде, приносила свои печальные плоды.

Русская армия начала возвращаться на левый берег Дуная и временно дислоцироваться в Дунайских княжествах. Турецкие части преследовали отступающие российские войска "на довольно солидном расстоянии", – писал штабс-капитан И.Корвин-Павловский.⁶⁵ Воспользовавшись благоприятной обстановкой, созданной позицией Австрии, турецкие войска начали спешно занимать придунайские города, оставленные русской армией. Особое значение турецкое командование придавало Рущуку (Русе), сосредоточив там значительный воинский контингент. Готовилось форсирование левого берега Дуная для нанесения удара по русским войскам, находившимся на противоположном берегу у г. Жужево (Гюргево).

20 июня 1854 г. 14-летний болгарский мальчик Райчо Николов, обучавшийся в период Крымской войны в Рущуке скорняжному ремеслу, совершил патриотический подвиг. Он решил предупредить русское командование о готовящемся нападении противника. Ночью при помощи сосудов из бутылочной тыквы с риском для жизни он должен был проплыть более одного километра (500 сажень). Турецкие солдаты охраняли подступы к берегу, и чтобы отвлечь их внимание, Райчо с ведром для воды спустился к Дунаю, сбросил одежду и вошел в воду. Когда солдаты заметили его, он уже плыл к противоположному бергу, темнота спасла от вражеских пуль, пущенных вдогонку смельчаку. Русские солдаты и казаки видели приближающегося пловца, почти голого мальчика, были удивлены и сразу не могли понять, в чем дело. Райчо, подходя к ним, начал осенять себя крестом и читать вслух "Отче наше", доказывая, что

⁶² П.Б. Воспоминания... – Русский вестник, 1887, №6, с. 759.

⁶³ Международные отношения на Балканах 1830 – 1856. М., 1990, с. 309.

⁶⁴ Тарле Е. В. Крымская война, М., 1950, т. 2, с. 359.

⁶⁵ Корвин-Павловский И. Из воспоминаний севастопольца. – Военный сборник, 1871, № 12, т. 82, с. 296.

он христианин.⁶⁶ Райчо был доставлен к генерал-адъютанту князю М.Д. Горчакову, которому доложил о составе турецких войск и их намерении напасть на русские войска. Всокоре сведения, данные Райчо Николовым, полностью подтвердились. За свой смелый поступок, согласно указу императора, он был возведен в потомственные дворяне и награжден серебряной медалью "За усердие" на Анненской ленте. (Аналогичный поступок совершил в то время и 16-летний Ангел Тодоров). Более 10 лет Р. Николов провел в военных училищах, в рядах русской армии. Во время сербско-турецкой войны 1876 г. капитан Р. Николов командовал русско-болгарским батальоном добровольцев, в русско-турецкой войне 1877 – 1878 гг. находился в составе Болгарского ополчения. Награжден орденом "Св. Анны" III ст. Погиб в Пловдиве в день воссоединения Северной и Южной Болгарии 6 сентября 1885 г.

Отступление русской армии из Болгарии вызвало панику среди болгарского населения Добруджи и Бабадагской области. Старосты многих болгарских сел являлись к генерал-адъютанту князю М.Д. Горчакову с просьбой разрешить желающим уйти с русской армией "под кров единоверной с ними России", иначе "все они погибнут жертвой мести и изуверства турок". Русское командование в лице М. Д. Горчакова оказalo содействие и покровительство болгарским переселенцам.

11 июня 1854 г. армия должна была вступить в Дунайские княжества, к этому дню на правом берегу Дуная собрались болгары из 29 сел со всеми своими вещами, скотом и домашней птицей. Для приема и сопровождения болгарских переселенцев, количество которых составляло более 900 семейств, общей сложностью около 6 тыс. человек, при 1.600 подводах и до 45

⁶⁶ С.-Петербургские ведомости, 24 октября 1854; Москвитянин, 1855, т. 2, №5, кн. 1, с. 163 – 166; Хаджи-Искандер. Райчо Николов (Эпизод из Крымской войны). – Русский архив, 1897, №6, с. 174.

В русскую периодическую печать сообщения о подвиге Р. Николова сделали Н. Хр. Палаузов и С. В. Филаретов.

тыс. мелкого и крупного рогатого скота, командование назначило действительного статского советника А. П. Озерова и в помощь ему состоявших при Главной квартире двух болгар, двоюродных братьев Н. Хр. и С. Н. Палаузовых. По приказу князя Горчакова было выдано 5.681 руб. серебром для заготовки пшеничной муки, 2 тыс. руб. серебром на пособие бедным и 1.500 руб. на заготовку фуража для скота. Наряду с официальным обеспечением переселенцев, им была оказана и добровольная материальная помощь военными действующей армии, собрано 400 полуимпериалов и роздано бедным бол гарам. "Многие генералы и офицеры дарили беднейшим переселенцам коров и буйволов" и просили отдать им на воспитание сирот.⁶⁷ Вступив в пределы России болгарские переселенцы после карантина были расселены в болгарских колониях Бессарабии. В связи с этими событиями внимание русской прессы было привлечено к историю переселенческого движения болгар.

Эмиграция болгар в соседние страны началась вскоре после османского завоевания Балкан в конце XIV в. Болгарское население бежало "с родимых мест своих, спасаясь от огня и меча свирепых притеснителей" в Валахию, Молдавию, Венгрию. В России первые болгарские переселенцы, как писали "Московские ведомости", ссылаясь на неопубликованное сочинение П. И. Кеппена "Болгары в Бессарабии", появились в царствование императрицы Елизаветы Петровны. 620 болгарских семейств поселились "в так называемой Новой Сербии, которая тогда была одной из пограничных областей русского государства".⁶⁸

Особенно участились переселения болгар в Россию в результате русско-турецких войн в XVIII в. и начале второй половины XIX в. По данным П. И. Кеппена, напечатанным в "Русском инвалиде", к 1850 г. численность населения в 83 болгарских колониях Бессарабии доходило до 85.461 человек. Болгарским переселенцам принадлежали 596.693 десятины и 1.251 сажень земли ("удобной почвы").⁶⁹

⁶⁷ Лоран Н. Переселение болгар. – Одесский вестник, 29 июля 1854.

⁶⁸ Московские ведомости. 8 апреля 1854.

⁶⁹ Русский инвалид, 11 августа 1854.

Тема освобождения болгарского народа от турецкого ига присутствовала в патриотических стихотворениях, представленных на страницах периодической печати и поэтических сборниках, еще до форсирования Дуная российскими войсками. В стихотворении М. Стаковица "Повесть о войне турецкой", написанном 28 февраля 1854 г. и опубликованном в "Московских ведомостях" 15 марта 1854 г., поэт с болью говорил о злосчастной судьбе болгарском народе, издавна связанным с русским народом:

"... Пострадало много наших братий
Однокровных с нами, соплеменных,
Все славяне бедствуют и гибнут.
Речью русской Бога призываю,
От болгар дунайских, наших братий,
Мы приняли и язык церковный
И писанья древния, и книги.
А теперь у них и церкви запирают,
Слово Божие читать не дозволяют.
Запрещают языкок славянским
Отправлять служенье, славить Бога."

Участник войны офицер П. Боровский, о котором упоминалось выше, в своих воспоминаниях с грустью задумывался о судьбе балканских народов, находившихся под турецким гнетом и задавался вопросом, кто и когда заставит турок признать равноправность свою с сербами, болгарами, россиянами. По убеждению поэта М. Стаковица, только Россия сможет помочь балканским народам сбросить чужеземное ярмо.

"... И кому же за братий остается
Против турок бранью ополчиться..."

Благодаря переходу российских войск за Дунай в Болгарии стало возможным восстановление храмов и снова начал "раздаваться отрадный церковный благовест, которого тамошние христиане не слыхали в продолжении нескольких столетий".⁷⁰

⁷⁰ Москвитянин, 1854, т. 2, №6, кн. 2, с. 49.

Вступление российских войск на территорию Болгарии русская общественность восприняла как начало освобождения болгарского народа. Находясь на болгарской земле российские войска были приятно удивлены схожестью языка. По воспоминаниям участника войны, русским была понятна речь местных жителей, а они понимали своих освободителей.⁷¹ Однако русское командование не надеялось на славянское языковое родство и распространяло в армии изданные в Петербурге 1854 г. русско-болгарские словари и разговорники, составленные О. Сенковским и воспитаником Московского университета болгарином С. Филаретовым.⁷²

Удачному форсированию Дуная С. Шевырев посвятил стихотворение "Русские воины при переходе через Дунай".⁷³ Автор обращался к Дунаю как к старому знакомому, который давно не видел на своих берегах российских солдат, поэт уверял своего аллегорического собеседника, что жестоко-врага ждет возмездие за его злодеяния.

"... Веселись Дунай знакомый!
Русских воинов встречай!
Быстро нас и наши громы
По волнам передвигай.
Мы несем освобождение
Нашим братьям; мы несем
... суд и мщение
На коварный меч и гром."

В другом своем стихотворении "Христос воскрес! Православным братьям на Востоке"⁷⁴, С. Шевырев дружески приветствовал балканских славян.

"... Братья, братья! где вы? где вы?
Здравствуй храбрый черногорец!
Здравствуй брат. Христос воскрес!"

⁷¹ Алабин П. Указ. соч., с. 227.

⁷² Сенковский О. Карманская книга для русских воинов в турецких походах, СПб, 1854, ч. 1 и 2; Филаретов С. Карманская книга для русских воинов, находящихся в походах против турок по болгарским землям, СПб, 1854.

⁷³ С.-Петербургские ведомости, 9 апреля 1854.

⁷⁴ Москвитянин, 1854, т. 2, №7, кн. 1, с. 121.

Руку, болгарин страдалец.

Здравствуй брат. Христос воскрес" и т.д.

Военные действия, развернувшиеся на территории Болгарии, получили отражение на страницах периодической печати. Желая познакомить читателя с местностью где непосредственно проходили события "С.-Петербургские ведомости", опубликовали две статьи под названием "Театр нынешней войны", не указав автора. В первой давалось топографическое описание Южной Валахии и Северной Болгарии, подчеркивалось значение р. Дуная в экономической жизни народов населявших берега великой европейской реки, а также говорилось о крепостях, воздвигнутых на его правом берегу.⁷⁵

"Булгария, Молдавия, Валахия!... как эти имена знакомы нам с действа! Здесь каждая крепость, которыми унизаны берега Дуная, испытала силу русского оружия, и не одна из них не могла долго противиться мужественным усилиям нашей армии", — писал полковник Лебедев в "Русском инвалиде", публикация на 31 номер "Русского художественного листка" (иллюстрированного издания, выпускавшегося в С.-Петербурге художником В. И. Тиммом). Озаглавив ее "Воспоминания о Булгарии, Молдавии и Валахии", автор напоминал, что поля этих издавна знакомых стран орошены русской кровью "пролитой за великое и святое дело". По словам полковника, всякое новое известие об этих странах воспринимается русской общественностью с особым вниманием, даже повторение описанных ранее одних и тех же мест всякий раз "представляли какую-либо особенность". Рецензент с похвалой отзывался о путевых очерках по Балканскому полуострову ученого и путешественника А. Демидова, о "метких наблюдениях" из жизни балканских народов писателя А. Ф. Вельтмана, участника русско-турецкой войны 1828 – 1829 гг. и этнографа В. И. Даля. В последнее время, отмечал Лебедев, появляются статьи под псевдонимом П.А.-нъ, дополняющие "этот колейдоскоп известий о странах, где постоянно в течение полутора веков раздавался звук русского оружия".⁷⁶

⁷⁵ С.-Петербургские ведомости, 9 апреля 1854.

⁷⁶ Русский инвалид, 9 ноября 1854.

О Северной Болгарии, ее многонациональном населении, проживавшем в Добрудже, речь шла во второй статье "Театр нынешней войны", опубликованной в "С.-Петербургских ведомостях". Перечисляя национальный состав Добруджи, неизвестный автор отмечал, что наряду с болгарским населением, жителями Добруджи являлись "частью болгарские турки (туркмены)", частью татары, османы, греки, армяне и евреи".⁷⁷ Далее, статья знакомила русского читателя с городами Северной Болгарии, расположенные у берегов Дуная или вблизи Балканских гор. Городское население большей частью состояло из мусульман, в селах основное население было болгарским и чистично греческим. Статья заканчивалась сообщением о проживании в окрестностях Бабадага (Сев. Добруджи) некрасовцев (потомков донских казаков), выехавших из России во времена Петра I и вновь принявших российское подданство в 1828 г. при атамане Льве Полежаеве. В том же году восстановили свое подданство жившие недалеко от Бабадага казаки "части Запорожской Сечи" со своим атаманом Иосифом Гладким.

На страницах периодической печати появлялись очерки, статьи, заметки о городах Болгарии, известных в историческом прошлом как крупные общественно-политические центры или связанные с трагическими событиями в истории болгарского народа. В январе 1855 г. "Одесский вестник" напечатал исторический очерк болгарина М. Момчилова "Терново и развалины Трапезицы", который вскоре был перепечатан "Русским инвалидом".⁷⁸ Автор подробно описывал историю некогда величественного царского дворца в Тырнове, бывшей столицы болгарского государства. Царский дворец возвышался над городом, расположенным амфитеатром по всему пригорю. Местонахождение дворца на совершенно ровной, плоской вершине горы, получило название Трапезица от греческого слова трапеза-стол, "впоследствии название

Повидимому речь идет о гагаузах.

⁷⁷ С.-Петербургские ведомости, 5 мая 1854.

⁷⁸ Одесский вестник, 22 января 1855; Русский инвалид, 18 февраля 1855.

престола или стола царского в уменьшительном виде от слова трапеза перешло к самому месту". Царский дворец и "терем царицы", расположенные по обеим сторонам пропасти, соединял одноарочный мост, длиной "почти 20 сажень", опиравшийся на уступы двух противоположных скал, от которого остались одни следы. Из прежнего великолепия на вершине Трапезицы сохранились "дивные" развалины царских палат и прекрасные фонтаны в окрестностях города – свидетели высокого уровня архитектурно-инженерного искусства средневековой Болгарии. В 1845 г. среди груды камней на места дворца совершенно случайно пастух нашел "огромной величины" золотой крест, судя по надписи, принадлежавший дворцовой церкви. Впоследствии крест хранился в домашней церкви Тырновского митрополита.

Очерк о дворце в Тырнове напоминал о былом величии болгарского царства, а заметка о Варне в "Киевских губернских ведомостях"⁷⁹ рассказала читателям о печальном событии в истории болгарского народа. Весной 1444 г. под Варной войска крестоносцев во главе с королем Венгрии и Польши Владиславом III потерпели сокрушительное поражение от турецких полчищ султана Мурада II. В сражении погиб король Владислав. Победе турок способствовало предательство венецианцев и генуэзцев, которые на своих кораблях перебросили турецкие войска из Малой Азии в Болгию. Поражение крестоносцев под Варной решило исход борьбы за Балканы. В период русско-турецкой войны 1828 – 29 гг., сообщил неизвестный корреспондент "Киевских губернских ведомостей", Варна была освобождена 11 октября 1828 г. После Адрианопольского договора, по которому признавалась законность покровительства России над христианами, находившимися в границах Османской империи, русские войска 11 сентября 1829 г. оставили город. В мирное время, говорилось в заметке, Варна являлась одним из центров торговли Болгарии и Валахии с Константинополем, "в продаже и покупке зернового хлеба и прочих жизненных припасов".

⁷⁹ Киевские губернские ведомости, 10 июля 1854.

О болгарах как о народе, "наиболее" успешно занимавшемся земледелием, писал кандидат историко-филологического факультета Московского университета А.Н.Костылев в статье "Оттоманское государство", опубликованной с продолжением в нескольких номерах "Московских ведомостей". А. Н. Костылев отмечал трудолюбие болгар и писал, что, где появлялся болгарский земледелец, там возникали "цветущие оазисы". Он восхищался их умением производить орошение земли с удивительным знанием "естественных законов" природы, внимание уделялось каждой борозде и "ни один ручеек, ни одна капля воды не пропадает даром". Высоко оценил ученый моральные и нравственные черты болгарского народа. "Этот народ терпеливый идержаный, но веселый; народ, сохраняющий первобытную чистоту нравов и семейные добродетели до такой степени, что разводы, повторяющиеся ежедневно в Дунайских княжествах, принадлежат здесь к явлениям почти неслыханным".⁸⁰ С ним солидарен и неизвестный автор "С.-Петербургских ведомостей". Он подчеркивал, что отличительной чертой болгарского характера является "трудолюбие, бережливость и набожность". Принадлежа к славянскому племени и исповедуя православие, "греческую веру", болгары, "питают столько же любви к русским, сколько ненависти к своим притеснителям".⁸¹

Несчастье болгар и остальных славянских племен, занимавших территорию от Дуная до берегов Адриатики, состояло в том, – писал неизвестный автор статьи "Дунайские земли",⁸² что они в свое время не смогли "объединиться и образовать сильное государство", а мужественно, каждый в отдельности противостояли османскому вторжению. В итоге, первыми пали болгары, за ними сербы, босняки, а позже и другие балканские народы. Многовековое турецкое иго не смогло духовно сломить болгар. "Исламизм, – считал автор – имел мало влияния на славяно-греков и никакого на румын!"

⁸⁰ Московские ведомости, 17 июля 1855; 3 июля 1855.

⁸¹ С.-Петербургские ведомости, 5 мая 1855.

⁸² Русский инвалид, 17 мая 1856.

О "плачевном состоянии" болгарского народа, находившегося более четырех с половиной веков под османским игом, рассказал на страницах "Одесского вестника" Найден Геров, поэт, публицист филолог, впоследствии один из видных общественно-политических деятелей болгарского Восрождения.⁸³

Письма были написаны и отправлены Н. Геровыми в период с октября по декабрь 1853 г. из городов, находившихся в Центральной, Северо-Восточной, Юго-Восточной и Юго-Западной частях Болгарии. Свою корреспонденцию он направлял в Одессу Н. Хр. Палаузову, который после перевода четырех писем, передал их весной 1854 г. в редакцию газеты, предпослав следующими словами: "Из этого очерка можно будет составить достаточное понятие о том, каковы повелители наши, мнимое человеколюбие которых выхваляет ныне Западная Европа и которые ни в чем не уступают предкам своим, сподвижникам Магомета II".⁸⁴

Письма с некоторыми сокращениями были перепечатаны в Киевских и Таврических губернских ведомостях и в журнале "Москвитянин",⁸⁵ редакция которого, обращаясь к своим читателям, писала "... мы надеемся, что читатели нашего журнала не попеняют на нас за перепечатание этих любопытных писем... Его письма (Н. Герова – А. У.) представляя плоды не только собственного наблюдения. В них – обобщение опыта, ясное понятие о веротерпимости христианству, о том, какой вес можно придавать обещаниям турок в пользу христиан". В своих письмах Н. Геров рассказал российской общественности о всей Болгарии со дня ее порабощения турецкими полчищами. О том, как болгарский народ лишился "цвета своего населения" и как были истреблены "все именитые люди", юноши отуречены, девушки взяты в гаремы, а оставшиеся "были удручены самыми страшными страданиями".⁸⁶

* С 1857 по 1877 г. Н. Геров вице-консул России в Филиппополе (Пловдиве).

⁸³ Одесский вестник, 6 марта 1854.

⁸⁴ Киевские губернские ведомости, 26 июня 1854; Таврические губернские ведомости, к № 25 и 34, 1854; Москвитянин, 1854, т. 2 Отдел 8, с. 85.

⁸⁵ Одесский вестник, 9 марта 1854.

В своем первом письме из Разлога от 3 октября 1853 г. Н. Геров выражал сожаление об отсутствии в Болгарии русской прессы, в связи с чем болгары не знали, как относилось к ним русское правительство и общественность. В то же время, по мнению автора писем, события свидетельствовали, что Россия, "требуя от Порты верного ручательства ненарушимости священных прав православной церкви на Востоке, достаточно знает от тех бедствиях и угнетениях, которые претерпевают христиане в Турции". Болгары, отмечал далее Н. Геров, не могут понять, почему западно-европейские государства так несправедливы к ним: "оправдывая варварское обхождениея притеснителей наших, они тем самым дают повод с новой силой нас угнетать".⁸⁷

Повествуя о коррумпированности чиновников, произволе в судопроизводстве, о тех "ужасах" и "злодеяниях", которые турки совершают над болгарским народом, ассимиляторской политике властей, о притеснениях православной церкви и запрещения вывозить из России церковные книги для совершения богослужения, Н. Геров выражал надежду болгарского народа, что только Россия сможет им помочь. Одно тревожило его, чтобы недруги не оклеветали болгар перед русским правительством и таким образом внушить болгарам недоверие к России. Но врагам не удастся осуществить своим коварным замыслы, приходил к заключению Н. Геров. "Слава русских так высоко гремит в мире, что никакая клевета не помрачит ее в глазах наших; а мы, будучи удалены от наших единоверных братьев, не можем поведать им о своей тяжкой участи. Теперь нам осталось одно только единственное утешение – слезно умолять Всевышнего да благословит оружие русское...".⁸⁸

В защиту исторического прошлого Болгарии и славян, участвовавших в греческом национально-освободительном движении, выступил в "Северной пчеле" со статьей "Пояснения" А. Филалифин.⁸⁹ В сообщениях иностранных корреспон-

⁸⁶ Одесский вестник, 6 марта 1854.

⁸⁷ Одесский вестник, 11 марта 1854; 13 марта 1854.

⁸⁸ Северная пчела, 3 июня 1854.

дентов, говорилось в статье, западные журналисты нередко "по неотчетливости и пристрастию" смешивали "греческое православие с греческой народностью". Чтобы не быть голословными, автор ссылался на сражавшегося в 20-х годах XIX в. на стороне греков и прославившегося героическими подвигами против турецких войск "славянина Марко Бочара, родом из Водена", перекрещенного европейской прессой в грека Боцариса, а известные своей храбростью "майноты и сулиоты по происхождению славяне", – утверждал А. Филалифин. Далее он ссылался на статистические данные о демографии Балканского полуострова и отмечал преобладание славянского населения над греческим. Приводимые А. Филалифиным цифры относительно общего количества населения Балканского полуострова, в том числе славян и греков, в основном совпадали с данными, опубликованными в статье С. Правдина "Что такое Европейская Турция?".⁸⁹ Особо подчеркивалось численное преимущество болгарского населения по сравнению с греческим. Болгары составляли главное население "собственной Болгарии, Румелии и Македонии", всего на Балканах численности болгарского населения составляла от 3,5 до 4,5 млн. человек, писал А. Филалифин, ссылаясь на сведения видных ученых, известного слависта первой половины XIX в. словаика П. Шафарика и француза А. Буэ, посетившего Болгарию в 1828 г.⁹⁰

А. Костылев в статье "Оttоманское государство"⁹¹ несколько расширял ареал проживания болгарского населения вне пределов своей этнической родины. Частично болгары были расселены в Фессалии, Албании и Южной Сербии. Общее число болгарского населения по А. Костылеву доходило до 4,5 млн. чел., а в самой Болгарии 2,5 млн. чел.

Назвав статью "Пояснение", автор старался в популярной форме изложить некоторые сюжеты из истории Болгарии. Принятие болгарами христианства-православия от гре-

⁸⁹ Московские ведомости, 30 марта 1854.

⁹⁰ Северная пчела, 3 июня 1854.

⁹¹ Московские ведомости, 3 июля 1855.

ков в IX в., при князе Борисе (Михаиле) объяснялось как результат тесных торговых, культурных и военных связей с Константинополем. "Болгары как славяне – писал А. Филалифин, – переимчивые и сметливые, соприкасаясь беспрерывно с просвещеннейшим народом тогдашнего мира, должны были заимствовать его образованность, искусство и постепенно его веру, тем более, что еще в VI в. восседал на Константинопольском престоле славянин Управда, под именем Юстиниана I, законодатель империи и Европы, покоритель Италии и Африки чрез славянина же Велисария. Другие болгарские династии Василия Македонянина управляли империей лучше многих иных..."⁹² Во времена царствования Симеона и Самуила европейские владения Византийской империи "стеснялись едва ли не до стен Константинополя". Действительно в IX – X вв. болгарское царство достигло своего могущества, став одним из крупнейших государств феодальной Европы.

К этому времени относится принятие христианства на Руси при великом князе Владимире (988 – 989 гг.). В статье "Петербургская летопись",⁹³ подписанной инициалами В. П., неизвестный автор писал, что с христианской верой было перенесено на Русь греками и болгарами церковное пение. "Вместе с первыми пастырями нашей церкви, прибыли в Россию и уставщики церковного пения". Первыми уставщиками церковного пения на Руси, по мнению автора статьи, были задунайские болгары, "имевшие много общего в языке и характере с нашими предками; они ввели у нас болгарское пение". До великого князя Ярослава Владимировича церковное пение на Руси более походило на чтение нараспев.

Многовековой истории южных славян посвятил серию научных статей, видный русский ученый славист, впоследствии дипломат и общественный деятель А. Гильфердинг. Свое исследование "Писма об истории сербов и болгар" он изложил в форме писем к другу, опубликовав их в "Московских

⁹² Северная пчела, 3 июля 1854.

⁹³ С.-Петербургские ведомости, 6 марта 1855.

ведомостях". Продолжительность издания девяти писем с интервалами длилась почти год – с 1 июля 1854 г. по 17 мая 1855 г. Письмом можно назвать начало первой статьи, где неизвестный для читателя друг совеетовал на отсутствие обстоятельных сведений по истории южных славян и просил по возможности представить "в общих чертах судьбу их до покорения турками".⁹⁴ Он писал, что "есть больше средств познакомиться с историей древних мексиканцев или ассирийцев, нежели сербов и болгар, наших соседей и братий..." Вполне понятно было желание русского общества ознакомиться с историей болгар и сербов до нашествия турецких завоевателей. Взоры всей Европы в то время были обращены в сторону дунайских славян, о которых прежде мало что было известно; только в "православной России" они возбуждали "братское участие", и по словам А. Гильфердинга, "получили вдруг огромное значение". Автор "Писем" согласился с просьбой друга, но при этом заметил, что задача эта не из легких при "скучности и безжизненности источников и недостатке предварительных работ...". На основании собственных поисков, изучения источников, обнаруженных им лично, А. Гильфердинг дал достаточно полную картину из жизни болгарского и сербского народов эпохи средневековья. В своих "Письмах" автор знакомил читателя с историей южных славян с самого раннего периода, начиная с ими заселения Балканского полуострова. Заканчивалось восьмое письмо, главой: "Святослав. Первое падение Болгарского царства", девятое письмо – "История сербов в X веке".

Подробно описав историю сербов и болгар, А. Гильфердинг посвятил пятое письмо авторам славянской письменности, братьям Кириллу и Мефодию, озаглавив его "Переходи, братья! Кириллу и Мефодию, озаглавив его "Переходи, братья! Кириллу и Мефодию в Болгарию",⁹⁵ подчеркнув учеников Кирилла и Мефодия в Болгарию",⁹⁵ подчеркнув учеников Кирилла и Мефодия "перешло к болгарам, и они сделались главными хранителями и деятелями славянского просвещения". "Пись-

⁹⁴ Московские ведомости, 1 июля 1854.

⁹⁵ Московские ведомости, 9 сентября 1854.

ма об истории сербов и болгар" являлись совершенно новым для своего времени исследованием в историографии южных славян. Впоследствии автор их дополнил и издал отдельной книгой, получившей высокую оценку в славянских странах и в Европе.⁹⁶

В эпоху национального возрождения в Болгарии развитие просвещения способствовало формированию значительной прослойки патриотически настроенной интеллигенции. В этом отношении особенно важную роль сыграли болгарские школы. Невзирая на тяжелые условия иноземного ига, болгарский народ сумел организовать школы почти в каждом селе. Процесс национального Возрождения был направлен прежде всего на подготовку народа к завоеванию национальной независимости. Существенную роль в пробуждении национального самосознания сыграла болгарская периодическая печать, и сведения об этом появлялись в российской периодике.

В январе 1854 г. "С.-Петербургские ведомости" опубликовали статью Я. Ошмянцева "Славянские газеты и журналы в Турции",⁹⁷ в которой автор подробно и компетентно ознакомил русскую общественность с историей южнославянской периодической печати. Переходя к болгарским периодическим изданиям Я. Ошмянцев выступил в защиту болгарской журналистики с критикой американского ученого Талви,⁹⁸ утверждавшего, что "у болгар нет даже следа ни древней ни новой словесности". На большом фактическом материале автор статьи опроверг необоснованные выводы Талви. Начало болгарской периодической печати, как справедливо отметил автор, было положено К. Фотиновым, выпустившего в 1842 г. в Смирне первый номер журнала "Любословие". С 1844 по 1846 журнал выходил ежемесячно. Содержание журнала составляли статьи самого редактора об образовании

⁹⁶ Лаптева Л. П. Гильфердинг А. Ф.-Славяноведение в дореволюционной России, М., 1979, с. 123.

⁹⁷ С.-Петербургские ведомости, 13 января 1854.

⁹⁸ Talvi. An historical view of the languages and literature of the Slavic Nations with a sketch of their popular poetry. New York, 1850.

болгарской молодежи, о вновь открытых на родине училищах благодаря пожертвованиям соотечественников, известия из Болгарии, переводы с русского трудов Ю. Венелина и других работ с иностранных языков. В 1850 Ив. Добрович (Добровский) начал издавать в Вене на болгарском языке журнал "Мирозрение", содержание которого редактор старался сделать разнообразным и занимательным. Болгарский читатель на его страницах мог познакомиться с бытом австрийских славян, с биографиями видных политических деятелей, со статьями на исторические темы и с вопросами языко-знания. Журнал прекратил свое существование в 1851 г.

В своей статье Я. Ошмянцов подробно остановился на издательской деятельности Ив. Богорова, выпустившего в 1846 г. в Лейпциге первую болгарскую газету "Български орел", предпринявшего издание с 1848 г. в Константинополе еженедельной политической и литературной газеты "Цариградски вестник" (в 1851 ее издание возглавил А. Экзарх). В газете сотрудничали и представители болгарской эмиграции из России. На страницах "Цариградского вестника" публиковались материалы о внешней и внутренней политики, известия из болгарских провинций, сообщения о бедственном положении болгарского народа. Единственная выходившая в то время болгарская газета благодаря смелости своего редактора А. Экзарха сообщала читателям о всех перепетиях дипломатических переговоров России накануне войны, а впоследствии о вступлении русской армии в Дунайские княжества, о военных действиях русских войск на территории Болгарии и на Кавказе. В газете наряду с политическими обзорами, читатель мог найти этнографические и биографические заметки и статьи из иностранной прессы, рецензии на книги и брошюры, тематически относившиеся не только к истории Болгарии. Редакция газеты информировала читателей о выходе в Петербурге на болгарском языке повести А. Вельтимана "Райна българска царкия" в переводе Е. Мутьевой, в Одессе - "Жизнеописание Ю. Венелина" и "Нравоучение за Изыскателя" в переводе Н.Х. Палаузова, первого тома "Изобретений" Ю. Венелина в переводе Ботю Петкова (отца Хр. Ботевого).

Сообщалось также о выходе в Константинополе "Всеобщей истории" и "Малой энциклопедии". "Цариградски вестник" уделял внимание и отечественной литературе, на его страницах выступали болгарские писатели и поэты. Особым успехом среди читателей пользовались стихи и песни П. Р. Славейкова и Н. Катранова.

В статье со ссылкой на немецкий источник говорилось, что один из авторов недавно изданной болгарской грамматики Д. Цанков^{*} намерен открыть в болгарском городе Систове типографию для издания новой газеты, так как "Цариградски вестник" "не может удовлетворить всем национальным потребностям".

Заканчивалась статья пожеланием Я. Ошмянцева молодым образованным болгарам не увлекаться переводами с французского, а заняться составлением руководства для своих училищ "в духе народности, обращая пока посредством своей газеты внимание учителей на русские сочинения и издания, которые прямее могут вести к высокой цели – самостоятельного народного образования. Иначе не скоро образуется такое молодое поколение, которое по прекрасному выражению проф. Срезневского одинаково любило бы и образование и народность".⁹⁹

Можно констатировать, что представленные в русской периодической печати материалы о Болгарии и болгарах времен Крымской войны, довольно подробно и в основном компетентно знакомили русскую общественность с историей и культурой болгарского народа. Но они не отличались необходимой полнотой. Так, например, к сожалению, отсутствовали материалы о непосредственном участии болгар в Крымской войне. Повидимому, это можно объяснить слабой организацией корреспондентской службы, запрещением корреспондентам находиться в действующей армии. Об участии болгарских добровольцев в Крымской войне имеется немало

* Свою мечту Д. Цанкову удалось осуществить через несколько лет после Крымской войны. В 1859 г. в Константинополе под его редакцией вышел первый номер газеты "България".

⁹⁹ С.-Петербургские ведомости, 13 января 1854.

исследований отечественных и зарубежных ученых, основанных на архивных документах.¹⁰⁰

Нам остается привести выдержки из речи, произнесенной высокопросвященным Иннокентием, архиепископом Херсонским и Таврическим в одесском Преображенском соборе 17 января 1855 г. по случаю возвращения отряда болгарских добровольцев в Болгарию:

"Мужественные и христолюбивые болгары! Не смущаетъ ли кто-либо из вас духом от того, что желание ваше быть и сражаться против общих врагов наших под стенами Севастополя не исполнилось, и вам, с половины пути вашего туда, должно возвратиться теперь таки к берегам Дуная?... Вы исполнили свой долг и достигли своей цели, показав перед лицом России и всего света, что Вера и Отечество для вас дороже всего, что Россия, пока будет угодно Богу, занимает для вас место вашего собственного отечества... Возвращайтесь к соплеменникам вашим, не забудьте громко возвестить им, что православная Россия твердо помнит, от кого приняла она некогда на родном языке своем слово Божье, никогда не забудем древнего святого союза своего со страною Болгарскою, и во время благопотребно не пожалеть ничего для уплаты с лихвою своего долга душевного..."¹⁰¹

¹⁰⁰ Чакъров, С. Български волентирски отряд 1853/1856 г. – Илюстрация свидетелна, 1908, кн. 3-5; Георгиев, Х. Българският отряд "Гръцки волентирски батальон" в Кримската война 1853 – 1856 г. – Военноисторически сборник, 1938, кн. 36, с. 51 – 63; Боеv, Р. Още за участието на българи в Кримската война (1853 – 1856). – Исторически преглед, 1968, кн. 1, с. 90 – 94; Удуян А. А. Документы об участии болгар в Крымской войне и национально-освободительной борьбе в 60-е годы XIX в. Сб. в память на академия М. Димитров, С., 1974, с. 735 – 750; Тодорова, М. Българските доброволци в Кримската война. – Известия на Българското историческо дружество, 1985, кн. 37, с. 391 – 439; Забунов И. Д. Българские волонтеры в Крымской войне (1853 – 1856). – Исследования по истории стран Юго-Восточной Европы в новое и новейшее время, Кишинев, 1983, с. 73 – 90 и др.

¹⁰¹ Одесский вестник, 29 января 1855.

ИГОР ПУШКОВ

За името на град Болград

Болград – град с интересно и загадъчно име, както е загадъчна и фамилията на неговия основател, генерала от пехотата Иван Никитич Инзов.

Интересът към името на града е напълно закономерен. Той е свързан преди всичко със значението му на административен, политически, научен и културен център, още повече, че е бил и продължава да бъде такъв за българите от Южна Бесарабия.

Историята на Болград е изучена сравнително пълно: десетки книги, научни и популярни статии ни разказват какъв е бил градът в миналото, как са живели и с какво са се занимавали хората в него. Но за името му и до ден днешен се водят спорове, без да е изяснено всичко. Има няколко мнения, предполагащи един или друг вариант за произхода на името му и неговото значение, но нито един от тях не се счита за най-убедителен и точен.

Целта на това изследване е да се изясни времето на основаването на града и произхода на названието му.

Първото упоменаване на Болград става през 1819 г. и затова някои изследователи казват, че градът е основан през тази година. Но в действителност датата е погрешна. Административният център на българските колонии в Бесарабия до края на първата четвърт на XIX в. било село Табаки.¹⁰²

Според желанието на колонистите, посочено в доклада на генерал Н. И. Инзов от 19 март 1819 г., Александър I в указа си от 29 декември 1819 г. разрешава да се преименува с. Табаки на Болград. "Заеманата от тях земя, принадлежаща на държавата, да се раздели сега за удобство на четири окръга, съгласно представеното от генерал-лейтенант Инзов и приложената към него ведомост; главното е селището Та-

¹⁰² Титоров, Й. Българите в Бесарабия, С., 1905, с. 74.

баки, съгласно желанието на преселниците, да се нарече Болград.²

Местните жители наричали своя град и Табак, и Болград, и Табак-Болград³, обаче Табаки не станал Болград. По предложение на генерал И. Н. Инзов било решено да се построи новия град на 5 – 6 км от Табаки, на високия бряг на езерото Ялпуг.

Един от първите историци на българската колонизация в Бесарабия А. А. Скальковски, ползвайки изключително указа на Александър I, казвал, че Болград и Табаки са две наименования на едно населено място: "То (Болград – б.а.) се наричало по-рано Табак; в Болград е преименовано по молба на колонистите... Болград е един от най-хубавите градове в Бесарабската област както по своите постройки и градини, така още повече и по климата, търговията, стопанството, промишлеността и селското богатство на жителите."⁴ Тази грешка повторили и А. Клаус и Г. Кръстевич.⁵

Вл. Дякович, закръглил датата на подписания указ, уточнява годината на раждането на Болград 1820,⁶ но планирането на първите улици в града започнало едва през 1821 г. И именно от тази година, както потвърждават някои източници, започва съществуването си Болград.⁷ Но и тази дата не е съвсем точна.

² Устроичество задунайских переселенцев в Бессарабии и деятельность А. И. Юшневского. – Сб. документов, Кишинев, 1957, с. 544.

³ Постановления за българските колонии и височайши хрисовули за тяхното основание и потвърждение, Болград, 1864.

⁴ Скальковский, А. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, Одесса, 1848, с. 46 – 47.

⁵ Клаус, А. Наши колонии. Сиб., 1869, 316 с.; Тотев, А., П. Коледаров. Гаврил Кръстевич като пръв автор, обнародвал на български сведения на западни учени за броя и етническите територии на българите. – Македонски преглед, 1991, с. 104.

⁶ Дякович, В. Българската Бессарабия. С., 1918, с. 98; Същият: Българите в Бессарабия, С., 1930, с. 12.

⁷ Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой, или Буджака... с 1822 – 1828 год.. Акерман, 1899, 399 с.; Берг, Л. Бессарабия. Страна-люди-хозяйство, Петроград, 1918, 226 с.; Дихан, М., Г. Файн, Н. Чижевский. Болград. – В: История городов и сел Украинской ССР. Одесская область, Киев, 1978, с. 351.

С. Радулов пише, че началството три години след височайшият указ, т.е. през 1823 г., направило нужното, за да "се положат основите на центъра над езерото Ялпуг".⁸ Тази година посочва и Йов Титоров в своите спомени.⁹ С. Б. Бернштейн изучавайки материалите на държавния архив за Одеска област, потвърждава думите на совите предшественици, справедливо посочвайки, че фактически строителството на града започнало през 1823 г.¹⁰ Според нас датата на строителството на града – 1823 година, е най-правилната опора за отчитане началото на Болград като населено място.

За етимологията на топонима Болград, както бе посочено по-горе, има няколко предположения. Например известният български учен, преселник от Бесарабия, проф. Александър Теодоров-Балан пише, че чувал как румънците произнасят името на града – като две думи "БОЛЬО" и "ГРАД". Като изхожда от това, той прави извод, че Болград означава нещо като голям град.¹¹ Към това мнение се придръжат и Б. Г. Унбегаун и М. Фасмер.¹²

Според друго предположение първите съставки на топонима Болград идват от обикновеното народно наречие "большой"¹³. Последователят на това схващане Н.М. Шански разглежда градовете Болград (Украйна) и Гранвил (Франция) като особени топонимически тези, които в своите морфемни съставки се повтарят една след друга. Името на Гранвил е двуосновно и е образувано по същата схема както и на Болград – по пътя на съединяването на думите "Большой" и "Город".¹⁴

⁸ Постановления за българските колонии...

⁹ Титоров, Й. Политико-обществени спомени, С., 1922, с. 9.

¹⁰ Бернштейн, С. О языке города Болграда – УЗИС. М – Л, 1950, т. 2, с. 225, 226.

¹¹ Теодоров-Балан, А. Культура в Болград. – Българска Бесарабия, С., брой единстven, 23 ноември 1938, с. 4.

¹² Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка, т. 1, Москва, 1964.

¹³ Никонов, В. Краткий топонимический словарь. Москва, 1966; Български етимологический словарь, С., 1941 с. 40 ; Карпенко, Ю. Топонимия българских сел Одесской области. Вопросы топонимического воздействия языков. – Историческая лингвистика, Москва, 1977.

¹⁴ Шанский, Н. В мире слов. Пособие для учителей. Москва, 1978, с. 184.

Историците М. Д. Дихан, Г.Т. Файн и Н.Т. Чижевски приемат думата "bol" във второто й значение – ИЗОБИЛИЕ. Според тях Болград е "град на изобилието".¹⁵

Освен посочените значения на думата "БОЛ", тя означава също и "СВОБОДЕН", "ШИРОК", "ОБИЛЕН"¹⁶, така че за вариации има голяма възможност. Според нас посочените предположения носят формален хипотетичен подход, неотчитащ, че посочената лексема я няма в бесарабските говори. Затова най-вярното е последното предположение, по което топонимът Болград се разглежда не като "Большой город" и "Город изобилия", а като "Български град", възникнал в резултат на съчетанието "Град болгар".¹⁷

Българите живеещи в центъра на българското селище, което тогава било село Табаки, желали друго название на своето селище, което в своето име да отразява, че в него живеят българи. Йов Титоров като разказва за възникването на град Болград, пише: "Така както в новия град се заселили българи, то и наименованието му трябва да напомня на жителите за тяхното отечество България".¹⁸

Когато на брега на езерото Ялпуг израснал новият град, който станал административен център на българските колонии в Бесарабия, естествено е названието Болград от Табаки да премине на него. Но и тук, както и в Табаки, името Болград дълго не останало и съществувало наред с названието Сопот. Българите, преселили се на тази територия до основаването на града – а него го заселили преселници от българския град Сопот, му дали името.¹⁹ Така че селището отначало се наричало от жителите му ту Сопот, ту Болград. След преселването на задунавските българи в Бесарабия през 1828 – 1834 г., в града дошли българи от градовете Сливен и Ямбол и името Сопот постепенно отпаднало. През втората

¹⁵ Дыхан, М. Пос. съч., с. 351.

¹⁶ Гагаузко-руски-молдавски словарь, Москва, 1973, с. 90.

¹⁷ Титоров, И. Политико-обществени спомени...; Същият: Българите в Бесарабия...; Кисимов, П. Историческите работи, С., 1903, кн. 4; Дякович, В. Пос. съч.

¹⁸ Титоров, И. Политико-обществени..., с. 3.

¹⁹ Греков, М. Спомени, С., 1971, с. 242.

половина на 30-е години на XIX в. името Болград в съзнанието на жителите му се утвърдило окончателно.²⁰ Първите жители на селището – сопотци, наели най-старата – югоизточната част на града (т. нар. Тукашка махала), и затова им казвал и тukanци, т.е. местни хора, тукашни.

През 1856 г. южната част на Бесарабия, на територията на която е и Болград, според решението на Парижкия договор отишла към Молдавия. Части от болградчаните, притеснени от новата власт, напуснали града и се заселили на руска територия. Някои от тях, 326 семейства,²¹ се преселили в Таврическата губерния и основали в Камшенгаузенския участък на Мелитополската околия село Болград.²² Това село в Приазовието, както и неговият съименник в Бесарабия, ставало център на 40 български колонии, основани от бесарабските преселници.²³ Село Болград бързо се разраснало, през 1869 г. то имало 576 къщи.²⁴

Другата част от болградските граждани се заселили в Бесарабия. Лишени от своя "Български град", те нарекли новото селище, в което се заселили през 1861 г., с името Болгарийка, което по своето название, както и Болград, носят името на етноса.

Към всичко казано досега ни се иска да добавим, че названията Болград, Твардица, Болгарийка, наричани и сега така, се пишат по руската транскрипция. По-рано "Български град" се е писал като "Бълград". При това тази замяна дошла вероятно в съзнанието на картографите или административните чиновници, записващи появяването на новия населен пункт. По предположение на доц. И. Стоянов това изме-

²⁰ Пак там.

²¹ Грек, И. Преселването на българи от бесарабската част на Молдавското княжество в Приазовието. (Края на 50-те – началото на 60-те години на XIX век). – Българите в Северното Причерноморие. Изследвания и материали, т. 2, Велико Търново, 1993, с. 139.

²² Державин, Н. Болгарские колонии в России. (Таврическая, Херсонская и Бессарабская губернии). Материалы по славянской этнографии. – Сборник за народни умотворения и народопис, кн. 29, 1914, с. 22.

²³ Грек, И. Пос. съч., с. 145

²⁴ Державин, Н. Пос. съч., с. 22.

нение е направил самият попечител на задунавските преселници генерал И. Н. Инзов.²⁵ В потвърждение на казаното може да се посочи и един пример – при честване на 80-годишнината на Болград (1900 г.) болградци отпечатили паметни картички, на които сред изображените десет главни градове е и БЪЛГРАД.

ВЕЛКО ТОНЕВ

Търговията между българските и руските черноморски пристанища през Възраждането

Българо-руските търговски връзки до Освобождението са предмет на няколко съдържателни проучвания.¹ На основата на разнообразен документален и литературен материал са направени убедителни констатации и заключения по тази важна изследователска проблематика. За съжаление, в нея е пропуснато по редица причини изясняването на най-същественото – състоянието на преките стопански общувания между българските и руските земи. Поради географските дадености те се осъществяват през Възраждането, пък и по-късно, главно чрез черноморските пристанища на двете страни.

За разлика от България, която винаги е имала за източна граница черноморското крайбрежие, Русия получава излаз на Черно море едва след 1774 г. Според клаузите на Кючук-Кайнарджийския договор от същата година Русия не само стъпва на морския бряг, но придобива и големи търговски изгоди. За пръв път руските търговци имат възможност да изнасят най-различни стоки към пристанищата на Черно море, Протоците и Източното Средиземноморие. Търговският договор от 1783 г. и многообразните споразумения от следващите десетилетия разширяват свободата на търговския живот в Черноморския басейн. Това довежда до ускорен възход на икономиката и търговията, на селищното и демографското развитие на южноруските области. През 1778 г. е основан гр. Херсон, през 1784 г. за-

²⁵ История городов и сел Украинской ССР. Одесская область..., с. 386.

¹ Хаджиников, В. Българо-руски стопански отношения и връзки до Освобождението ни от турско иго. – В: Трудове на Висшия икономически институт "К. Маркс", т. I, 1957, с. 19 – 121; Паскалева, В. Руско-български търговски връзки през 50-те – 70-те години на XIX в. – В: Българското възраждане и Русия, С., 1981, с. 392 – 412.

почва проектирането на пристанище Севастопол, през 1789 г. възниква гр. Николаев, а в 1794 г. са положени основите на съвременния гр. Одеса. Тези селища се превръщат в центрове на корабостроенето и корабоплаването, а статутът им на свободни пристанища ги издига като най-важни пунктове на търговския обмен на Русия с близки и далечни страни. Към тях за известен период не спадат българските градове по Черноморието, които влизат в пределите на Османската империя и до края на 30-те години на XIX век се намират в режим на държавен стопански монопол. След неговата отмяна условията за свободни търговски взаимоотношения между Северното и Западното Черноморие се приближават, което дава възможност за установяването на трайни стопански общувания по море между руските и българските земи.²

За откъслечния и случаен характер на търговското корабоплаване до началото на 40-те години на XIX век е много показателен опитът да се открие във Варна руско консулство. На 1 декември 1784 г. руската императрица Екатерина II подписва указ, в който се отбелязват добросъседските отношения между двете империи, особено след сключването на търговския договор от 1783 г., и се изтъква необходимостта от откриването на руско консулство във Варна. То ще има за задача да съдейства за разширяването и укрепването на търговските връзки между двете държави и конкретно в този район, да покровителства руските търговци и поданици. За консул е утвърден предложението още на 19 август с.г. от колегията на външните работи Георгий Милкович.³

Г. Милкович пристига в Цариград една година по-късно, през ноември 1785 г., а възнамерява да заеме консулското си място във Варна през пролетта на следващата 1786 г. Но това той така и не успява да направи, тъй като не получава необходимото

² Дружинина, Е. М. Кючук-Кайнарджийский мир 1774 года (его подготовка и заключение). Москва, 1955, с. 29 – 68; Под флагом Родины. Очерки истории черноморского пароходства, Одесса, 1967; Тонев, В. Черноморският проблем през XVIII и XIX в. – Исторически преглед, 1992, № 5, с. 3 – 22 и посочените там източници и литература.

³ ЦГАДА, ф. 276, оп. 2, е. хр. 177.

разрешение от Портата. Между основанията, които турската страна изтъква, са опасенията за безопасността и охраната му в града, където липсват дипломатически агенти на други държави. Това съображение може би е основателно, но османското правителство не може да не си дава сметка и за онова, което не е казано – във Варна няма руски, пък и каквито и да било чужди търговци. Следователно, функциите на консул ще бъдат военно-политически, за което впрочем говори и квалификацията му – той е капитан от руската армия. Няколко години по-късно руското правителство също преразглежда целесъобразността от откриването на редица консулства, в това число и във Варна. От новия проект отпада не само Варна, но и други много по-важни пунктове.⁴ Изминават повече от пет десетилетия, за да настъпят по Западното Черноморие действително благоприятни условия и необходимост от откриването не само на руско, но и на различни други дипломатически представителства. През този период Черно море навлиза все повече в орбитата на европейската търговия и корабоплаване. Най-интензивно процесите се развиват по руското крайбрежие, но в началото на 40-те години на XIX век обхващат и Западното Черноморие.

През 1838 г. е подписан англо-турски търговски договор, който е последван от аналогични споразумения и с други държави. Това бързо променя стопанската и политическата обстановка, израз на което са откритите официални дипломатически служби и агенции на различни търговски къщи и фирми. През 1841 г. започва дейността на австрийското консулство във Варна, през 1843 г. – на френското, през 1845 г. – на гръцкото, през 1846 г. – на сардинското, а на следващата 1847 г. откриват дипломатическите си представителства две от основните противостоящи сили в Черноморския басейн – Русия и Англия. "Необикновеното движение на търговията в 1847 г. – пише гръцкият консул А. П. Вретос – на сърчи господина Лука Свиларич от Рагузা, стар търговец от Сира и доставчик на руската императорска ескадра в Егейско море, да поиска от руското посолство в Цариград поста вицеконсул във Варна, който дотогава не съществува."

⁴ Ульяницкий, В. А. Русские консульства за границею в XVIII веке. Ч. I, Москва, 1899, с. 651, 660.

ствуваше и който той получи от тогавашния императорски посланик Негово Превъзходителство г. де Титов, осведомен за големото число кораби, които посещават под руско знаме това пристанище".⁵ Л. Свиларич е вицеконсул до 1857 г., с малко прекъсване през Кримската война (1853 – 1856 г.), когато дипломатическите отношения са преустановени. Донесенията на първия руски дипломат във Варна са запазени и това дава възможност, наред с още някои източници, да се пресъздаде сравнително вярна картина на българо-руската морска търговия в един от върховите моменти на нейното развитие.

До началото на 50-те години на XIX век Османската империя се нареджа на 2 – 5 място в руския износ и представлява 7.1 %, докато дялът на Великобритания е 43.5 %. В списъка на най-разпространените руски стоки в Турция са житото (22.5 %), желязото (20 %), въжетата (21 %) и др. Някои от тези стоки са реекспортирани в Западна Европа. Вносът на турски стоки в Русия се свежда до плодове (22.4 %), вино (13.2 %), зехтин (11.1 %), коприна, памук, тютюн и др.⁶ Тази стокова листа се потвърждава съвсем слабо и от части от данните за българските морски пристанища. През втората половина на 40-те години на XIX век и началото на 50-те те са посетени от кораби под руски флаг както следва⁷:

Град	1845 г.	1846 г.	1847 г.	1848 г.	1849 г.	1850 г.	1851 г.	1852 г.
Варна	34	28	15	12	51	45	31	-
Балчик,								
Каварна и								
Кюстенджа	28	21	18	10	-	-	-	-
Бургас,								
Анхиало и								
Месемврия	18	47	5	23	-	-	6	12

⁵ Papadopoulos-Vretos, A. La Bulgarie ancienne et moderne. S. Petersbourg, 1856, p. 222.

⁶ Тодорова, М. Англия, Русия и Танзиматът. С., 1980, с. 143 – 161.

⁷ Michoff, N. Beitrage zur Handelsgeschichte Bulgariens. Erster Band, Sofia, 1943, s. 99, 153, 188, 206, 325; Papadopoulos-Vretos, A. La Bulgarie..., p. 219.

Тези сведения са непълни и откъслечни, но те не променят констатацията, че до Кримската война руските кораби се нареджат по количество непосредствено след турските и гръцките. Трябва обаче да се има предвид, че принадлежността на пребиваващите тук съдове към руския флот се определя с известна условност. Въщност, почти всички кораби са собственост на местни гърци от Варна, Месемврия и други крайбрежни селища, приели руско поданство.

Поради слабостта на руския черноморски флот и недостатъчната популярност на моряшката професия сред руското население, се разрешава приемането във флота на чужденци. Най-много между последните са гърци, които формират в края на XVIII и началото на XIX век едни от най-многочислените колони в Южна Русия. Общността на религията, гръцкото културно влияние, политическата доктрина за "третия Рим", мореплавателните качества на гърците и т.н. благоприятстват за завоюването на стабилни позиции в пристанищните центрове. "В течение на тридесет години – пише през 1824 г. руският външен министър К. В. Неселроде – гърците бяха най-полезните агенти на нашата търговия в Черно море".⁸ В Одеса те се занимават с търговия и занаяти, в Таганрог са търговци и корабопритежатели, в Херсон пренасят уменията и сръчностите на домашните си занаяти.

Кореспонденцията на руското консулство във Варна съдържа достатъчно доказателства, че корабите под руски флаг край нашето крайбрежие са гръцка собственост. Първото (от 13/25 май 1848 г.) и много от следващите донесения на Л. Свиларич са посветени на взаимоотношенията на капитаните и техните екипажи с османската власт в пристанищните градове.⁹ Такива са Димитриос Баласи, капитан на кораба "Августейши", Синеви Дракопуло, капитан на кораба "Цар Симеон", Сава Димитриу, капитан на кораба "Норма" и мн. др.¹⁰ Навсянно тяхното поведение, а и продажността на турс-

⁸ Восточный вопрос во внешней политике России, конец XVIII – начало XX в. Москва, 1978, с. 87.

⁹ АВПР, ф. Посольство в Константинополе, 1848 г., д. 941, л. 170.

¹⁰ Пак там, д. 942, л. 7, 11, 12.

ките митнически власти, дават основание на Л. Свиларич да обобщи в едно донесение: "Трябва да отбележа, уважаеми господине, че много варненски капитани, живущи тук, командват кораби под руски флаг, но тяхното държание не е похвално, тъй като ако имат различия с някого, те не ги разрешават по добър начин, а винаги с викове, кавги, неуместни думи и след като стигнат до сериозен инцидент, тогава се обръщат към мен...".¹¹ Поводите за тези конфликти са различни, най-често ограниченията на турската власт при използването на чуждата валута и превозането на дървен материал за руските пристанища.

В документите на руското консулство отпреди Кримската война се посочва на много места какъв е износът от българските земи за Русия, но никъде не се казва какво се внася. Поради това отбеляваме само фактите за експорта, още повече, че той се състои изключително от дърва за горене или строителство, главно за Одеса. Те са извлечани от гористите масиви на Източна Стара планина и превозвани по море от гръцките капитани. Тази търговия не е регламентирана от междудържавни споразумения, а се основава на периодични разрешения от Високата порта за износ на определени количества дървен материал. Естествено това дава повод и условия за най-различни спекулации на длъжностни лица, за забрани и позволения, на спорове и продължителни преписки. През 1851 г. визирството разрешава 15 000 товара, но местната власт (пристанищният капитан) самоволно увеличава на 40 000 товара или около 30 кораба. В други случаи става тъкмо обратното.¹²

Тази търговия увлича мнозина, с нея се занимава и руският дипломатически представител Л. Свиларич. По повод молбата на търговците Константин Камбуровглу, Иван Ставропуло и А. Д. Сакелари迪, руски поданици, да получат разрешение за добив и търговия с дърва, се налага Л. Свиларич да даде пространно обяснение: "През цялото време на моя престой във Варна

¹¹ Пак там, л. 29.

¹² Пак там, л. 22; Пак там, д. 943, л. 3; Пак там, д. 945, л. 21; ДБИ. III, С., 1940, док. 334.

– пише той в донесение от 3 май 1852 г. – всяка година губернаторите се стремяха да забранят свободния добив на дърва за горене за Русия, като свободно се сечаха дърва за горене само за османската столица. Тъй като разбрах добре, че всяка година Одеса има нужда от дърва и че тази нужда нараства все повече, аз счетох за свой дълг да помоля Негово Прев. госп. Титов да ми издейства едно везирско писмо, за да мога при това положение да бъда в състояние да доставям на този град онова, което щяха да ми отпуснат, а също така и когато станеше така, че наш кораб може да купи дърва за горене, като спести разносните по фрахтоването".¹³ По-нататък се описва как през мината година покрай него се ентузиазират много варненци, които изпращат контрабандно големи количества. От това остават доволни и членовете на конака. Но очакванията за добра печалба разочарова част от заинтересованите и те внушават на местната власт да забрани тази търговия. Портата също се намесва и след като позволява 15 000 товара на трима руски търговци, отказва на останалите с мотива, че горите на Румелия са безкрайни, но подложени на масова и безразборна сеч, са застрашени от унищожение.¹⁴

Въпреки опитите за ограничение, контрабандната търговия с дърва продължава и към есента на 1852 г. Л. Свиларич съобщава, че за Одеса са изпратени около 70 000 товара. В няколко таблици той описва вида и имената на корабите, тяхната националност, името на капитана, вида на товара и датата на изпращането им за Одеса. Всички кораби спадат към класа бригантина (малък двумачтов кораб), командвани са главно от гръцки капитани, пътуват за Одеса, Керч и Таганрог. Изненадващо е обаче, че от всичко 64 кораба само три са под руски флаг. Повечето са турски, гръцки, влашки.¹⁵ През първото тримесечие на 1853 г. от Варна за Одеса отплуват едва три кораба, един от които е натоварен с цитрусови плодове.¹⁶

¹³ АВПР, ф. Посольство в Константинополе, 1852 г., д. 945, л. 16.

¹⁴ Пак там, л. 17, 18, 19.

¹⁵ Пак там, л. 30, 39, 40.

¹⁶ Пак там, д. 946, л. 73.

Както се вижда, търговията с Русия е еднопосочна и крайно еднообразна. Но дори и в този вид тя се сблъскава с много трудности. Някои от тях имат спекулативен характер, други се дължат на валутния хаос в Турция и произволите на властта.

През 1851 и 1853 г. до Л. Свиларич са изпратени две изложения, подписани от М. Бикела, Георги Коцопуло, Анастас Каравасили – пълномощник на руския търговец Константин Каравасили, Евтимий Василиади – пълномощник на руския търговец Дж. Делта, Дзани Аркондачи – пълномощник на руския търговец Евстрати Вуро, Константин Факаро – пълномощник на руския търговец Емануил Вурукла, и Ованес Хаджи Карабетоглу – пълномощник на руския търговец Антон Артинов. Всички те изрично подчертават, че са руски поданици и "бивши гърци", с изключение на последния. В първото си писмо те се оплакват, че са принудени да преустановят товаренето на няколко кораба с хранителни продукти, тъй като органите на властта отказват да приемат чуждестранните монети, както и да ги заменят в турски пиастри. Година и половина по-късно те са отново предупреждават, че търговията, която от много години практикуват във Варна, като пълномощници на руски търговски предприятия, е изправена пред невъзможност да се развива. Причината е откъзът на местната власт да подмени предложената чужда валута с еквивалентни монети. Забраната за свободно обръщение на друга валута, освен турската, ощетява търговията им с 10 – 15 % върху текущата стойност на стоките.¹⁷

Тези проблеми се отнасят не само за Варна, те са валидни и за Бургас, където пребивават немалко търговци – руски поданици. Това кара Л. Свиларич настойчиво да иска назначаването на руски консулски агент там и предлага за такъв Джузепе Бунал. По това време той е търговец в Бургас, но впоследствие разширява дейността си с производството на коприна в Стара Загора.¹⁸ Analogични са подбудите за наз-

¹⁷ Пак там, л. 14; Вж. също д. 944, л. 33.

¹⁸ Пак там, л. 44 – 45; Дамянов, С. Франция и българската национална революция, С., 1968, с. 45 – 46.

начаването на консулски представители в Аххиало (Поморие), където за кратко време е назначен Антонио Иконому,¹⁹ в Балчик – Джовани Комнено, в Кюстенджа – И. Пампулов.

След Кримската война в българо-руските търговски отношения настъпва продължителен застой. Връзката между Варна и Одеса се поддържа, но тя е твърде слаба и епизодична. Показателен е в този смисъл следният пример. По повод на новата организация на търговските съдилища в Турция е предложено в тях да участват и представители на чуждите дипломатически представителства. Руският вицепрезидент във Варна обаче е силно затруднен да изпрати подходящ търговец в тиджарета, тъй като руските поданици в града са преобладаващи от категорията на дребните и средните търговци. Все пак в продължение на две години тези задължения са изпълнявани от българина Димитър Д. Павлов. След напускането му става още по-трудно. От един по-късен списък на руските поданици и ползвашите руско покровителство в района на консулството се четат имената на търговци, занаятчи, комисионери и др., повечето от които са гърци.²⁰

През 1870 г. вицепрезидентът В. Нягин съобщава, че в продължение на пет години от както е във Варна, той не познава други лица, ползващи закрилата на руското консулство, освен двама руски евреи, един грък на име Давидопуло, двама одески търговци – Харитопуло и Николау, занимаващи се със занаяти и дребна търговия, търговците руски поданици А. Валяно и Микеля Инглези и съвсем от скоро двама варненци – турският поданик Димитрий Евстатияди, пълномощник на руския търговец Димитрий Теохари迪, и гръцкият поданик Одисей Травло, пълномощник на Константин Травло. С известни резерви към тях е причислен и бившият гръцки поданик, в момента холандски вицепрезидент Ст. Василопулос, пълномощник на търговеца Амвросий Маврокордато. Всички те се занимават с търговия и комисионерство, но както подчертава и В. Нягин, до него не е достигнал даже и слух за съществуването в търговските среди на

¹⁹ Тонев, В. Руското консулство във Варна и новобългарското образование. – В: Българското възраждане и Русия, С., 1981, с. 549 – 571.

²⁰ АВПР, ф. П.К., 1863, г. д. 1615, л. 84 – 85; Пак там, 1866 г., д. 1618, л. 79.

района му на каквото и да било значителни капитали на руски търговци.²¹

Няма съмнение, че, както в годините до войната, гърци-те продължават да са основният двигател на търговските връзки между Западното и Северното Черноморие. Навсякога техни са и корабите, плаващи под руски флаг, които са отбелязани през 60-те години в бургаското и варненското пристанище. Те са малко, годишно по 2 – 3 в първото и 5 – 6, рядко до 14 – 15 платнохода във второто пристанище.²²

Аналогично е положението в Кюстенджа, в чието пристанище акостират през 1864 г. едва 3 кораба под руски флаг, а през 1865 г. – само пет. Тук обаче се наблюдават някои специфични моменти, които заслужават да бъдат изтъкнати. Кюстенджа (дн. Констанца), която до Кримската война представлява най-обикновено село, без каквато и било значимост, се издига много бързо като търговско-пристанищен център. Това се дължи на построяването и откриването през 1860 г. на железопътната линия Черна вода – Кюстенджа и заселването в Добруджа на компактно татарско население. През 1864 г. от Кюстенджанското пристанище са изнесени на 283 кораба 118 680 т. зърно или около 4 000 000 цариградски килета. По-голямата част от това количество е превозено по р. Дунав и жп линията, а останалото е местно производство. Корабите, с които се изнасят зърнени храни, са главно австрийски, френски и английски. Австрийският Лойд поддържа ежедневна линия между Цариград и Кюстенджа, а през 1864 г. открива пряка параходна връзка между Кюстенджа и Одеса. Наистина пътниците и стоките, които се пренасят, не са много – от Одеса 254 души, за Одеса – 125 души. Но, както отбелязва руският вицеконсул във Варна, това има значение за руското влияние и търговия в страна, която хората доскоро не са познавали.²³

²¹ Пак там, 1870 г., д. 1621 б, л. 50 – 51.

²² Michoff, N. Beitrage... II. Zweiter Band. 1953, с. 358 – 359, 402. Michoff, N. Contribution à l'histoire du commerce de la Turquie et de la Buglarie. III. Svichtov, 1950, p. 578 – 579, 596 – 598.

²³ АВПР, 1865 г., д. 1617, л. 26 – 28.

Заселването на кримските и ногайските татари в Добруджа открива по-големи възможности за утвърждаване присъствието на Русия в този край. Като народ трудолюбив и преуспяващ, татарите бързо заемат важни позиции в стопанския живот на Добруджа. Но не е само разочарование от руското управление, което ги кара да обърнат отново взор към Русия. "В търговията – продължава пространното донесение на А. Олхин от април 1865 г. до Н. П. Игнатиев – навиците играят голяма роля, а те (татарите – В. Т.) са привикнали до такава степен с руските стоки, че изнасят от нас даже предмети, за които никой друг не би помислил в Кюстенджа, като например обработени овчи кожи, въпреки че Добруджа е пълна с овце. Освен това те отиват в Одеса за платове за облеклото си, за железа, въжета, чували и хубаво брашно. Ако татарите останат верни купувачи на стоки от Русия, Кюстенджа може след време да се превърне в пазар на много наши произведения".²⁴

Като има предвид изгодите от такава перспектива, емоционалната обвързаност на татарското население с Русия и желанието на част от него да се върне в родните си места, А. Олхин настойчиво препоръчва да се открие в Кюстенджа руско дипломатическо представителство. То ще защитава търговските интереси на Русия, ще покровителства татарите, ще подпомага развитието на малобройното християнско население в Кюстенджа и околността и не на последно място, ще наблюдава и ограничава доколкото е възможно влиянието на всемогъщата английска компания, която експлоатира жп линията, пристанището и кажи-речи целия търговски живот в Кюстенджа.²⁵ За ръководител на дипломатическата агенция се препоръчва българинът Николай Даскалов, преводач в руското консулство във Варна, руски възпитаник, полиглот и добросъвестен служител. До неговото назначаване, което така и не се осъществява, някои от функциите се възлагат на търговеца Николич, агент на Руското дружество за параходство и търговия в Кюстенджа.²⁶

²⁴ Пак там, л. 29.

²⁵ Пак там, л. 29 – 34.

²⁶ Пак там, л. 35 – 36.

Какви са последиците от тези мерки не е известно, но от едно описание на френския вицеконсул Лувиер за есенния панаир в Караку, известен още и като Меджидийски, узnamame, че през 1864 г. той е посетен от 35 – 40 000 души и са сключени сделки за 4 – 5 млн. пиастри или около 1 200 000 франка. Между многото и най-различни изделия, които тук се продават, добър пазар намират и внесените от Русия желязо, мед, самовари, вази, въжета, платове и др.²⁷

Преселването на кримските татари в българските земи става повод за откриване на морската линия между Одеса, Кюстенджа и Варна от страна на Руското общество за параходство и търговия (РОПТ). Това дружество, създадено през 1856 г., започва плаванията си до българските брегове през 1858 г., но в началото на 1861 г., със спирането на преселническия поток, ги преустановява. Междувременно татарите – едини заради търговските си интереси, други от нерешени имуществени проблеми в Крим, трети поради роднинските връзки с останалите там близки, подновяват много скоро пътуванията си до Русия. Те обаче са силно затруднени от обиколния път на руските параходи, който правят през Цариград или Сулина. Това удължава пътуването им, осъкпява стоката, която пренасят, а в крайна сметка намалява печалбата им. По тази причина те настоятелно молят чрез руския вицеконсул във Варна да се възобновяват връзките на РОПТ с българското Черноморие.

Като поддържа молбата им, временно изпълняващият длъжността Н. Даскалов привежда още един довод: от 1865 г. във Варна се отварят от гърци разни магазинчета и лавки, в които се търгува изключително с руски произведения, като свещи, железа, сапун, брашно, масло, икра, галети, макарони и др. Търговците, продаващи тези стоки, също се оплакват от трудностите, произтичащи от липсата на руска параходна линия между Варна и Одеса. В заключение Н. Даскалов отбелязва нещо, което е не по-малко важно – тази линия трябва да се поддържа, дори ако в материално отношение тя е неизгодна. Но той изключва подобна загуба, защото в та-

къв случай остава необяснена огромната полза, която извлиза от линията Австрийският Лайд, както и параходите на Франция и Англия, които правят всяка седмица по няколко курса до Варна. На този фон изглежда необяснимо самоволното оттегляне на руското дружество, чието отствие има неблагоприятни последици за руското влияние по Западното Черноморие. Те вероятно ще стават още по-тежки след окончателното откриване на жп линията Русе-Варна, пусната в пробна експлоатация на 26 октомври 1866 г.²⁸

Въпреки всички доводи и настоявания РОПТ възобновява търговската си линия с българското черноморско крайбрежие едва след Освобождението. Това несъмнено се отразява върху обема на търговските взаимоотношения между морските пристанища на двете страни. Най-съществената причина обаче за нездадоволителното им състояние до 1878 г. се корени в еднаквата стопанска структура на българските и руските земи. Като места с аграрен облик, тяхната продукция почти напълно се покрива и естествено не представлява интерес за двустранни делови връзки. Нещо повече, те до известна степен се конкурират на международния пазар, специално на житния, където руското зърно отстъпва водещата си позиция само в години на лоша реколта. Това обяснява и защо някои от големите български търговци извън пределите на страната, като Георгиеви в Румъния, Тошкови в Одеса, Тъпчилещови в Цариград и др., се занимават повече с търговия или реекспорт на руски произведения.²⁹ Стоковата листа, която се разменя между българските и руските черноморски пристанища, е скромна и еднообразна. Дървеният материал, тютюнът, розовото масло, виненият спирт и още някои изделия, които отиват в Русия, и пристигащите оттам кожи, свещи, хайвер, платове, брашно, железни предмети, икони и богослужебни предмети засягат малка част от крайбрежното население или близкия хинтерланд. Това не дава възможност да се разгърне мащабна и печеливша тър-

²⁷ Michoff, N. Contribution..., p. 435 – 448.

²⁸ АВПР, д. 1618, л. 68 – 71

²⁹ Паскалев, В. Пос. съч., с. 402 – 403.

говия, дори когато с нея се заемат длъжностни лица, като Л. Свиларич или Н. Даскалов, който полага през 70-те години големи усилия за продажбата на руска богослужебна литература.

Доколко и как тази обстановка се съзнава от руските управляващи среди, е трудно да се каже. Може да се предполага, че те или част от тях са наясно с обективните дадености и произтичащите възможности да се направи нещо повече за разширяването на търговската дейност. Възможно е тъкмо поради това да се залага главно на културно-политическата инвазия сред балканските народи и конкретно между българите. Тези инвестиции са не по-малко ефективни, но с оглед на бъдещето едва ли са толкова надеждни и дълготрайни. Очевидно това не се осмисля както подобава от руското правителство, въпреки поуките, които то би трябвало да има от развитието на отношенията с Гърция, Дунавските княжества и др. Недооценяването на ролята на търговско-икономическите връзки между двата народа до 1878 г. ще се превърне в бумеранг, който ще хвърля задълго или кратко сянката си върху взаимоотношенията между двете страни след Освобождението.

Когато се говори за търговията между българските и руските черноморски пристанища през Възраждането, трябва ясно да се подчертава, че тя е преимуществено, да не казва изключително, в ръцете на местните гърци. Българите от Варна, Бургас и останалите селища отсъстват, те не участват в търговията с Русия. Причините за това отсъствие са различни ≠ относителна малобройност на българското население, материална и финансова несъстоятелност, професионална ориентация повече към занаятчийска и селскостопанска дейност, недостатъчна опитност в търговските дела и мореплаването, неизгода от подобна търговия. Съвсем епизодични и случајни са връзките им с българските търговци в Одеса. Документацията от това време, без да бъде кой знае колко богата и разностранна, не съдържа информация за делови връзки както от страна на одеските българи, така и на тези от българското крайбрежие. Това състояние на

търговските връзки между българското и руското Черноморие потвърждава изводът, че търговията с Русия през Възраждането се осъществява главно от българската емиграция и без участието на българите от Западното Черноморие.

ЕЛЕНА ХАДЖИНИКОЛОВА

Още за създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ през 1869 г.

Вече десетилетия в българската историческа наука се води спор около времето за създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ, възглавен от Любен Каравелов. Важно място в съществуващите изследвания се отделя също на ролята на Васил Левски в работата на вътрешната революционна организация, тясно свързана с комитета в Букурещ. Стига се дори до изтъкване или омаложаване на приноса на Каравелов в общия революционен процес в българските земи и сред румънската емиграция през 70-те години на XIX век. От друга страна, някои дори противопоставят делото на председателя на БРЦК на това на Левски.

Началото на дискусията за основаването на БРЦК се поставя през 40-те години на нашия век.¹ Постепенно се отпечатват редица статии и монографии от Михаил Димитров, Никола Кондарев, Александър Бурмов, Димитър Косев, С. И. Сиделников, Иван Унджиев, Крумка Шарова и др., посветени на делото на Каравелов и Левски и на тяхното място в създаването на БРЦК в Букурещ.² Оформят се становища, че комитетът е създаден през 1869, 1870, 1871, 1872 г.

¹ Димитров, М. Васил Левски и Димитър Общи. – Заря, № 6206, 1942; Същият: Христо Ботев. Биография, С., 1948; Бурмов, А. Васил Левски в началната история на Българския революционен централен комитет. – Родина, кн. 1, 1938; Същият: Български революционен централен комитет (1868 – 1876), С., 1947; Унджиев, И. Васил Левски. Биография, С., 1945.

² Бурмов, А. Съществувал ли е централен революционен български комитет в Букурещ през 1869 – 1872 г. – Историч. преглед, 1961, № 3; Същият: Любен Каравелов и създаването на Българския революционен централен комитет в Букурещ. Известия на института за история, т. 14 – 15, С., 1964; Косев, Д. Към историята на революционното

В съществуващата историография най-ранният известен документ за работата на БРЦК датира от 11 януари 1870 г. и представлява доклад на агент на шпионската организация на Али паша в Цариград, създадена през 1867 г. от поляци.³ В този доклад се съобщава, че на 30 декември 1869 г. се е състояло заседание на Букурешкия комитет, на което присъстват представители на 12 комитета на българската емиграция в Румъния, тясно свързани с работата на комитета в румънската столица.

На заседанието от 30 декември било решено да се започне подготовка на въстание в българските земи, която да се свърже с освободителното движение в Сърбия, Черна гора, Босна, Гърция, славянските народи в Австро-Унгарската империя и подкрепата на Русия. В българските земи трябвало да бъдат изпратени представители на централния комитет, които да подгответ на населението за въстание и да създадат чети. Един от тези представители е Левски.

Разгледаният документ буди съмнение за достоверността на своята информация, поради спецификата на задачата на автора му. А. Бурмов и Кр. Шарова обаче доказват, че през 1869 г. дейци на БРЦК имат приятелски връзки с полската емиграция в Цариград, поради което е вероятно да бъдат поканени членове на организацията на Али паша на заседанията на комитета в Букурещ.⁴ Остава неизяснен въпросът за интереса към Русия на български дейци, тясно свързани с полските имигранти.

Важно място в свидетелствата за съществуването на БРЦК в Букурещ през 1869 г. заемат връзките на комитета със сръбското правителство. Каравелов и "младите" в Букурещ използват дипломатическия куриер на сръбския консул в румънската

движение в България през 1867 – 1871 г., С., 1958; Кондарев, Н. Към въпроса за революционното движение в България (1867 – 1871), С., 1962; Същият: Идеологията на Любен Каравелов, С., 1959; Сиделников, С. И. Болгарский революционный центральный комитет (1869 – 1872), Харьков, 1970; Шарова, К. Български революционен централен комитет (1869 – 1872), С., 1987; Същият: Любен Каравелов (1869 – 1870). – Векове, 1984, № 6; Същият: Любен Каравелов и Васил Левски в началната история на Българския революционен централен комитет (1869 – 1870). – Историч. преглед, 1987, № 7; Унджиев, И. Васил Левски. Биография, С., 1967.

³ Бурмов, А. Съществувал ли е..., с. 42 – 47.

⁴ Пак там; Шарова К. Любен Каравелов и Васил Левски..., с. 80 – 85.

столица, за да пренасят своята кореспонденция между Цариград и Румъния. А. Бурмов поставя въпроса за лицето "Жулвекурт", което изпраща сведения в Цариград в края на октомври 1869 г. чрез сръбското външно министерство.⁵ Тези сведения са до неизвестен получател, но в тях се съдържа информация за борбата на "младите" в Букурещ срещу Христо Георгиев и руския консул в града. Докладите на "Жулвекурт" са свързани с намесата на Левски в този конфликт и с водещата роля на Каравелов в него. Кр. Шарова също обръща внимание на лицето "Жулвекурт" и се опита да докаже, че водещата роля на Каравелов в докладите на неизвестния агент е свързана с мястото на българина като председател на съществуващия вече БРЦК в Букурещ.⁶

Въпреки разгледаните становища на българските учени за връзките на БРЦК със сръбското правителство през 1869 г., сръбските историци създават нови, различни от българските, теории за тези връзки. Джордже Игнатович подробно се спира на предадената кореспонденция на "младите" от сръбския дипломатически куриер на Христо Георгиев през октомври 1869 г., която също попада в румънското правителство.⁷ Той разглежда дейността на "Жулвекурт", свързана със сръбското външно министерство.⁸ Въз основа на тези свидетелства сръбските историци доказват, че Каравелов е свързан със сръбското правителство при формирането на БРЦК, без обаче да се спират на въпроса за съществуването на комитета през 1869 г.⁹ Така те приемат, че Каравелов и

⁵ Бурмов, А. Любен Каравелов и създаването на..., с. 120 – 121.

⁶ Шарова, К. Една външнополитическа акция на Българския революционен централен комитет през 1870 г. в защита на българското революционно движение. – Известия на държавните архиви, С., 1990, № 60, с. 7 – 8.

⁷ Игнатович, Ђ. Прилог проучавану литературног насле... а Каравелова и Ботева. Прилози за книжевност, језик, историју и фолклор, Београд, 1966, кн. XXXII, св. 3 – 4, с. 80.

⁸ Игнатович, Ђ. Сръбските другари на Любен Каравелов, Белград, 1957, с. 8.

⁹ Игнатович, Ђ. Любен Каравелов и сръбското общество, Ниш, 1969; Същият Светозар Марковић и Любен Каравелов у политики и книжевности. Светозар Марковић и Любен Каравелов. У контексту словенске книжевности и културе, Београд, 1992, с. 210; Стојанчевић, В. Срби и бугари (1804 – 1878), Београд, 1988, с. 280 –

новата революционна организация е свързана с Миле Блазнавац и със сръбската национална пропаганда на Балканите.¹⁰ Те обаче не посочват има ли през 1869 г. БРЦК в Букурещ.

Доказването на съществуването на БРЦК в Букурещ през 1869 г. все още зависи от откриването на достатъчно изворов материал. Известните документи, на които се спряхме, имат дискусионен характер, който трябва да бъде постепенно преодолян. По тази причина е необходимо да се търсят нови доказателства в подкрепа на становището, че през 1869 г. в Букурещ има БРЦК.

* * *

Нова светлина по въпроса за създаването на БРЦК през 1869 г. хвърлят сръбски документи, публикувани от Дж. Игнатович, и един доклад на австрийския посланик в Букурещ от 1869 г. Тези документи досега не са използвани в науката.

Както вече се спомена, сръбският дипломатически куриер в края на октомври 1869 г. предава тайната кореспонденция на "младите" в Букурещ на Хр. Георгиев. Това той прави вероятно от страх, че по това време тези среди вече имат свой революционен комитет. Това твърдение се подкрепя от доклад на сръбския консул в Букурещ от 17 ноември 1869 г., в който се посочва, че "Каравелов има свой комитет".¹¹ От името на този комитет българският деец се обръща с молба към сръбското правителство да измени своята практика в раздаването на сръбски паспорти за българи.¹² Каравелов иска такива паспорти да се дават с посредничеството на "неговия комитет".¹³ Сръбското правителство отка-

302, 362: Същият: Развојни правни државни политики кнежевине Србије према бугарима у XIX веку. Зборник за историју Матице српске. Београд, 1979, № 20.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Игнатович, Ђ. Сръбски документи по българското възраждане. – Мост, Ниш, 1971, № 7. Писмо на Коста Цукич до Димитрия Матич, Букурещ, 17 ноември 1869.

¹² Пак там.

¹³ Пак там.

зва и продължава старата практика при определяне на лицата, които ще получат паспорти.

В доклада от 17 ноември 1869 г. сръбският консул в Букурещ съветва Каравелов да се откаже от оплакването си пред румънското правителство във връзка с разкритията на дипломатическия куриер за тайната кореспонденция на "младите". Той го предупреждава, че сръбското правителство няма да защити това оплакване.¹⁴ Взаимоотношенията на Каравелов със сръбския консул са враждебни, въпреки че съществуват контакти между тях. В края на 1869 г. Коста Цукич предупреждава своето правителство да не проявява доверие към желанието на българина да се срещне с правителствени дейци. Той пише, че тази политика е "само реклама, която вестник "Свобода" използва".¹⁵

В началната история на БРЦК важно място заемат връзките на комитета с Мацини и с неговите привърженици сред "младите", представени от Теофан Райнов.¹⁶ В работата на БРЦК през 1869 г. българските мацинисти играят важна роля. По това време те вероятно искат да се свържат също със сръбското правителство, като използват посредничеството на Каравелов.¹⁷ Председателят на революционния комитет в Букурещ обаче не се ползва с доверие на сръбския консул и на неговото правителство. К. Цукич предупреждава своето министерство "да бъде внимателно към някой си Райнов, който е в преписка с Каравелов и с неговите приятели в Белград".¹⁸

Свидетелство за съществуването на БРЦК в Букурещ в края на октомври – началото на ноември 1869 г. е докладът на австрийския посланик в румънската столица от 13 ноемв-

¹⁴ Пак там. Писмо на Коста Цукич до Димитрие Матич, Букурещ, 27 дек. 1869.

¹⁵ Пак там.

¹⁶ Шелудко, Д. Любен Каравелов и Васил Левски в началото на Българския революционен централен комитет. – Известия на института "Хр. Ботев", 1947, №1.

¹⁷ Игнатовић Б. Сръбски документи... Писмо на К. Цукич до Д. Матич, Букурещ, 11 януари 1869.

¹⁸ Пак там. Писмо на К. Цукич до Д. Матич, Букурещ, 27 дек. 1869.

ри 1869.¹⁹ В този доклад пише, че руското правителство изпраща полковник Артамонов в българските земи с проучвателна цел. Руският военен служител тръгва от Цариград през Одрин и Пловдив за Берковица и североизточните български земи. Неговото пътуване е свързано с очаквано въстаническо движение на населението от района, което ще бъде подкрепено с чети от Сърбия.

Полковник Артамонов предпрема своето пътуване във време, когато в Букурещ съществува БРЦК и руското правителство очаква комитетът да оглави народното движение. В подкрепа на това становище са споделените в доклада опасения на австрийския дипломат, че руският офицер идва в българските земи по повод на работата на "младобългарския комитет в Букурещ".²⁰

Докладът на австрийския посланик в Букурещ потвърждава не само съществуването на БРЦК в Букурещ в края на октомври – началото на ноември 1869 г. Той също посочва революционния характер на новата организация и нейните симпатии към Русия. Съвпадението по време на съобщенията на сръбския и на австрийския дипломати, написани на 11 и 17 ноември 1869 г., е свързано с бързите опити на двете правителства да се противопоставят на очакваната революционна дейност на БРЦК, възглавен от Каравелов. Австрийският и сръбският дипломати нямат приятелско отношение към комитета, те се страхуват от предстоящата му работа.

Интересен въпрос, отразен в доклада на сръбския консул от Букурещ, е на кои среди в Сърбия през 1869 г. се опира Каравелов, когато се формира БРЦК в Букурещ. Кои са "белградските приятели", за които К. Цукич предупреждава своето правителство.

Известно е, че когато през пролетта на 1869 г. Каравелов излиза от Пещенския затвор, той написва статии за балканската федерация, които са поместени във в. Застава"

¹⁹ Ивић, А. Аустрийски извештаји о бугарским революционарима. Сборник на БАН, С., 1937, №31, с. 9.

²⁰ Пак там.

(Нови Сад) и в. "Народност" (Букурещ).²¹ През 1869 г. в. "Застава" е трибуна на идеята на Обединена сръбска омладина за освобождението и обединението на сръбския народ в Австро-Унгарската и Османската империя при съюз с българите. В Сърбия тази омладинска идея се споделя от редакцията на в. "Сърбия", издаван в Белград по същото време. В сръбската историография са известни още две статии във в. "Застава" и в. "Сърбия" от декември 1869 г., свързани с подготвяно въстание в българските земи.²² В тези статии не се съдържа никаква информация за работата на БРЦК.

Във в. "Сърбия" наред с известната статия от декември 1869 г. има друга статия от 1 ноември 1869 г., която е свързана с българското освободително движение. Времето на нейното отпечатване на 1 ноември съвпада със създаването на БРЦК. В нея обаче нищо не се пише за съществуването на комитета.²³ Отбелязани са само идеите на неговите дейци, че освобождението на южните славяни ще се постигне чрез обща борба, че взаимодействието на тези народи ще се осъществи през време на сръбско-турска война. Всички тези изводи обаче се правят в резултат на съобщението, че "българите напомнят за своето съществуване"²⁴ и по този начин вече обявяват теориите, че на Балканите не съществува български народ. Тези изявления в сръбския печат са вероятно в резултат на появата на БРЦК в Букурещ.

На 9 декември 1869 г. във в. "Сърбия" се отпечатва известната статия, посветена на появата на в. "Свобода" в Букурещ.²⁵ В тази статия Каравеловата журналистика се разглежда като дело на "младите" в Румъния. Тя се свързва с победата на тези среди в борбите през септември 1869 г. срещу "старите" при формирането на Българското книжовно дружество. Посочва се, че в. "Свобода" се издържа с парични средства на "младите". В статията е премълчано не само съществуването на БРЦК, но и революционната същност на Каравеловия вестник.

Интерес към живота на "младите" в Румъния през есента на 1869 г. проявява в. Застава, който отпечатва статии за Българското книжовно дружество в Браила и за готовото въстание през декември 1869 г. от БРЦК.²⁶ Трябва обаче да се отбележи, че в. "Застава" има публикувана само една статия през октомври-декември 1869 г., когато вече съществува БРЦК. Тази статия в сръбската историография е отнесена неправилно към м. декември 1869 г.

Статията във в. "Застава", която има отношение към нашия въпрос, е отпечатана през ноември 1869 г.²⁷ В нея се пише, че "животът на нашите братя и съседи живо върви и не престава да показва прояви на свобода и напредък".²⁸ Има основание да се приеме, че изказаните мисли се зараждат във връзка със създаването на БРЦК. Цялата статия е проникната от надежда, че в борбата за отхвърляне на общия неприятел сърбите ще се опрат на българите, вероятно породена от формирането на революционен център в Букурещ.

В разглежданата статия войводинските омладински дейци споделят принципите на Св. Маркович и сръбските социалисти-утописти за изграждането на българо-сръбско сътрудничество и приятелство в националноосвободителното движение. Авторът пише във в. "Застава", че основа на българо-сръбското сътрудничество трябва да бъде "народното самоуправление, нравственото усъвършенстване и политическото освобождение".²⁹ Според него подтиснатите народи трябва да

²¹ Пак там.

²² Димитров, М. Публицистиката на Любен Каравелов. С., 1858, с. 695; Игнатовић... Ћ. Любен Каравелов и Светозар Марковић. Уједињена омладина сръбска. Нови Сад, 1968; Константинов, Г. Вои и бугарското народното покрета. Београд, 1939, с. 120; Конев, И. Любен Каравелов в Сърбия. – Известия на института за българска литература, 1955, № 3, с. 150. Пенев, Б. Любен Каравелов. История на новата българска литература. С., 1936, т. 4, кн. 2, с. 1240.

²³ Каравелов, Л. Сръбске приповедки. Београд, 1939, с. 2; Марковић, Т. Любен Каравелов о сръбској книжевности. – Сръбски книжевни гласник. Београд, 1910, кн. 24, бр. 5.

²⁴ В. "Србија", № 5, 11 януари 1869.

²⁵ Пак там.

²⁶ Пак там, № 139, 9 декемв. 1869.

²⁷ Димитров, М. Публицистиката на Любен Каравелов..., с. 685; Марковић, Т. Пос. съч., с. 123.

²⁸ В. "Застава" № 142, 30 ноемв. 1869.

²⁹ Пак там.

се опознайт, а не по европейски планове да решават Източния въпрос.

След проявения интерес към борбите около формирането на Българското книжовно дружество, омладинският печат в Сърбия и Войводина отново обръща внимание на живота на "младите" в Румъния през ноември-декември 1869 г. В разгледаните статии обаче не се отделя място на БРЦК, а в. "Свобода" се свързва с книжовното дружество. Съществуването на Букурешкия комитет не привлича интереса на омладинските дейци. В своите писания те дават израз преди всичко на своето признание към изтъкнатия български творец.

Отношението на омладинските среди в Сърбия и Войводина към българите през 70-те години е в процес на развитие. То се изменя с оглед на влиянието на идеите на Св. Маркович върху Обединена сръбска омладина. В резултат на това се стига до вътрешни прегрупирвания на организацията и до промяна на отношението на Омладина към БРЦК и Каравелов.

* * *

Архивният материал, който се използва в настоящето изследване, показва, че БРЦК (БРК) започва своята работа в края на октомври 1869 г. Той предизвиква опасенията на сръбския и на руския консули в Букурещ поради своя революционен характер и поради връзките си с руската политика.

Изворовият материал, който подкрепя изразеното становище за формирането на БРЦК, предстои тепърва да бъде обогатяван. Обаче и наличните извори съдържат неоспорими свидетелства, които заслужават внимание.

Разгледаните документи са важно доказателство, че при формирането на БРЦК (БРК) Каравелов не е свързан със сръбското правителство, макар че поддържа контакти със сръбския консул в Букурещ. Интересно е, че сръбските историци в своите изследвания не отбелязват тази особеност във взаимоотношенията на Каравелов със Сърбия.

Омладинският печат проявява интерес към делото на Каравелов, за разлика от другите сръбски вестници, където нищо не се пише за политическия живот на българите в Румъния. Този печат обаче е далеч от програмните задачи на БРЦК, насочени към подготовкa на въстание, свързано с революционното движение на южните славяни.

ГЕОРГИ АСТВАЦУРОВ

Разкулачването в българското с. Паркани през 1920 – 1930-те години

Периодът на така наречената "всеобхватна колективизация и ликвидация на кулачеството като класа" в бившия СССР предизвика основателен интерес у специалистите. Бившите български колонии в Новорусийския край, които влизат в състава на Украинската ССР, заедно с украинските и молдавските селяни преживяват целия ужас на насилиственото прилагане на социализма в селското стопанство.

Като говорим за разкулачване, преди всичко следва да отговорим на въпроса защо повечето паркански българи не попадали към класическото определение за кулаците (редовно използване на наемен труд, притежаване на мелници, маслобойни и други предприятия за селско-стопанско производство, даване под наем на машини, получаване на нетрудови доходи и др.). Основната маса на парканските селяни представлявали средняците. Те обработвали самостоятелно своите парцели земя, сами продавали продукцията си на пазарите в близките градове Бендери (до 1918 г.), Тираспол и Одеса. Притежавали имот средно по 5 – 6 десетини¹. Запазеното до 1917 г. общородово земевладение, редовно преразпределено през всеки 12 години, благодарение на природно-климатичните условия, традиционното трудолюбие на парканските българи, за които в околните градове и села се носели легенди, осигурявало добро жизнено равнище на повечето селяни. Имущественото разслоение на населението не било толкова забележимо както в тези български села, където жителите им още в края на XIX в. преминали към еднолично обработване на земята. Чак до револю-

¹ десетина = около 10 дка.

цията през 1917 г. в Паркани била запазена традицията на общородовото самоуправление и нямало неоземлени селяни.

Съветската власт в Приднестровието победила окончателно през февруари 1920 г. Използвайки вече двугодишният опит на Съветска Русия, местните революционни органи на властта започнали настойчиво да прилагат директивите на ЦК на бълшевишката партия във всички сфери на социално-икономическия живот на село, което предизвикало определено противодействие у парканци. Най-много неприятности дошли след въвеждането на продоволственото облагане и насилиственото записване в комитета на бедните селяни, в който трябвало да влезне най-бедното население.

Сблъскването със съветската власт в Паркани започнало, след като пребиваващият в селото продоволствен отряд арестувал 20 местни селяни, обявил ги за заложници и поставил към всички жители ултиматум: в продължение на едно денонощие да представят 500 пуда¹ жито. В противен случай заложниците ще бъдат разстреляни! Произврът на ръководителите на продоволствения отряд, които имали неограничени пълномощия, довел до чести сблъсквания на парканци с представителите на властта, дори до престрелки, още повече, че оръжие след гражданска война имало почти във всеки дом. Общинският революционен комитет бил принуден да изземе оръжието от селяните. Само за два дни през май 1920 г. били предадени на властта 140 пушки.¹

Всичко, каквото имали стопаните излишно – дори и останеното зърно за семе, било иззето от продоволствените органи. На селяните изрично се забранявало да продават селскостопанска продукция. Заповедта на околийския революционен комитет била да се закрият в Тираспол всички продоволствени пазари. Изземвани били не само излишното жито, но и други земеделски продукти. През октомври 1920 г. Парканският общински революционен комитет докладвал за изпълнения плодов данък и продължил да събира от населе-

¹ 1 пуд = 16.3 кг.

¹ Борьба трудящихся Молдавии против интервентов и внутренней контрреволюции (1917 – 1920 гг.), Кишинев, 1967, 488 с.

нието мляко и яйца.² Всеки селянин, отстояващ твърдо интересите си, можел да бъде обявен за кулак и лишен от всички права, включително и от правото на живот. В преписката местните органи на властта наричали Паркани не друго, а "бандитско" село. На 28 август 1920 г. околийският вестник "Известия" в уводна статия по следния начин формулирал партийното отношение към кулаците: "Във всеки кулак седи бандит. Разкулачването на кулаците значи веднъж завинаги да се освободи селячество от разбойническия бандитизъм".

Появяването на кулачеството в Паркани започнало от началото на 1920 г., когато в селото бил създаден комитетът на бедните (незаможните) селяни (КНС). Тази революционна организация на бедните била още една стъпка за укрепване на властта в село. Създаването ѝ в Паркани нямало никакво икономическа, нито социална база. За ръководства на КНС, на селския съвет и общинския революционен комитет (в Парканската община влизали общо две села: Паркани и Терновка) били посочвани хора отвън. В продължение на редица години местните жители не се допускали до ръководствата в селото. При образуването на комитета на бедните селяни отначало влезли 220 стопани от 1100, въпреки че много от тях, според мнението на властта, имали средняшки или дори кулашки стопанства. От лятото на 1920 до пролетта на 1921 г. били направени няколко чистки в КНС, а на 15 май 1921 г. парканският комитет на бедните селяни бил разтурен "с цел да се очисти от присламчилите се елементи".³ В новия създаден комитет влезли само 28 стопани.

Наложената диктатура на малцинството предизвикала взрив от народно негодувание. Почти всеки ден в селото обикаляли въоръжени хора и търсели излишни продоволствия. През март 1921 г. от Паркани докладвали в околийския революционен комитет, че "населението е възбудено и са необходими общински четворки". Постъпват жалби за непосилния

² НАРМ, ф. 651, оп. 1, д. 1, л. 58.

³ Так там, ф. 648, оп. 1, 2, л. 15.

* Четверки – рус., впръг с четири коня.

данък".⁴ Все по-често между парканци и активисти на КНС и представители на общинския революционен комитетставали стълкновения. На членовете на партийните групи е раздадено оръжие, "за да се избегнат експресии". Съгласно директива на губернския партиен комитет всички общини в Тирасполска околия според отношението им към съветската власт се разпределят на няколко групи. "Червени общини" се наричали тия общини, в които кулашката прослойка била незначителна. Най-неблагополучните общини, от гледна точка на властта, се наричали "черни". Към тях била и Парканската община. Към "черните общини" били прилагани всички възможни жандармски мерки: масови арести, постоянно присъствие в селата на отряди от милиция и военски подразделения, прилагане на т. нар. "колективна отговорност" (вземане на заложници) към неплатежоспособните и т.н.

Състоялият се през март 1921 г. X конгрес на РКП (б) решава да се замени комуналното облагане с продоволствен данък. До неотдавна в историческата наука се смяташе, че от този момент селяните започват да живеят по-добре и затова се обръщат с лице към съветската власт. Но някои документи свидетелстват за друго. Цялата тежест на продоволствения данък пада върху "черните" общини. На 21 август 1921 г. излиза заповед № 73 на Тирасполския революционен комитет "За заменяне на комуналното продоволствено облагане с продоволствен данък", като се пояснява, че от този налог се освобождават само "червените" общини.⁵

През есента на 1921 г. в Тирасполската околия настъпило катастрофално положение с продоволствието, хляба и горивото. Освен неплодородната 1921 г. и последствията от гражданская война, причина за бедствието била и рязкото понижаване на трудовата активност у селяните, липсата на стимул за произвеждане на повече продукция. Но властите и този път обяснявали всичко с хитрините на "враговете на съветската власт" – кулаците. На 16 ноември околийският специален комитет решил да

⁴ Так там, ф. 651, оп. 1, д. 1, л. 80.

⁵ Так там, л. 100.

се изпрати войска в общините, които не издължават продоволствия си данък. Недоволството на селяните стремително нараснало. Именно през тези дни на революционните власти се отдала възможност да нанесат решителен удар по парканското селячество. Внимателното изучаване на документите, свързани с последвалите трагически дни, дават всички основания да се предположи, че органите на ЧК са планирали чудовищната провокация. Рано сутринта на 19 ноември 1921 г. от десния, румънския бряг на Днестър, съвсем безпрепятствено преминали през реката около 30 белогвардейски офицери и без един изстрел проникнали в Паркани, като нападнали пограничната застава. В центъра на селото били събрани повече от 500 мъже и юноши. Белогвардейците влезли в Тираспол, като водели пред себе си в качеството на жив щит невъоръжените парканци. При първите изстрили в Тираспол повечето от селяните побегнали към позициите на съветските войски. Остатъкът от белогвардейците хукнали към Днестър. Всички предали се парканци били откарани в затвора на ЧК. На следващия ден чекистите събрали на едно място селяните и пред очите им разстреляли 8 от "най-активните участници във въстанието". На другия ден разстреляли още 8 души. По-нататък кървавата бания продължила в Тираспол. В следствените стаи на ЧК били унищожени и умрели от раните си повече от 60 паркански жители. Петима били осъдени на по 5 години концлагер.⁶

До днес в официалната историография тези събития се определят като "кулашко въстание", а броят на жертвите сред парканското население съзнателно се скрива. По-нататък по делото на "парканското въстание" били арестувани повече от 100 души. Мнозинството от тях така и не получили официално обвинение. След няколко дни арестуваните били пуснати на свобода, но като се завърнали по домовете си, разбрали, че имуществото им било конфискувано, набедената вина така и не била доказана. Семействата на разстреляните парканци (жени, деца, старци) също били подло-

⁶ Пак там, ф. 283, оп. 5, д. 2 -дело "О злоупотреблениях местных органов власти с. Паркани". Вж. също: Аствацатуров, Г. Парканская трагедия. – Независимая Молдова, 11 ноември 1966.

жени на конфискации и въдворени в други села. На осъждане от "чрезвичайните тройки" и на изселване подлежали 70 семейства. Тази чудовищна акция имала две цели: материално да се подкрепи КНС с конфискуваното имущество и недвижимия имот и, второ, да се изплашат останалите селяни.

Събитията, свързани с "парканското въстание", напълно развързали ръцете на местните власти и преди всичко на КНС. Част от имуществото, конфискувано от парканци, преминало в ръцете на ЧК, а другата част била предадена на комитета на бедните селяни. Произволът на местните власти нямал предел. Многобройни документи свидетелстват за техния неистов и жесток разгул, пиянства, насилия над жените, шантаж и подкупничество. Всеки нечлен на КНС можел да бъде обявен ако не за активен, то за "пасивен участник във въстанието".⁷ Подкупът и заплахите от страна на органите на властта целели да привлекат повече съюзници от местните селяни. Започнал разколът сред парканското общество на "свои" и "чужди".

Въведението през 1922 г. на НЕП (нова икономическа политика) подсказал някакви надежди в селяните. В продължение на няколко години жизненото им равнище се повишило. През 1925 г. в Паркани било обновено земеустроителството. Преминало то без особени ексцесии, тъй като още от по-старо време парканци били свикнали с разделянето на земята. Но и през годините на НЕП-а разкулачването продължило. На 14 март 1923 г. с постановление на общинския партиен комитет и КНС било конфискувано имуществото на парканските селяни Фьодор Киров, Добров Андрей, Дмитрий Обручков, Татяна Доброва и Фьодор Матвенко. Обвинението било стандартно: "пасивно участие във въстанието".

Живителният полъх на НЕП-а не продължил дълго. Според решението на XV конгрес на РКП (б) започнало "преминаването на селското стопанство на социалистически релси". Масовата колективизация трябвало да премине на фона на "ликвидация на кулачеството като класа". През това време в Паркани бил създаден вече скелетът на партийно-

⁷ Пак там, л. 4.

стопанската номенклатура, в основата на който били българските и бесарабските политемигранти, командированите по партийна линия 25-хилядници, а също и издигнатите и възпитаните местни активи, завършили съветски партийни школи и други идеологически учебни заведения.

Между другото се променила и тактиката към тези парканци, които категорично се обявявали против общественото стопанство. На смяна на откритото съпротивление дошли легалните, а понякога и "нелегалните форми" на борба. Още през 1922 г. близките на разстреляните парканци, а така също и селяните, подложени на незаслужена конфискация, не се подчинили на присъдата на ЧК за изселване и подали молби в съда, обвинявайки местната власт в незаконни действия. Революционният трибунал на Одеския окръг постановил да се върне на пострадалите цялото имущество. Но парканският комитет на бедните селяни не се подчинил на решението на революционния трибунал, още повече, че голяма част от имуществото през това време било разграбено. Три пъти представителят на парканските жалващи се селяни 60-годишният Дмитрий Петрович Дизов отивал в столицата на Украйна и се срещал с председателя на общоукраинския централен изпълнителен комитет (ВУЦИК) на републиката Г. И. Петровски. В писмо до главата на Украинската държава парканци тогава поставили въпроса за реабилитирането на невинно разстреляните съселяни. Самото дело за произвела на местните власти било прекратено поради "недостатъчно улики".

Няколко пъти скрито, през нощите, се събирили убедените противници на КНС в дома на Фьодор Киров и обсъждали тактиката за по-нататъшните действия. Два пъти в селото правили избори за селски съвет, но и двата пъти резултатите били анулирани, защото издигнатите от партийната организация и от КНС кандидатури не събрали необходимия брой гласове, и съставът на селсовета се обявявал на кулашки.⁸

Първичните низши форми на кооперация, създадени в Паркани, са четирите кооперации СОЗ (за съвместна обработка

⁸ АОПО РМ, ф. 60, оп. 1, д. 214.

на земята), градинарско-лозарското другарство, машинно-тракторният артел и мелничният артел, които получили определена подкрепа от населението, тъй като не засягали правата им за собственост на земята. Но желаещи селяни да влезнат в колхоза, считан за висша форма на социалистическа кооперация, били малко. През 1929 г. в Паркани били създадени седем колхоза. Всеки от тях наброявал от 30 до 50 стопани. Основната маса селяни, без да се поддават на изострената агитация и заплахи, не искала да се записва в колхозите. Най-убедителните доводи за влизане в колхоза, според мнението на властниците, трябвало да се използват поредните репресии. Новият период на разкулачвания в Паркани, както и в другите региони, се появил отново през 1929 – 1932 г. През това време четири пъти били масово конфискувани имуществото и интернирани редица селски семейства.

Имах възможност да съставя списък на всички разкулачени парканци. По непълни сведения досега броят им е към 200 души. Най-голямото от четирите изселвания било първото – през 1929 г. Тогава били репресирани повече от сто семейства. Мнозина парканци, за да избегнат разкулачването, срочно раздробявали стопанствата си. В началото на 30-е години не били редки браковете между младежите, дори преди да навършат 16 години. Бащите предавали на синовете или дъщерите част от земята и инвентара. Имущество давали на близки и далечни роднини. Разрушавала се многовековната традиция на големите български семейства, когато под един покрив живеели три, а понякога и четири поколения. Именно през тези години намаляла и раждаемостта. Вместо многодетни семейства, в наше време преобладават семейства с едно или две деца.

На репресии били подложени и свещениците. Местните власти считали църквите като едно от препятствията по пътя на колективизацията в Паркани. Селските свещеници Сергей Делов (последният представител на българските свещеници Делови) и Димитър Тихонов открыто недоволствали от съветската власт. Младият свещеник Димитър Тихонов бил изселен от Паркани и му било конфискувано имуществото. Църквата била закrita, а 73-годишният Сергей Делов бил

изхвърлен от дома си, който бил преустроен за гранична застава.

Повечето от разкулачените парканци били отправени към Красноярския край за горски секачи, към Пермската област и строителството на Беломорския канал. Друга част от парканчани отишли на различни строителни обекти в Молдавската автономия, включително и в съседното село Бичок, където била каменоломната "Червен рудник".⁹

Въпреки масовите репресии, парканци влезли в колхоза без желание. Както и в другите региони, след известното писмо на Stalin "За главозамайването от успехите" започнал отлив на селяните от колхозите. Партийната организация в Паркани се намирала в неведение. Парадоксален е фактът, че на комунистите най-тежко било да намерят в селото бедняци и ги агитират да влезнат в колхоза, отколкото средняци и кулаци. Една от точките в решението на партийната организация, взето на събрание през декември 1930 г., била комунистите да се задължат "да работят за откриване на бедняци и ратаи в колхоза".¹⁰

През втората половина на 1930 г. все по-често вместо открытията репресии за влизане в колхоза се използвал лостът за облагането с данък. В ръцете на управляващата върхушка той все повече се превръщал в инструмент за натиск върху "другомислещите" единлични стопани, нежелаещи да влезнат в колхоза. Според селскостопанския данък за 1930 г. от 48 577 рубли за Паркани от кулациите се искали 28 696 рубли. Към кулашките стопанства през тази година били записани 42 паркански семейства.¹¹ От 96 912 пуда жито годишен план кулашките стопанства трябвало да предадат 14 520 пуда.¹² Тази данъчна преса принуждавала селяните да влязат в колхоза, без да дочекат решението на съда за неплащане на налога и конфискуване на имуществото. Отново в селото обстановката се изострила. Още през февруари 1930 г. комунистите решили да ходатайстват пред района "за получаване на оръжие за партийците, тъй като във връзка с

⁹ Пак там, д. 261, л. 14.

¹⁰ Пак там, д. 330, л. 1.

¹¹ Пак там, ф. 49, оп. 1, д. 1727, л. 13.

¹² Пак там, л. 14.

провежданата кампания има опити на покушения от кулаци-
те над партийците".¹³

В отговор на засилените икономически санкции единлични-
те стопани намалявали производството, клали добитька, съкращавали засетите площи. Около двадесет селяни продали иму-
ществото си и се преселили в съседния Тираспол, започнали да
работят в консервните и дърводелските предприятия. Но и това
не успокоявало местните власти, тъй като за сметка на частни-
ците те изпълнявали плана, като често приписвали на колхози-
те "икономическите успехи". В селото настойчиво водели поли-
тика на разкриване на "злостните укриватели на селскостопан-
ските данъци". На 29 май 1930 г. партийното събрание решило
"да създаде ударна бригада и привлече лека кавалерия за разкрива-
ние на неплатилите си данъци".¹⁴ В помощ на работещите на
ръководни длъжности в Паркани български и бесарабски поли-
темигранти С. Спасов, И. Райчинов, Г. Атанасов временно били
командирани български политемигранти от други населени
места: Т. Главчев, И. Стоянов, В. Крайчев и др.

Между другото, под формата на сведения заедно със земеделските участъци на колхозниците през 1932 г. започнало пре-
разпределение на земята. В замяна на иззетата от частниците 2 – 3 десетини орна земя и 1 – 2 десетини градини селяните полу-
чили значително по-малко и то на най-неудобните места.

Политиката на непрекъсната колективизация и масово
разкулачване довела до "терора на гладните". Годините 1932
и 1933 в Молдавската АССР били рядко плодородни. Само колхозните поля пустеели, единличните стопани намалявали
земята си, боеки се от разкулачване. Богатото Приднестровие сполетяла нова беда. Гладът обхванал всички райони в
съветска Молдавия. На отделни места се появили случаи на
човекоядство.¹⁵ Свикнали да търсят лишения и да запазят
при всякакви положения чувството за собствено достойнство,
парканци недопуснали най-лошото, което през тези години
правели бедните по селата в съседните населени пунктове
като просели милостиния. Червеноармейците, дошли от Ук-

¹³ Пак там, ф. 60, оп. 1, д. 331, л. 7.

¹⁴ Пак там, л. 18.

¹⁵ Пак там, ф. 49, оп. 1, д. 2080, л. 90.

райна, служещи в Паркани, като знаели за глада у дома им, се отказвали да се връщат, дори обратно – канели да се заселват при тях близките им. Именно през тези години в Паркани значително се увеличил броят на руските и украинските семейства.

"Виновниците" за предизвикания глад отново станали кулаките. През 1933 – 1934 г. за "неизплащане на селскостопански данъци" в Паркани били осъдени 16 частници. Търсели се все нови "вредители". От 16 – 19 септември 1934 г. в Паркани имало съдебен процес, шумно рекламиран като "показателен съд над двама хулигани, синове на белобандити, разстреляни през 1921 г.". Според явно изфабрикуваното обвинение тримата младежи Н. Жеков, Д. Стоянов и М. Димов били виновни и осъдени на 10 г. строг тъмничен затвор и изпратени в Сибир.¹⁶ През тази година значително бил засилен натискът срещу частните стопани.

И без да гледат на широките репресии, управляващите от върхушката добре разбирали, че без трудовото селячество не може да се мине. Вероятно затова, въпреки всичките строгости на сталинския режим, местните власти не се съпротивлявали, когато младите парканци, деца на разкулачени, след година-две отново се връщали в селото. Като "неблагонадеждни" ги водели на отчет и ги изпращали да работят в колхозите. До 1935 г. упорството на частниците било окончателно сломено. На 15 март 1935 г. от 1649 стопани останали само 150 частници.¹⁷

Съдбата на парканските изселници била трагична. Повечето от селяните от старото поколение умрели в Сибир, в Урал и на Беломорския канал не само от старост, колкото от неподносимите условия и мъка по родните места. Много от тях там също били подложени на преследване. Ето например трагичната и, за съжаление, типична съдба на един от разкулачените парканци. Михаил Николаевич Братоев бил заточен още през 1929 г. През следващата година при него било изпратено и семейството му. Работил близо до Красноярск в дълкорезница. Станал удар-

¹⁶ НАРМ, ф. 283, оп. 1, д. 243, л. 102 – 104. Вж. също: Аствацатуров, Г. Дело о "покушении на Георги Димитров". – Независимая Молдова, 18 ян. 1966.

¹⁷ Социалистическое переустройство сельского хозяйства Молдавской АССР. 1920 – 1937. Кишинев, 1967, с. 416.

ник-стахановец. Много пъти бил поощряван от началството. Но през 1938 г. бил арестуван като "враг на народа". Умрял в затвора. Синът му Григорий Михайлович като "неблагонадежден" в началото на войната бил изпратен в състава на трудовата армия в Норилск в заполярния кръг. През 1946 г. е възврден в лагер до Новосибирск, където престоял недълго и прехвърлен в Новокузнецк в алуминиевия завод. От 1947 г. 16 години работил в рудник. Едва през 1964 г. се върнал в Паркани.

Голяма група от разкулачените парканци се върнали през 1947 г. в родното село. Местните власти и след войната, даже и през време на "затоплянето", крайно недружелюбно се отнасяли към своите земляци, без да вникнат в техните имуществени несгоди и неурядици. Много от парканците така и не дочекали решението за тяхната съдба в Паркани, заселили се в близките градове Бендери и Тираспол. Други заминали за българските села в Бесарабия.

Сталинската престъпна антиселска политика обрекла на гибел стотици парканци, превърнала колхозниците в роби. Били разрушени устоите на многогодишния паркански селски живот, изчезнали много от традициите в българското село, подкопани били генетичните корени. Именно през 1930 г. значително се понижил естественият прираст на населението в Паркани и през последните 25 години броят му постоянно намалява. Съдбата на Паркани не се отличава от съдбата на много други български села. Всичко това отрицателно се отразява на жизненото равнище на населението, значително по-високо отколкото в другите райони, на броя му, което не е без значение, още повече, че селото е близо до границата, в съседство е с град Тираспол, който до 1929 г. е бил столица на Молдавската АССР.

Много от традициите на парканското общество били загубени безвъзвратно. За възстановяването на някои от тях ще са нужни десетилетия.

К. А. Погребко - портрет. Ноември 1970 г.

АВТОРИ НА СБОРНИКА

Георги Аствацатуров – историк, Кишинев
Лазар Георгиев – журналист, София
Тодор Гигов – журналист, София
Иван Грек – д-р на историческите науки, ст.н.с., Кишинев.
Калина Канева – журналист, София
Никола Караванов – историк, Габрово
Лариса Катюшина – журналист, Кишинев
Игор Пушкин – краевед, Болград
Велко Тонев – ст.н.с. I ст. д-р на историческите науки, София
Веселин Трайков – професор, д-р, София
Акоп Улунян – ст.н.с., к.и.н., Москва
Елена Хаджиниколова – н.с., к.и.н., София
Екатерина Челак – н.с., д-р на историческите науки, Кишинев
Николай Червенков – ст.н.с., д-р на историческите науки, Кишинев

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор.....	5
ПЪРВА ЧАСТ	
Николай Червенков – Константин Поглубко – човекът и ученият.....	9
Веселин Трайков – Историографското наследство на К. А. Поглубко.....	36
Лазар Георгиев – Приятелят и ученият Костя.....	50
Тодор Гигов – Срещите и разговорите ни бяха школа по родолюбие и човечност.....	62
Калина Канева – Български по дух и кръв историк.....	72
Лидия Катюшина – По горещите следи на ... миналото.....	77
Библиография на статиите, монографиите и книгите на К. А. Поглубко.....	83
ВТОРА ЧАСТ	
Иван Грек – Ю. И. Венелин и бесарабските българи.....	93
Никола Караванов – Любен Каравелов за бесарабските българи.....	116
Екатерина Челак – Културни прояви на българските преселници в руската част на Южна Бесарабия (1856 – 1878 г.).....	126
А. А. Улунян – Русская периодическая печать времен Крымской войны 1853 – 1856 гг. о Болгарии и болгарах....	147
Игор Пушков – За името на град Болград.....	191
Велко Тонев – Търговията между българските и руски-те черноморски пристанища през Възраждането.....	197
Елена Хаджиниколова – Още за създаването на Българския централен революционен комитет в Букурещ през 1869 г.....	212
Георги Аствацатуров – Разкулачването в българското село Паркани през 1920 – 1930-те години	222
Автори на сборника.....	235

БЪЛГАРИЯ В СЪРЦЕТО МИ...

Редактор Лазар Георгиев
Художник на корицата Петър Петров
Коректор и техническа редакция Л. Григоров

Код: 8927
Българска. Първо издание. Формат 60/84/16.
Печатни коли 15. Издателски коли 19,44 Тираж 1500.

Предпечатна подготовка СД "Гама плюс", София
Печатница на ИК "Цанко Церковски", София
ул."Илия Бешков" № 2